

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ9

GİRİŞ10

**I- TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN OSMANLI DEVLETİ'NDEN
DEVRALDIĞI TARIM MİRASI12**

A- OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE TARIM12

1-Osmanlı Son Döneminde Tarım Alanında Yaşananlar12

2- Osmanlı Son Döneminde İzmir'de Tarımsal Etkinlikle18

B- CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TARIMDA UYGULANAN
POLİTİKALAR VE İZMİR'E YANSIMALARI23

1- İzmir İktisat Kongresi25

2- Tarımda Makineleşme (Modernleşme)31

3- Ziraat Bankası36

4- Tarım ve Kredi Kooperatifleri40

5- İzmir Ticaret Odası44

6- Ulaşım48

**II- DÜNYA EKONOMİK BUNALIMINA KADARKİ SÜREÇTE İZMİR'DE
TARIMSAL ETKİNLİKLER54**

A- YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER54

1- Tütün	54
a-Tütün Üretimi	54
b- Tütün İhracatı	63
c- Tütün Üretiminde Karşılaşılan Zorluklar	64
2- İncir	67
a- İncir Üretimi	67
b- İncir İhracatı	71
c- İncir Bayramları	75
3- Üzüm	79
a- Bağcılık	79
b- Üzüm İhracatı	82
4- Diğer Bazı Ürünler	82
5- Hayvancılık	87
B- BORNOVA ZİRAAT MEKTEBİ	89
1- Mektebin Etkinlikleri	89
a- Ziraat Sergisi	89
b- Ziraat Kongresi	91
C- MÜBADELE İLE İZMİR'E YERLEŞTİRİLEN GÖÇMENLERİN ÜRETİCİ DURUMA GETİRİLMELERİ	92
1- Göçmenlerin Tarım Hayatına Katılımlarının Sağlanması	92
a-Toprak Dağıtımı	93
b-Araç-Gereç Dağıtımı ile Sermaye Edindirme	96
2- Göçmenlerin İzmir Tarımına Etkileri	97
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	101

ÖNSÖZ

İzmir, gerek yetiştirilen tarım ürünleri gerek konumu gerekse de bir liman kenti olma özelliğiyle tarihsel süreçte devletlerin ekonomik hayatında hep önemli bir yeri olmuştur. Osmanlı son döneminde oldukça canlanan tarım ve ticaret hayatı uzun süren savaşlarla bir duraksama dönemine girmiştir.

Osmanlı'dan devraldığı mirasla Cumhuriyet Türkiye'sinde de oldukça ön planda olacak olan kent, İktisat Kongresi'ne ev sahipliği yaparak bunu göstermiştir. Bu çalışmada İzmir İktisat Kongresi'nden 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'na kadarki süreçte İzmir'deki tarımsal etkinlikler konu alınmıştır. Aşarın kaldırılması, tarım ve kredi kooperatiflerinin kurulması, Ticaret Odası'nın açılması, Bornova Ziraat Mektebi'nin etkinliğe başlaması gibi konuların yanı sıra Mübadele ile kente yerleştirilen göçmenlerin üretici duruma getirilmeleri de ele alınmıştır. Çalışmada gazete ve dergiler esas alınmıştır. Dergilerde özellikle zirai mesleki dergilere öncelik verilmiştir. Bunun amacı, çalışmanın '*tarım*' merkezinden kaymamasını sağlamaktır. Zirai meslek dergilerinin haberleri Ticaret Odası'nın dergisiyle de desteklenmiştir. Görsel malzeme yeterli olmamakla birlikte gazetelerden ve İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi'nden alınan fotoğraflar kullanılmıştır.

Bu tür bir çalışma yapmamda beni yönlendiren hocam sayın Doç.Dr. Kemal ARI'ya, bana sürekli destek olan ailem, arkadaşlarım ve Doğukan Doğu Yavaşlı'ya teşekkürü bir borç bilirim. İzmir'in yakın tarihiyle ilgili böyle bir çalışma yapmaktan İzmirli bir öğrenci olarak ayrıca büyük bir mutluluk duyduğumu belirtmek isterim.

Ece AYTEKİN
Haziran 2009, İZMİR

GİRİŞ

19. yüzyılda Osmanlı Devleti çok büyük ölçüde tarıma bağılıydı ve yüzyılın sonuna kadar da öle kaldı. Osmanlı Devleti bir tarım ülkesiydi ve on bir milyon nüfusunun çoğu geçimini tarımdan sağlıyordu; vergi gelirlerinin çoğu tarımsal kaynaklardan alınıyordu ve ihracatının çoğu tarım ürünleriydi. 19. yüzyılın başlarında, Osmanlı çiftçilerinin çoğunluğu kendi tüketimleri için, Osmanlı kent ve kasabalarında satmak için ve ihracatçı tüccara satmak için üretim yapıyordu. Ürün türleri bölgeden bölgeye değişmekle beraber çok çeşitli ürünler yetiştiriliyordu. İzmir, özellikle Osmanlı son döneminde kalitesi yüksek tarım ürünleri sayesinde ve bir liman kenti olmasının da getirisiyle oldukça ön plana çıktı. Kentte; pamuk, incir, üzüm ve tütün yerel ve yabancı alıcılar için, çok çeşitli diğer ürünler ise yakın çevredeki tüketiciler için üretiliyordu.

Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda Türkiye ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanıyordu. 13 milyonluk nüfusunun 6 milyonu kırsal kesimde yaşıyor ve nüfusun yaklaşık yüzde 80'i tarımla uğraşarak hayatlarını devam ettiriyorlardı. 1920'lerin ortalarında tarımın toplam üretim ya da Gayrı Safi Milli Hasıla içindeki payı yaklaşık yüzde 48'di¹. Yıllarca süren savaşlardan sonra 1920'li yıllar Türkiye ekonomisi için bir toparlanma dönemi oldu. Tarımsal kesim açısından bakıldığında, üretimdeki hızlı artışlar ve Osmanlı'dan devralınan aşarın kaldırılması bu dönemin en önemli gelişmeleridir². Buna karşılık 1920'lerin sonlarından itibaren Anadolu tarımı dünya piyasalarındaki olumsuz gelişmelerin etkisi altında kalmıştır. 1920'li yıllarda Anadolu tarımının en önemli özelliklerinden biri ekilebilir toprağın varlığı, buna karşılık emeğin görece kıtlığıdır. Üretim artışlarının bir nedeninin 1920'lerde başlayan demografik toparlanma olduğu, nüfus artışları sayesinde yeni toprakların üretime açıldığı söylenebilir.

Cumhuriyet dönemi ekonomi politikaları ve tarım politikalarıyla ilgili çalışan pek çok araştırmacı gibi Zafer Torak ve Şevket Pamuk da bu dönemin en önemli gelişmesi olarak İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararları göstermektedirler.

¹ Zafer Toprak; Şevket Pamuk, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yay., Ankara, 1988, s. 12-13.

² Kenan Kırkpınar, "Aşar Vergisinin Kaldırılışı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 2, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1992, s. 106

Kongre’de alınan karardan sonra 1925 yılında köylünün üzerinde büyük bir yük olan aşarın kaldırılmasıyla, tarım kesimi üzerindeki vergiler büyük ölçüde azaltıldı. Hayvan ve arazi vergilerinde de zaman içinde yapılan değişimler tarım kesiminin sırtındaki vergilerin ağırlığını büyük ölçüde azalttı. Ancak bu dönemde izlenen vergi politikası tarımsal kesimde verimlilik ve üretimi arttırtma konusunda ise yetersiz kaldı.

İzmir, Osmanlı son döneminde devletin en önemli ekonomik merkezlerinden biri haline gelirken, aynı zamanda uygulanan emperyalist yöntemlerin de en çarpıcı izlerini taşıyan bir kent görünümündeydi. Doğal kaynaklar açısından zengin bir bölgenin dışa açılan kapısı konumunda bulunan İzmir, giderek önem kazanan bir ticaret merkezi haline gelmişti. Bu gelişimde, bölgenin geleneksel tarım ürünleri olan incir, üzüm, pamuk, afyon, zeytin haşhaş ve pamuk önemli bir yere sahiptir³.

Osmanlı’dan devraldığı mirasla yıllar süren savaşların ardından yeniden bir canlanma sürecine giren tarım İzmir’de sıkıntılara rağmen oldukça önemli gelişmeler göstermiştir. Dünya Ekonomik Bunalımı’na kadarki süreç, İzmir tarımı için sömürgeleşmeyle mücadele, Milli İktisat siyasetinin uygulanmaya çalışılmasının yanında ulaşım, vergi, işçi sıkıntısı, sermaye bulma çabası anlamına geliyordu.

³ Zeki Arıkan, v.d., *Tariş Tarihi*, Tarih Vakfı Yay., İzmir, 1993, s. 14.

I- TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN OSMANLI DEVLETİ'NDEN DEVRALDIĞI TARIM MİRASI

A- Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Tarım

1-Osmanlı Son Döneminde Tarım Alanında Yaşananlar

600 yılı aşkın bir süre tarihte önemli bir yer almış olan Osmanlı Devleti'nde tarım ağırlıklı bir iktisadi hayat varlığını sürdürmüştür. Osmanlı döneminin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı hakkında bilgi veren tahrir defterlerindeki kayıtlar nüfusun yüzde 80'inin tarımla uğraştığını göstermektedir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti çok büyük ölçüde tarıma bağlıydı ve yüzyılın sonuna kadar da öle kaldı. Osmanlı Devleti bir tarım ülkesiydi ve on bir milyon nüfusunun çoğu geçimini tarımdan sağlıyordu; vergi gelirlerinin çoğu tarımsal kaynaklardan alınıyordu ve ihracatının çoğu tarım ürünleriydi. 19. yüzyılın başlarında, Osmanlı çiftçilerinin çoğunluğu kendi tüketimleri için, Osmanlı kent ve kasabalarında satmak için ve ihracatçı tüccara satmak için üretim yapıyordu. Ürün türleri bölgeden bölgeye değişmekle beraber çok çeşitli ürünler yetiştiriliyordu. Anadolu'nun kıyı bölgelerinde pamuk, incir, üzüm ve tütün yerel ve yabancı alıcılar için, çok çeşitli diğer ürünler ise yakın çevredeki tüketiciler için üretiliyordu.

Osmanlı ekonomisinde tarımın önemini ölçmek çok güçtür çünkü güvenilir ekonomik istatistikler ancak 19. yüzyılın sonuna doğru, 1870'lerde yayınlamaya başlamıştır. Osmanlı nüfusunun büyük çoğunluğu, yüzde 75-80'i kırsal alanda

yaşıyordu. 1913'te tüm Osmanlı Devleti'nin gayri safi milli hâsılanın yüzde 48'ini, Anadolu bölümünün yüzde 55'ini tarım oluşturuyordu. Osmanlı Devleti, çok büyük ölçüde tarımsal nüfusundan toplanan dolaysız ve dolaylı vergilere yaslanıyordu. Kırsal kesimden toplanan dolaysız vergilerin başında brüt bitkisel üretimin yüzde 10-13'ü arasında değişen *öşür* ve beslenen her hayvan başına alınan hayvan vergisi *ağnam resmi* geliyordu. Bu iki vergi Osmanlı devletinin toplam vergi gelirlerinin yüzde 34-44'ünü oluşturuyordu⁴. Tarımın Osmanlı ekonomisindeki önemini ölçmenin bir başka yolu, ihracatın yapısıdır. 1860'ların başında pamuk, Osmanlı dış ticaretinde ilk sırada bulunan İngiltere'ye ihracatın yarısını oluşturuyordu. I.Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde Anadolu ihracatının yüzde 80-85'i tarım ürünleriydi.

19.yy boyunca Osmanlı tarımının gelişmesini nüfus artışı, Osmanlı Devleti'nin ve ilgili yabancıların özendirme çabaları ve hepsinden çok hızla artan talebin aralarında bulunduğu birtakım etkenler uyarıştır. Her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin nüfusu üç katına ulaşmıştı. Bu artışın bir bölümü çok sayıda Müslüman göçmenin Rusya ve Balkanlardan daralan Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Suriye'de kalan topraklarına göç etmesindendi. Nüfus artışının büyük bölümü, sağlık ve tıp alanındaki gelişmeler gibi başka nedenlerdendi. İzmir'in de aralarında bulunduğu birkaç şehir bu dönemde Avrupa'yla ticaretin merkezi olmalarından dolayı çok hızlı gelişti. Bu dönemde İzmir'in nüfusu 100 binden 300 bine çıktı. Dönem boyunca yine de nüfusun büyük bölümü kırsal alanda kaldı⁵.

Yüzyıl ilerledikçe, yabancı pazarlarda satılacak tarımsal malların üretimi Osmanlı Devleti'nin ekonomik yaşamında giderek artan bir öneme sahip oldu. Avrupa talebi giderek dünya ekonomisine egemen oldu ve üreticiler Batı ekonomisinin etkisi altına girdi. Osmanlı Devleti'nde Avrupa etkisini ilk hissedenler Balkan eyaletleri oldu, buraları Anadolu'nun Ege kıyı bölgeleri ve Suriye ile Lübnan'ın batı kıyı bölgeleri izledi. İzmir'in dış ticareti 1800'den 1914'e yaklaşık on kat arttı. 19. yüzyıl sonunda ihracata dönük tarımla en çok uğraşan Osmanlı bölgeleri Batı Anadolu'nun yanında Ankara, Konya ve Adana illerini, Mısır'ı ve Akdeniz'e en yakın Batı Suriye bölgelerini kapsıyordu. 1850'den sonra ürünü ihracat için kıyılarına getirecek demiryollarının yapımına da başlandı. Yüzyıl süresinde Osmanlı çiftçileri

⁴ Donald Quartaer, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme*", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c.6, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.1556.

⁵ *A.g.m.*, s. 1556.

Avrupa ve Amerika'daki eğilimlerden giderek daha fazla etkilenir oldular. Dış ekonomik güçlerin bu artan etkisi Osmanlı ekonomik yaşamına yeni bir istikrarsızlık getirdi. Osmanlı üreticileri, giderek artan bir biçimde, üzerinde en küçük bir etkileri bulunmayan ekonomik güçlere tabi oldular. Yüzyıl sonuna doğru İzmirli üreticiler tütün ve pamuk üretmekten daha az kar getiren zeytin ağaçlarını kestiler. Osmanlı toprak ürünlerinden bazılarında olan talep akşamdan sabaha ortadan kaybolabiliyordu⁶.

Giderek daha çok sayıda Osmanlı çiftçisi, pek ender olarak tahmin edilebilir veya istikrarlı gelişme gösteren dış ekonomik güçlerin yıkıcı etkisine açık hale geliyordu. 19. yüzyılda çoğu ürünün üretim ve ihracı doğrusal bir gelişme göstermiyordu. Bunun yerine, zaman içinde dramatik dalgalanmalar, Osmanlı ürünlerine olan dış talebin sık ve çoğu kez radikal değişimlerine tepkiler gözleniyordu. İhracat değerleri açısından en önemli Osmanlı tarım malları tütün, buğday, arpa, kuru üzüm, incir, ham ipek afyon ve pamuktu.

Anadolu ve Suriye gibi bazı yerlerde bölgelerde yetişen pamuk, Avrupa talebinin etkisiyle 18. yüzyılın sonunda yüksek üretim düzeylerine erişmişti. Ama 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı pamuk üretimi, ucuz köle emeği kullanan Amerikan Güneyi'nin şiddetli rekabeti sonucu, düştü. 1850'ye gelindiğinde, İzmir gibi bir zamanların önemli merkezlerinden pamuk ihracatı bir önceki yüzyılınkinin yarısının altında kalıyordu. Oysa Mısır'da pamuk, Osmanlı denetiminden uzaklaşıp ülkeyi bağımsız bir yola koyan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın uyguladığı politikalar sonucu başlıca ürün haline geliyordu. Avrupalı tekstil imalatçıları Amerika'daki iç savaş döneminde Amerikan pamuğundan yoksun kalınca Osmanlı ve Mısır pamuk üretimi büyük bir patlama gösterdi. İzmir üretim ve ihracatı 19.yüzyılda doruğa ulaşırken Adana'da yeni bir pamuk merkezi kuruluyordu. 1865'te Amerikan iç savaşının bitmesiyle Anadolu pamuğunun pazarı çöktü ve Osmanlı pamuk üretim bölgelerinin çoğunda üretim keskin bir düşüş gösterdi. Suriye'de örneğin 1890'larda pamuk fiyatlarının şiddetli düşüşü sonucu pamuk üretimi neredeyse sona erdi. Sonraları, Avrupalı imalatçıların ham pamuk talebi 1900 sonrasında karşılanamaz olunca pamuk fiyatları ve Osmanlı pamuk üretimi yeniden yükseldi. Suriye'de üretim iki katına çıkarken Adana'da on yılda üç katına ulaştı. I.Dünya Savaşı'ndan önce de yarı

⁶ *A.g.m.*, s. 1557.

yarıya arttı. Böylece, yarım yüzyıl içinde Dünya talebindeki dalgalanmalar Osmanlı çiftçilerini pamuğa yöneltmiş, sonra vazgeçirmiş, sonra yeniden pamuk tarımına çekmiş oldu⁷.

Üzüm, genellikle kurutulmuş olarak, yüzyılın ikinci yarısında önemli bir ihrac maddesi oldu. Üzüm üretimi en çok Anadolu'da ve Lübnan dağı bölgesinde önem kazandı. I.Dünya Savaşı'ndan hemen önce, tarım üretimi Aydın vilayetindeki tarım alanlarının yaklaşık beşte birini kapsıyordu. Hemen hemen aynı dönemde, Osmanlı üzümünün en büyük alıcısı Fransa'nın elverişsiz gümrük politikaları ihracatı daha da aşağı itti. Yine de 20. yy başlarında hükümet ve Duyun-u Umumiye İdaresi'nin saldırgan politikaları güçlü bir taleple birleşerek üzüm üretim ve ihracatını eski düzeyine yükseltti⁸.

İncir de devletin Anadolu bölgesinin özellikle İzmir ve hinterlandının, bir başka önemli ihrac ürünüydü. 1860'larla 1914 arasında incir ihracatı dört katına çıktı; incir paketleme, İzmir bölgesinde başlıca mevsimlik iş haline geldi.

Devletin Samsun, Bafra ve Lazkiye vilayetleriyle birlikte İzmir tütününü de, sigaranın bulunuşuyla dünya çapında ün kazandı ve Amerikan tütününüyle çok iyi bir harman oluşturduğu için her yerde aranır oldu. 1880'lerden başlayarak Osmanlı tütün üreticileri Avrupa denetimindeki Regie Cointeressee des Tabacs yönetimi altına sokulmaktan büyük sıkıntı çektiler. 1914'e gelindiğinde Amerikalı alıcıların talebindeki hızlı artış nedeniyle 'Türk' tütününü Osmanlı ihrac mallarının en değerlisi haline geldi. Devletin tamamında üretim, 1880-1914 arasında iki-üç katına çıktı.

Üretim yöntemleri, ürüne, bölgeye ve devre göre büyük farklılıklar gösteriyordu. İzmir'de yabancılar toprak edinin önemli toprak sahibi haline gelebildiler. Çok sayıda ücretli işçinin çalıştığı büyük çiftliklerse devletin hemen her bölgesinde bulunmalarına karşın çok seyrek görülüyordu. Ticari üretime yönelik büyük çiftliklerin kurulmasını ise emek kıtlığı ve ürünü karlı kılabilen iyi bir ulaşım ağının yokluğu geciktirmişti. Büyük toprak sahiplerinin çoğu toprak kiralama, ortakçılık ve kendi çiftliklerini işletmek için sürekli ve geçici ücretli emek kullanımını bir arada uyguluyordu. Küçük toprak sahipleri ise kendilerininine ek olarak, büyük toprak sahiplerinin, başka türlü işlenemeyecek topraklarını kiralyorlardı.

⁷ A.g.m., s.1559.

⁸ A.g.m., s.1559.

Osmanlı tarımsal gelişmesini etkileyen ana etken; dış talepti. Bunun yanı sıra Duyun-u Umumiye de bir diğer etkendi. Başlıca, Avrupalı finansörlerden kurulan bir şirketler birliği, büyük tutarlara ulaşan Osmanlı devlet borçlarının geri ödenmesini gözetmek üzere, 1880'lerin başında kuruldu. Bu amaçla Osmanlı Devleti, Duyun-u Umumiye İdaresine damga vergisi, tuz, balık ve kereste vergisi gibi temel gelir kaynaklarının doğrudan denetimini devretti. Tarım ekonomisinin önemli sektörlerindeki gelirlerin denetimi de bu yabancı kredi açıcılar grubuna verilmişti (tütün, ipek ve daha az düzeyde üzüm)⁹. Duyun-u Umumiye kuruluşu Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası, Osmanlı mali bağımsızlığının hemen tümüyle ortadan kalkmasını belirleyen bir olaydı. Ama Duyun-u Umumiye, bazı sektörlerin gelişiminde önemli ve olumlu bir rol oynadı. Örneğin bu kuruluşun yapıcı politikaları Osmanlı ipekböcekçiliğinin canlanmasına yardımcı oldu. Batı Anadolu ve Lübnan'da önemli bir tarım etkinliği olan ipekböcekçiliği, 1860 ve 1870'lerde hastalık ve Uzakdoğu ülkelerinin rekabeti yüzünden büyük bir sarsıntı geçirmişti.

Yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı'nın dünya ekonomisiyle ilişkileri derinleştikçe yönetimin ilgisi daha somutlaştı. Buna bağlı olarak da tarımsal gelişme programları daha ayrıntılı ve daha başarılı olmaya başladı. 1870'lerde, Fransa'da tarım eğitimi görmüş olan bir Osmanlı Ermenisi, tarımı özendirici Osmanlı devlet programlarının direktörlüğüne atandı. Onun gözetiminde genç Osmanlı memurları Avrupa tarım okullarına, yeni bilimsel teknikleri öğrenmeye gönderildi. Sonuçta, sürekli genişleyen, birkaç düzine tarım uzmanından oluşan bir grup, devlet hizmetinde çalışmaya başladı. 1892'de, yönetimin gelişme programlarından sorumlu Ziraat Heyet-i Fenniyesi kuruldu. Bu kurul, birkaç ay sonra oluşturulan Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti emrine verildi. Bundan sonra tarım alanında gereken eğitim ve uzmanlığa sahip görevlilerce yürütülen bir devlet programı, tarımsal değişim sürecini belirlemeye başladı. Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde kurulan yapılar, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişine dek yürürlükte kaldı. Örneğin, tarım teori ve pratiğinde çağdaş eğitime sahip öğrenciler yetiştirmek üzere, İstanbul Halkalıda, Bursa'da ve Selanik'te Devlet Tarım Mektepleri açıldı¹⁰.

⁹ *A.g.m.*, s.1560.

¹⁰ *A.g.m.*, 1561.

Devlet tarım okullarında tam zamanlı öğretim programlarıyla uzman yetiştirirken, bir yandan da Adana, Ankara, Sivas, Konya, İzmit, Erzurum, Şam, Halep ve Manastır'da örnek çiftlikler ve tarlalar kuruyordu. Örnek tarlalar, pazara gelen çiftçilerin görebilecekleri yerlere kuruluyordu. Bu örnek kuruluşlarda, devlet tarım uzmanları, çoğu kez Avrupa veya Osmanlı tarım okullarında eğitim görmüş Osmanlı memurları, çevredeki çiftçileri kendilerini örnek almaya cesaretlendirmek için, geliştirilmiş tohum türleri, modern araç-gereçler ve yapay gübreler kullanıyorlardı¹¹.

Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda Türkiye ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanıyordu. 13 milyonluk nüfusunun 6 milyonu kırsal kesimde yaşıyor ve nüfusun yaklaşık yüzde 80'i tarımla uğraşarak hayatlarını devam ettiriyorlardı. 1920'lerin ortalarında tarımın toplam üretim ya da Gayrı Safi Milli Hasıla içindeki payı yaklaşık yüzde 48'di¹². Yıllarca süren savaşımlardan sonra 1920'li yıllar Türkiye ekonomisi için bir toparlanma dönemi oldu. Tarımsal kesim açısından bakıldığında, üretimdeki hızlı artışlar ve Osmanlı'dan devralınan öşürün kaldırılması bu dönemin en önemli gelişmeleridir. Buna karşılık 1920'lerin sonlarından itibaren Anadolu tarımı dünya piyasalarındaki olumsuz gelişmelerin etkisi altında kalmıştır. 1920'li yıllarda Anadolu tarımının en önemli özelliklerinden biri ekilebilir toprağın varlığı, buna karşılık emeğin görece kıtlığıdır. Üretim artışlarının bir nedeninin 1920'lerde başlayan demografik toparlanma olduğu, nüfus artışları sayesinde yeni toprakların üretime açıldığı söylenebilir.

Cumhuriyet dönemi ekonomi politikaları ve tarım politikalarıyla ilgili çalışan pek çok araştırmacı gibi Zafer Torak ve Şevket Pamuk da bu dönemin en önemli gelişmesi olarak İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararları göstermektedirler. Kongre'de alınan karardan sonra 1925 yılında köylünün üzerinde büyük bir yük olan aşarın kaldırılmasıyla, tarım kesimi üzerindeki vergiler büyük ölçüde azaltıldı. Hayvan ve arazi vergilerinde de zaman içinde yapılan değişimler tarım kesiminin sırtındaki vergilerin ağırlığını büyük ölçüde azalttı. Ancak bu dönemde izlenen vergi

¹¹ *A.g.m.*, s.1562.

¹² Zafer Toprak; Şevket Pamuk, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yay., Ankara, 1988, s. 12-13.

politikası tarımsal kesimde verimlilik ve üretimi arttırtma konusunda ise yetersiz kaldı¹³.

Tüm ekonomik etkinliklerin büyük oranda devletin kontrolünde olduğu Osmanlı Devleti döneminde, tarım da tamamen devlet kontrolü ile yapılmıştır. Ancak, kendi içinde oto kontrolü olan bu dönem tarımın teşkilatlanmasının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Osmanlı döneminin tarımsal ekonomisinin elinde bulunduran *Tımar Sistemi* çok eleştirel yönleri olmasının yanında tarımın organizasyon içerisinde yürütüldüğünü göstermektedir¹⁴. Ancak, devleti ayakta tutan pek çok sistem gibi tarım sisteminin de bozulması bir tarım devleti olan Osmanlı'yı yıkılma sürecine götüren önemli etmenlerden biri olmuştur.

2- Osmanlı Son Döneminde İzmir'de Tarımsal Etkinlikler

Osmanlı Devleti'nde Milli İktisat sürecinin başlaması ve gelişmesinde liman kentler çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Osmanlı Devleti'ndeki liman kentlerin iktisadi yapısına baktığımızda; yarı sömürgeciliğe yönelik dönüşümün hız kazandığı görülebilir¹⁵. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, ihraç ürünlerinin ülke içindeki toptan ticareti yabancıların denetimine girmiş, ithalatla ilgili ticaret işlevleri, metropol burjuvazilerinin organik uzantıları sayılabilecek yerli gayrimüslimlerin tekelinde kalmış, bunlara ek olarak dış ticaret, deniz ve demiryolu taşımacılığı liman ve rıhtımla, kentlerdeki elektrik, havagazı, su ve tramvay tesisleri, madencilik, imalat sektörü, finans ve sigorta kuruluşları tamamen yabancı sermaye sahiplerinin denetimindeydi¹⁶. Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden biri olan İzmir ve hinterlandı bu konudaki en iyi örneklerden birini oluşturuyordu.

İzmir, Osmanlı son döneminde devletin en önemli ekonomik merkezlerinden biri haline gelirken, aynı zamanda uygulanan emperyalist yöntemlerin de en çarpıcı izlerini taşıyan bir kent görünümündeydi. Doğal kaynaklar açısından zengin bir bölgenin dışa açılan kapısı konumunda bulunan İzmir, giderek önem kazanan bir

¹³ *A.g.e.*, s.14.

¹⁴ *Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri*, TC Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı, Ankara, 2004, s.2.

¹⁵ Yahya Sezai, Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s. 80.

¹⁶ *A.g.e.*, s. 89.

ticaret merkezi haline gelmişti. Bu gelişimde, bölgenin geleneksel tarım ürünleri olan incir, üzüm, pamuk, afyon, zeytin haşhaş ve pamuk önemli bir yere sahiptir¹⁷.

1770-1870 yılları arasında İzmir, tarım ve ticaret alanında önemli sıçramalar yaptı. Şehrin hinterlandının değerli tarımsal ürünleri pamuk, afyon, kuru üzüm, kuru incir, palamut v.b. yerel ürünler öne çıkmaya başlamış ve bu dönemde İngiltere ve Fransa İzmir ticaretinde önemli roller üstlenmiş ve böylece İzmir, İstanbul'dan sonra en önemli ithalat-ihracat merkezi haline gelmişti. Bu yüzden yabancı tüccarların ve onların aracılarının tercih ettiği bir şehir olarak İzmir sürekli gelişti. Yerel ürünlerin ticaretinin önem kazanmaya başlamasıyla, ticari etkinlikleri elinde tutan cemaatler arasında bir farklılaşmanın yaşanmasına neden olmuştur. Ticari etkinlikler bu döneme kadar Ermeni ve Yahudilerin elinde iken, yerel malların hem üretiminde, hem de yerel ticaretinde etkili olan Batı Anadolu Rumları ön plana çıkmaya başladılar. Bu arada yabancı tüccarlarda aracılarla çalışmalarının yanı sıra, Batı Anadolu ticaretine doğrudan girebilmek için çaba harcadılar. 1838 ticaret anlaşmasındaki gümrük indirimleri, hükümet denetiminin azalması, hükümet dışı korumacılık ve yargı alanının genişlemesi yabancı tüccarların buraya akın etmesine neden oldu. 1847-1880 yılları arasında İzmir'deki yabancı nüfusun artışına bakarsak, 15 binden 50 bine çıktığı görülür. Bunun toplam nüfustaki oranı ise %15'ten %20'ye çıkmıştır¹⁸.

İşlerin yoğunlaşmaya başlamasıyla İzmir'de finansal örgütlenmeler görülmeye başlandı. Nitekim bir grup tüccar 1843 yılında bir araya gelerek, Commercial Bank Of İzmir'i kurmuşlardır¹⁹. Bunu 1860 yılında Credit Lyonnais'in İzmir şubesini açması izler ve ardından da 1863'te Banque Imperial Otoman, İzmir'de şube açar. Yabancılar İzmir'e gelirken beraberinde sermaye, uzmanlık, üretim, iletişim ve nakil araçları, yatırım planları getirdikleri gibi Afrika'dan köle bile getirerek bölgeyi kolonileştirmeye çalışmışlardır. Ancak yabancılar bu arzularına rağmen, İzmir'den pek içeriye giremediler ve hinterlant ile ilişkilerini yerel aracılar ile sürdürmek zorunda kaldılar.

¹⁷ Zeki Arıkan, v.d., *Tariş Tarihi*, Tarih Vakfı Yay., İzmir, 1993, s. 14.

¹⁸ Sabri Yetkin, "II.Meşrutiyet Sonrası Milli İktisat'ın Oluşum Sürecine Liman Kent (İZMİR/EGE) Perspektifinden Bakış", Osmanlı Ansiklopedisi, c.3, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 601.

¹⁹ *A.g.e.* s. 601.

Bu gelişmeler, 1860'lı yılların başına kadar ticari fonksiyonlarını yerine getirebilen şehrin sınırlarını zorlamış ve İzmir'in yeni bir yapılanma sürecine girmesini zorunlu kılmıştı. Bir başka deyişle, İzmir'in 1860'lı yıllarda ulaştığı ticari kapasite, şehrin hinterlandıyla ve kendi içyapısıyla yeniden bir organizasyona tabi tutulmasını gerektirmişti. Bu süreçte tamamı yabancı sermayeye dayanan Aydın ve Kasaba Demiryolları, İzmir'in çevresiyle iletişimini sağlayan telgraf hatlarıyla Avrupa'yla bağlantıyı sağlayan denizaltı telgraf hatları 1860'larda, 1870'lerden itibaren de, kent içi ulaşımı kolaylaştıran tramvaylar hizmete girdi. Çoğu yine yabancı yatırıma dayanan ve ihracata yönelik tarımsal ürünlerin işlenmesi çerçevesinde sanayileşme girişimleri gündeme geldi.

20 yüzyılın başlarında, Osmanlı ürünleri bütün liman şehirlerinden ve üretim merkezlerinden İzmir'e akmakta, bunların bir kısmı iç pazarda tüketilirken, çok büyük bir kısmı da yabancı ülkelere ihraç edilmekteydi. Başka bir ifadeyle İzmir, bu şehre gelen Osmanlı ticaret mallarını dışarıya; yabancı malları ise, Osmanlı şehirlerine sevk eden önemli kent görünümündeydi²⁰.

Liman kent olarak 1860'lı yıllardan sonra büyük bir sıçrama yaşama yaşayan İzmir'de ticari etkinliklerin en önemli unsurları olan örgütlenmelerin de vücut bulmaya başladığına tanık olmaktadır. Bunlardan ilki 1885'te kurulan Ticaret Odası²¹, ikincisi ise 1892'de faaliyete geçen Ticaret Borsası'dır ki bu borsa Osmanlı Devleti'ndeki ilk ticaret borsasıdır²². İzmir'de bu ticari kurumların dışında yabancıların oluşturduğu ticari kulüp ve kurumlar da vardı.

Ege bölgesinde Milli İktisat'ın başlangıç adımını tarımsal ürünlerin pazarlanması oluşturuyordu. Nitekim dünyada oldukça önemli pazarları olan ve dünyanın en kaliteli Ege'de gerçekleşen İzmir inciri ve bunun pazarlanma yeri olan İzmir Yemiş Çarşısı'nda ticari açıdan akıl almaz derecede kötü oyunlar oynanmaktaydı. Gayrimüslim incir tüccarlarının ve komisyoncuların her türlü hileleri, düzenbazlıkları, çarpık uygulamaları sonucunda, incir üreticileri ve yerli incir tüccarları perişan duruma gelmekteydi. Hele bu dönemde çiftçinin destek

²⁰ Mübahat Kütükoğlu, "İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti", Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyumu Tebliğleri, (Yay. Haz.: Tuncer Baykara), İzmir, 1994, s.37.

²¹ Bülent Varlık, "İzmir Ticaret Odası'nın Yüzyılı", 1885-1985 Türkiye Ekonomisi'nin Yüzyılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir, 1986, s. 220.

²² Sabri Yetkin; Erkan Serçe, *Kuruluştan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi*, İzmir, 1998, s.25.

alabileceği kurumlar –ki Ziraat Bankası bu tarihlerde ismi var cismi yok bir haldedir- etkinliklerine başlamıştır. İzmir’deki yabancı incir tüccarları, 1912 yılında The Symrna Fig Paker Ltd. adını verdikleri bir şirket kurdular. Şirketin kurucularının başında Whitall, Hamparsumyan, Forbes gibi İzmir’in ünlü tüccarları gelmektedir. Beş yüz bin İngiliz lirası ile kurulan bu şirketin merkezi Londra’dadır. Şirket bu yöntem ile kapitüler haklarını kullanmış, etkinlik alanı İzmir ve hinterlandı olmasına rağmen kendisini Osmanlı hukukunun ve her türlü denetimin dışında bırakmayı becermiştir. İzmir gayrimüslim incir tüccarlarının kurduğu bu şirket, incir üreticisinin karşısına tröstleşmiş olarak tek alıcı biçimde çıkacak, bu alanda kazanmış oldukları akıl almaz servetler yetmiyormuş gibi Müslüman-Türk üreticinin elindeki son lokmaya da göz dikmişlerdi. Bu şirket halk arasında İncir Tröstü, İncir Sendikası olarak nitelendirilmiş ve başına gelebilecek felaketleri sezmiş ve birtakım refleksler sergilemeye başlamıştır. İlk iş olarak Aydın ve civarındaki incir üreticileri Germencik Belediye reisinin çağrısıyla burada toplanarak Osmanlı Devleti’ndeki ilk İncirciler (Ziraat) Kongresi’ni gerçekleştirmişler ve bu kongrede tekelci devden kurtuluş yolunu tartışmışlardır²³. Bu toplantı sonrasında Müslüman-Türk incir üreticileri de kendi aralarında birlikte hareket etme prensibinde birleşerek, Milli İktisat çerçevesinde Türkiye’deki ilk kooperatif örgütlenmesi olan *Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Anonim Şirketi*’ni kurdular. Bu şirket kısa ömürlü olmuştur. Ancak incir üreticileri yılmayarak çok daha güçlü bir biçimde (günümüzde Tarış Tarım Satış Kooperatifi Birliği olarak bilinen) Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri A.Ş.’yi 1913 yılı içerisinde kurmuşlardır²⁴. Kooperatif şirketi Kazım Nuri (Çörüş), Nazmi (Topçuoğlu), Ahmet (Sarı) gibi yörenin önde gelen İttihatçı isimlerince Milli İktisat çerçevesinde tam bir halk katılımıyla oluşturulmuş ve kısa sürede Ege bölgesinde örgütlenerek, fakir üreticinin umudu olmuştur. Ancak kooperatifin etkinliğe başlamasının ardından I.Dünya Savaşı patlak verdi. Bu yüzden kooperatifin kredi sıkıntıları ve finansal sorunları vardı. Bu nedenle bir başka örgütlenme modeli gündeme geldi. Milli sermayeli, kooperatif esaslı milli bir banka kurulmasına gidildi. Ancak bankanın kuruluşu çok sancılı olmuştur. Kuruluş sermayesinin çok azı

²³ Sabri Yetkin, “Ege Bölgesi’nde İlk İncirciler (Ziraat) Kongresi ve Türkiye’de Tarım Satış Kooperatiflerinin Doğuşu”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.2, sayı: 4-5, 1995, İzmir, s. 115.

²⁴ A.g.m., s. 605.

denkleştirilebilmiş, bu yüzden banka etkinliğine başlayamamıştı. Sorunun aşılması için bankanın kuruluş sermayesine Ziraat Bankası'nın da katılması kabul görmüş ancak, konu Meclis-i Mebusan'da görüşülmeye başlayınca, sert tartışmalar çıkmıştır. Rum kökenli mebuslardan Yorgo Başo Efendi Ege bölgesinde böyle bir banka kurulmasına ve Ziraat Bankası'nın ortak edilmesine şiddetle karşı çıkmış ve girişimi sabote etmiştir. Oldukça sıkıntılı günler sonrasında halk arasında ve dönemin İzmir basınında İncirciler Bankası adıyla anılan Milli Aydın Bankası 1915 yılında açılmıştır. Bu banka, bölgedeki milli sermayeli, halkın katılımıyla oluşturulan ilk finansal kuruluş olup, daha sonra bölgede kurulacak olan milli sermayeli ihtisas bankalarına örnek olmuştur. Nitekim Ege bölgesinde incircilerin yaşadıkları sıkıntının bir benzerini üzüm üreticileri yaşamaktaydı ve 1917 yılında Manisa'da Bağcılar Bankası yine Milli İktisat doğrultusunda kurmuşlardır²⁵.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte başlayan Milli İktisat politikası, 1914'e gelindiğinde ürünlerini vermeye başladı. Pek çok Türk İzmir ticaretinde rol üstlenir hale geldi. Özellikle Balkan Savaşı, İzmir'de Türk tüccarların hissedilecek kadar artmasına olanak sağlamıştı. Ancak gelişmeler olması gereken düzeyde değildi. İzmir ticari hayatında Türklerin dışlanışlığı, İzmir'in işgalden kurtarılmasına kadar devam etmişti.

Türk iktisat tarihinin gelişim evreleri açısından değerlendirildiğinde, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönem, Müslüman-Türk kitle için fakirleşmenin yaşandığı, iktisadi etkinliklerin dışında kaldığı zor, sıkıntılı bir dönemdir. İktisaden bu ezilmişlik kendisini en fazla liman kentlerde hissettirmişti. Bu liman kentlerin başında da İzmir gelmekteydi. 20. yüzyılın başına gelindiğinde sıkıntılar hat safhaya ulaştı. Ege bölgesi devletin en zengin bölgesi olmasına karşın, zenginliğin dışında kalan Müslüman-Türk kitle boşalmaya hazır bir zemberek haline gelmişti ve savunmacı refleksler sergiliyordu. Yüzyılın başında tekil olarak gözükmeye başlayan direniş hareketleri, II. Meşrutiyet sonrası düzenli, bilinçli bir biçimde örgütlenmeye başladı. Bu dönemde iktisadi hayatın Türkleştirilmesi yolunda çok önemli adımlar birlikte, siyasal açmazlar nedeniyle arzulanan düzeye ulaşamadı. İzmir ve hinterlandında iktisadi hayatın tam anlamıyla Türkleştirilmesi göreceğimiz gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlandı.

²⁵ *A.g.m.*, s. 605.

B- Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarımda Uygulanan Politikalar ve İzmir'e Yansımaları

Uzun süren savaş yıllarının ardından Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti'ne enkaz haline gelmiş bir tarım ülkesi bıraktı. Savaşların olumsuz koşulları içinde üretim düşmüş, genç nüfus savaşlarda ölmüş, iş hayvanları başta olmak üzere geri durumdaki tarım araçlarının önemli bir bölümü yitirilmişti. Ülkenin çoğunluğu köylü nüfustan oluşmasına rağmen tarım ürünlerinin önemli bir kısmı ithal edilir hale gelmişti. Tarımda eski yöntemlerin kullanılması da tarımsal üretimin düşük olmasına neden oluyordu. Bunların yanında ulaşım ağının gelişmemiş olmasının da etkisiyle ülkenin bir bölgesinde kıtlık yaşanırken bir başka bölgesinde üretici ürününü pazara ulaştıramadığı için yakmak zorunda kalıyordu.

Atatürk ülkenin içinde bulunduğu durumu 1923 yılında şu şekilde ifade etmişti: *“Milletimiz çok büyük acılar, mağlubiyetler, facialar görmüştür. Bütün olanlardan sonra yine bu topraklarda bulunuyorsa bunun temel sebebi şundandır: Çünkü Türk çiftçisi bir eliyle kılıcını kullanırken diğer elindeki sabanla topraktan ayrılmadı. Eğer milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi olmasaydı, biz bugün dünya yüzünde bulunmayacaktık.”*

“Memleketimizin bir tarım memleketi olduğu ve genişliği göz önüne alınırsa, bizim başlıca kuvvet ve servet dayanağımızın toprak olduğu görülür.”²⁶

Köyler ve köylü sadece tarımsal üretim açısından değil gerçekleştirilen devrimin başarılı sayılabilmesi açısından da önemli bir unsurdu. Çünkü Türk devrimi köye ulaştığı ölçüde başarıya ulaşmış olacaktı. Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin amacı olan laik, çağdaş, özgür düşünceye sahip modern bir toplumun yaratılması için nüfusun büyük bir kısmını oluşturan köylüye devrimi götürebilmek gerekiyordu²⁷.

Cumhuriyetin ilanından 5 ay gibi kısa bir süre sonra halkın %80'ini oluşturan köylere verilen önemi gösteren ve yüzyıllardır süren unutulmuşluğa son veren “Köy

²⁶ Utgan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005, s.399.

²⁷ Türkan Başyigit, *“Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları”*, Türkler Ansiklopedisi, c.17, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.687.

Kanunu” çıkarıldı²⁸. Bunu destekleyici nitelikte, bilimsel yöntemlerle üretim yapılmasını sağlamak ve tarımsal eğitimi gerçekleştirmek için 17 Haziran 1927’de “Ziraat Tedrisatının Islahı Kanunu” çıkarıldı. Ankara’da en yeni tekniklerden ve laboratuarlardan oluşmuş Yüksek Ziraat ve Yüksek Baytar Mektepleri ve Enstitüleri kuruldu²⁹.

Çeşitli kentlerde kurulan Ziraat Mektepleri 1928 yılında kapatıldı. 1924 yılında İktisat Vekâleti’nden ayrılan Ziraat Vekâleti 1928 yılında yeniden İktisat Vekâletiyle birleşti³⁰.

Batılılaşmayı amaç olarak seçmiş olan Atatürk, bu amaç çerçevesinde demokratik ve laik temellere dayalı politikalar belirledi. Bu politikaların en önemli özelliği ulusal ilkelere dayanıyor olmasıydı. Akıl ve ilimden kuvvet alan bir dinamizm içinde uygulamaya konulan bu politikalardan biri de *tarım politikasıdır*³¹. Bu politika, uygulamalarla birlikte kurucu, uygulayıcı, çağdaş bir *tarım kültürü* sistemine oturtuldu³².

Vecdet Erkun, Atatürk dönemi tarım politikasını şu şekilde maddelendirmiştir:

- a- Çiftçilerin eğitimi, yeni yöntemlerin ve malzemelerin kullanılması,
- b- Tarımda mekanizasyon,
- c- Kurumlaşma ve döner sermaye işletmelerinin kurulması,
- d- Kredi kaynaklarının bulunması ve kredilendirme,
- e- Değerlendirmede ileriye dönük atılımlar Atatürk dönemi tarım alanında önünde bulunan bütün engelleri bilen ve bu engelleri aşmanın yollarını ortaya koyan çok ilerlere dönük bir stratejiyi uygulayan bir tarım politikasıdır³³.

²⁸ *A.g.m.*, s.688.

²⁹ *A.g.m.*, s.689.

³⁰ *A.g.m.*, s.689.

³¹ Vecdet Erkun, “*Atatürk Dönemi Tarım Politikası*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.XIV, Ankara, 1988, s.1187.

³² *A.g.m.*, s.1188.

³³ *A.g.m.*, s.1194.

1- İzmir İktisat Kongresi

23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan TBMM 2 Mayıs 1920'de on bir bakandan oluşacak hükümetin kurulması ile ilgili kanunu kabul etti. Bu hükümette bir de İktisat Bakanlığı bulunmaktaydı.

Yeni kurulan hükümette İktisat Bakanlığı'nın da bulunması ekonomiye önem verildiğinin ve bundan sonra da önem verileceğini göstermektedir. Ancak 1920-1922 yıllarında öncelikli hedef işgal altında ülke topraklarını kurtarmak ve tam bağımsızlığa ulaşmaktı. Böyle bir dönemde üretim ve sanayiye yönelik politikalar geliştirmek olanaksızdı. Aksine içinde bulunulan durumdan dolayı toplum tam bir tüketim toplumu haline gelmişti. Ancak bu zor şartlar altında alınan kararlar, ülke işgalden kurtarıldıktan sonra öncelikli meselenin siyasi ve ekonomik bağımsızlığı sağlamak olacağı anlaşılıyordu. Bunu gösteren bir diğer adım Lozan Konferansı'na ara verildiği tarihte (17 Şubat-4 Mart 1923) toplanan İzmir İktisat Kongresi oldu. 1135 delege ile toplanan kongrede savaştan çıkmış olan yeni Türk Devleti'nin ekonomik sorunları ele alındı. Lozan'da diğer devletler tarafından devamı istenen kapitülasyonlar ve diğer imtiyazlara tamamen karşı çıkılmıştı. Bu nedenle toplandığı tarih açısından da oldukça anlamlı olan bu kongrede alınacak kararlar diğer devletlere bir mesaj vermek açısından oldukça önemliydi. Diğer devletlere verilecek mesajın yanında Türkiye'nin amacı, *savaşlardan yorgun çıkan halka, ekonomik yön vermek, harap olan yurdu kalkındırmak ve mamur etmektir*³⁴.

Kongrede çiftçi grubunun iktisadi rejî meselesi hakkındaki kararlar:

Madde 1 — Rejî idare ve usulünün ilgası,

Madde 2 — Tütün ziraat ve ticareti serbest olup ihraç edilecek tütünlerin işlenmiş olması ve tütün rûsumunun müstehliklerden münasip surette istifası.

Kongrede ziraat ve eğitim konusunda alınan kararlar:

Madde 1 — Köylülere çiftçilere ziraatın muhtelif şubelerini mali olarak öğretecek surette yazılmış kitap ve mecmualar bastırılarak bedava dağıtılması,

Madde 2— Umum iptidai ve tali mekteplerde müterakki memleketlerde olduğu gibi sanayi ve ziraatın de ameli olarak gösterilmesi,

³⁴ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)*, TTK Basımevi, Ankara, 1982, s.12.

Madde 3 — Her Livada birbirine yakın olan köyler için kafi arazisi olan leyli (yatılı) birer iptidai mektebi açılması ve bu mekteplerde iptidai derslerle beraber ameli ve nazari basit ziraat dersleri gösterilmesi,

Madde 4 — Her livanın büyüklüğüne göre birden ikiye kadar nazari olmaktan ziyade ameli ziraat tedrisatında bulunulmak üzere münasip nahiyelerde numune çiftliği mahiyetinde tali (ikinci derecede) mektepler yapılması,

Madde 5 — Ali tahsil için bir ziraat mektebi kâfi görülerek bu mektebin Anadolu'da tesis ve mektebin teessüsünden ve Halkalı'nın bilumum levazımı tedrisiye ve demirbaş eşya ve sairesinin naklinden sonra Halkalı Ziraat Mektebinin yeni mektebe nakli ve yeni tesis edilecek mektebin mevkiinin tayin edilmesi hususunun hükümete bırakılması,

Madde 6 — Köylerdeki iptidai mekteplerinin mutlaka beş dönümlük bir bahçesi ve iki inelik fenni bir ahır ve kümesi yeni usul bir arılığı ve muallimler için iki odalı bir evi olması ve arazinin bir kısmı sebze ve bir kısmı çiçek bir kısmı da fidancılığa tahsis edilerek muallimlerinin nezareti altında bizzat talebe tarafından idare edilerek masraf ve hâsılatının köy muallimlerine ait olması ve bu suretle çocuklara ameli olarak çiftçiliğin öğretilmesi ve münevver zevatın da köylerde yerleşmelerinin teşviki,

Madde 7 — Türkiye ve Ecnebi Darülfünun, Ali ve Tali mektepler mezunları ve mezunelerinin ve medreseleri ikmal ederek icazetname alanların en az bir sene müddetle altıncı maddeyi tatbik eden köy muallimliklerinde istihdamı,

Madde 8 — Kışla ve Askeri talimgâhlarda ameli ziraat tedrisatı yapılması.

Madde 9 —|Ahlaka mugayir olanları men'edilmek şartıyla zirai, Sınai, Coğrafi, iktisadi ve sıhhi sinema filmleriyle köylülere lazım gelen faydalı malumatı vermek ve köylerin istatistiki malumatlarını zapt eylemek ve ameli konferanslar vermek üzere şimdilik her liva'da birer seyyar Ziraat Mektebi açılması.

Kongrede aşar sorunuyla ilgili alınan kararlar:

Madde 1 — Aşarın lağvı (bugünkü aşar usulünün lağvıyla yerine adil bir usulün ikamesini teklif),

Madde 2 — Türkiye'de yaşayan bütün efrada şamil olmak üzere ve bütçede tevazün temin maksadıyla herhangi bir nam ve hangi bir usul ile olursa olsun, mutedil bir vergi ihdas edilmesi.

Kongrede çiftçilerle ilgili maddeler:

Madde 1— Hususi bataklıklarla tıkanmış derelerin ve harkların temizlenmesi için bunlardan zarar görenlerin menfaatlerinin derecesine göre müştereken temizlemelerine mecbur tutulması ve umumi bataklıkların kurutulması, nehirlerin taşmasının men'i ve seyr-i sefere müsait olanların da istifade edilebilecek bir hale getirilmesi,

Madde 2 — İska (sulama) ve İrvaya (bol sulama) muhtaç ve müsait olan mahallerde cetveller açılarak arazinin sulatılması ve mevcut iska projelerinin acele icra edilmesi,

Madde 3 — Merkezi nahiyelerde olmak üzere süratle seyyar sıhhiye teşkilatının yapılması,

Madde 4 — Memleketimizde mebzulen yetişip dâhilde sarf ve istihlak edilen ziraat ve hayvanat mahsulatının ecnebi mahsulata karşı himayesi,

Madde 5 — Muhtelif merkezlerde zahire borsaları açılması ve bunların ziraat ve ticaret odaları gibi tesis ve odalara kaydolunacak çiftçilerden münasip miktarda kaydiye ücreti alınması,

Madde 6 — Memleketimize gelmiş ve gelecek muhacirlerin muntazam bir usul ile idaresi ve geldikleri memleketin iklim ve arazisi ve ve ziraat usulleri ve mahsulatının nev'i nazar-ı dikkate alınarak ona göre iskanları ve bilhassa hali arazisi müsait olan Türk köylerine tevzileri,

Madde 7 — Ölçü ve tartıların memleketin her tarafında birleştirilmesi ve hükümetin resmen kabul eylediği şari usulünün tatbiki,

Madde 8 — Ziraata ve hayvanata zarar veren vahşi hayvanların ve bilhassa yabani domuzların ve böceklerin ve kuşların ve tufeyli hastalıkların kaldırılması için mücadele teşkilatı vücuda getirilmesi,

Madde 9 — Ecnebilere hakkı mülkiyet tanımamak şartıyla arazi-i emiriyede hakk-ı mülkiyetin mutasarrıfına bila kayıt ve şart temini.

Madde 10 — Memleketimizde mevcut göllerde ve hususi havuzlarda balık yetiştirilmesinin tamimi,

Madde 11 — Yeni usul çerçevesi arı kovanlarının tamimi için bunların on sene müddetle her nevi vergiden istisnası,

Madde 12 — Meyve ağaçlarını çoğaltmağa teşvik için yeniden vücuda getirilecek meyve bahçelerinin meyve verdikleri tarihten itibaren beş sene müddetle vergiden afları,

Madde 13 — Memleketimizin münasip mahallerinde haşerat-ı ziraiye ve emraz-ı nebatiye ve tahlilat laboratuvarlarının ve havai tarassudat istasyonlarının açılması,

Madde 14 — Vilayetlerimizde seyyar bir halde yaşayan aşiretlerin iskan edilmeleri,

Madde 15 — Dinamitle tarlaların işlenip ve gübrenmesi için Avrupa ve Amerika'da yapılan tecrübeleri yakından takip etmek üzere mütehassıslar gönderilmesi,

Madde 16 — Memleketimizde pancar yetiştirilerek şeker fabrikaları tesis ve ziraatta münavebe usulünün tevsii ve bu suretle hayvanatımızın ve hububatımızın ıslah ve çoğaltılması,

Madde 17 — Memleketimizde kendi kendine yetişmiş vasi zeytinliklerle, ahlat ve sair ağaçların aşılattırılarak imarı ve bunların müteşebbislerine tefvizi,

Madde 18 — Memleketimizde kendir yetişen havalide çuval fabrikaları tesisi.

Osmanlı vergi sisteminin en önemli öğelerinden biri olan aşarın 17 Şubat'ta çıkarılan bir kanunla kaldırılması, köylüyü ağır bir yükten kurtardı. Basın, aşarın kaldırılmasını geleneksel Osmanlı sisteminden kopulması ve köylü üzerindeki vergi yükünün hafifletilmiş olması nedeniyle büyük bir devrim olarak nitelendirdi. Cumhuriyetin temel ilkelerinden biri olan *halkçılık* da böylece uygulamada kendini göstermiş oldu.

Kökenleri İslam hukukuna da dayanan aşar, köylünün ürününün belli bir oranını aynı vergi olarak devlet hazinesine bırakması demektir. Bu oran verginin uygulandığı dönem toplanmasına boyunca koşullara bağlı olarak bölgeden bölgeye büyük farklılıklar gösterebiliyordu. Genel olarak bu oran %10 ile %30 arasında değişkenlik gösterirken oranın yüzde 50'lere ulaştığı da olmuştu. Aşar vergisi ve iltizam yöntemi, modern devlet anlayışının yeterli ölçüde gelişmediği bir ortamda, köylünün ürününe devletin doğrudan kurumları ve memurları aracılığıyla el koymak yerine, vergi toplama hakkını şahıslara açık arttırma yöntemiyle devredilmesi anlamına geliyordu. Cumhuriyet rejimi, aşar vergisini sorunlarıyla olduğu kadar

çözüm çabalarıyla da Osmanlı'dan miras olarak devralmıştı. Daha Milli Mücadele yıllarından itibaren aşar vergisi Ankara hükümeti için önemli bir gelir kalemi niteliğindedir. Bunda, Osmanlı'nın son döneminde Anadolu'nun bazı bölgelerinin aşar gelirinin Duyun-u Umumiye idaresinin denetiminde olması ve Milli Mücadele sırasında idarenin aşar gelirini Ankara hükümetine aktarmış olmasının payı vardı. Duyun-u Umumiye idaresinin aşar vergisinin belli bir düzen getirdiği söylenebilir.

Aşar vergisinin tamamı, ürün kaldırılmadan önce tarladan mültezim tarafından toplanmıyordu. Özellikle ihraç ürünleri için durum daha da farklıydı. Üzüm, incir, fındık palamut ve pamuk gibi ürünlerin aşarı limanlarda ihraç öncesinde toplanıyordu. 1924'teki durum düşünüldüğünde, aşar vergisinin bir kısmının pazarlanabilir ürün üzerinden iskele ve limanlarda, hanlarda ve pazaryerlerinde nakit olarak toplandığını söylemek mümkündür. Bu haliyle aşar çoktan gayrı-safi hâsıladan alınan aynı bir vergi olmaktan çıkmış, pazarlanabilir üründen alınan bir tür nakdi vergi şeklini almıştı. Bu konudaki şikâyetlerin arması zaten aşarın kaldırılması konusunun görülmesini sağlamıştı³⁵.

Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında üretimin hala geçimlik düzeyde olduğu, hatta uzun yıllar süren savaşlar sonucu geçimlik tarımın bile zorlukla yapılabildiği Anadolu'da, küçük köylü üreticiler için aşar vergisi ve iltizam sistemi yıkıcı niteliğini hala korumaktaydı. 1920'lere gelindiğinde mültezim tabakasının belli bir dönüşüm geçirmiş olduğunu belirtmek gerekir. Cumhuriyetin ilk yıllarında aşar vergisi yüzde 12,5 olarak uygulanıyordu ve bütçe gelirleri içinde önemli bir ağırlığa sahipti. 1924 gelirleri içinde aşar oranı yüzde 22 olarak hesaplanmıştı. Bu rakamlar aşarın kaldırılmasının devlet gelirinde önemli bir kayba yol açacağı izlenimi yaratmaktaydı. Bu izlenim ilk bakışta devletin Anadolu köylüsü lehine önemli bir mali özveride bulunduğu düşüncesini güçlendirmiş ve aşarın kaldırılmasının, son derece radikal ve halkçı bir karar olarak yorumlanmasını kolaylaştırmıştı. Ancak durum bundan ibaret değildi. Öncelikle hükümet, tarımsal kesimden elde ettiği vergi gelirini kolayca ve topyekûn gözden çıkaramazdı. Aşar vergisi yerine yeni bir "*Toprak Mahsulleri Vergisi*" konulması ve arazi vergisinin yükseltilmesi ile kayıpların belli bir miktarının telafi edilmesi düşünülmüştü. Toprak mahsulleri vergisi pazarlanabilir ürün üzerinden alınacaktı ve oranı yüzde 10 olarak

³⁵ *Ahenk*, 4 Ağustos 1924.

belirlenmişti. Cumhuriyet hükümetinin aşar vergisi yüzde 12,5 olarak uyguladığı hatırlandığında, yeni vergi Pazar içi üretim yapılabilen tarım kesimine yüzde 2,5'lik bir kazanç sağlıyordu. Aşar vergisini zaten iskele ve limanlarda ya da demiryolu istasyonlarında, pazarlanan mal üzerinden ödemekte olan bu kesim için yeni verginin çok önemli bir değişiklik getirdiği söylenemez. Bunun yanında geçimlik üretim yapan küçük köylüler için, aşarın kaldırılması mültezimin teorik olarak ortadan kalkması anlamına geliyordu. Bu anlamda küçük köylülerin bu karardan olumlu yönde etkilendiği kesindi. Ancak bazı eski mültezimler tüccar, aracı ve tefeci olarak köylü üzerindeki denetimlerini farklı yollarla sürdürmeye devam ettiler.

Hükümet, aşar vergisinin yerine getirdiği Toprak Mahsulleri vergisini bir yıl geçmeden 1926'da kaldırmak durumunda kaldı. Pazarlanabilir tarımsal ürünleri dolaysız vergi kapsamı dışında bırakan bu uygulamanın Pazar için mal üretebilen orta ve büyük köylüler için önemli bir kazanım oldu. Aşarın kaldırılması, genel olarak vergi yükünün kırsal kesimden kente kaydırılması anlamına geliyordu. Çünkü aşarın kaldırılması sonucu tarımsal kesimin dolaysız vergi kapsamı dışında bırakılmasıyla şeker, gazyacı gibi temel tüketim maddeleri üzerindeki dolaylı vergiler önem kazandı.

Anadolu köylüsünün aşar yükü ve özellikle mültezim zulmünden kurtarılmış olması, Cumhuriyet rejiminin köylü için sınırlı da olsa olumlu kazanımlar getirdiğine işaret etmekteydi. On yıldan fazla süredir savaşların yüküyle bir yıkımın eşliğinde bulunan köylü böylece rahatlatılmış oldu³⁶.

Yıllarca süren savaşlar nedeniyle Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük düşüş gösteren tarımsal üretim, Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutan tarım sektöründe yeni düzenlemeler yapılmasını gündeme getirdi. Bu dönemde nüfusun yaklaşık 4/5'i tarımda çalışıyor, çiftçi ailesi başına tarım aracı sayısı biri bile bulmuyor, tarım makineleri ise toplam tarım araçlarının ancak yüzde 1'ini oluşturuyordu. Ulaşım olanaklarının son derece kısıtlı olması kıyı bölgeleri ve demiryollarına yakın bölgeler dışında kapalı ekonomik yapıyı egemen kılmış, kıyı bölgelerindeki tarımsal üretimin de neredeyse tümü dış pazarlara yönelmişti.

Savaşlar nedeniyle tarımsal üretimde meydana gelen büyük, düşüş bir tarım ülkesi olan Osmanlı'yı yurtdışından buğday satın alır duruma düşürdü. Tarımın

³⁶ *Cumhuriyetin 75 Yılı (1923-1953)*, c.1, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s.46.

içinde bulunduğu bu durum Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak tarım politikasının yeniden ele alınmasını zorunlu hale getirdi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide liberal bir politika benimsenmişti. Bununla birlikte hükümet özendirici önlemlerle tarım kesimine dolaylı müdahalelerde bulunuyordu. 1923 İzmir İktisat Kongresi'ne katılan çiftçilerin istekleri de bu doğrultuydu. Bu görüşler doğrultusunda 1924'te Ziraat Birlikleri ve Ziraat Kredi Kooperatifleri yasaları çıkarıldı. Ziraat Bankası'nın sermayesi artırıldı, tarım kredileri yükseltildi. Öte yandan modern tarımı özendirmek amacıyla örnek çiftlikler, tarım istasyonları ve tarım okulları kuruldu. Bu dönemde devlet topraklarının çiftçilere satılmasını öngören yasa uyarınca göçmenlere, mübadillere, topraksız ya da az topraklı köylülere toprak dağıtıldı. Tarımda makineleşmeye yönelik önemli kolaylıklar sağlandı. Yurtdışından alınan makinelerin gümrüksüz olarak yurda sokulmasına izin verildi ve makineler Ziraat Bankası kredileriyle çiftçiye satıldı. Tarım makinelerinde kullanılan akaryakıttan da vergi alınmadı. Bu alandaki en önemli girişimlerden biri 1925'te aşarın kaldırılması oldu. Bütçe gelirinde önemli bir yer tutan aşarın kaldırılması, çiftçiyi ağır bir vergi yükünden kurtardı. 1926'da yürürlüğe giren Medeni Kanunla üreticilerin işledikleri toprak üzerindeki mülkiyet hakları yasallaştırıldı. Böylece toprakların alınıp satılmasına olanak sağlanarak tarlaların birleştirilmesine olanak tanındı.

Alınan bu önlemlerle üretimde yetersiz de olsa bir artış sağlandı. Buğday dışalımını durduğu gibi 1926'da buğday dışsattımına başlandı. Ancak bu gelişmeler 1929'daki dünya ekonomik bunalımıyla kesintiye uğradı³⁷.

2- Tarımda Makineleşme (Modernleşme)

Yıllardır devam eden savaşlarda hayvanların çoğu ölmüştü ve ülkenin geliri tarımsal üretime dayanıyordu. Ülkenin yükseltilmeye çalışan çağdaşlık seviyesi gereği de tarımda makineleşmeye gidildi. Ancak bu süreçte bazı sorunlar yaşandı. Gümrük vergileri nedeniyle makineli tarım, hayvanla yapılan tarım göre daha pahalıya geliyordu³⁸. Bu nedenle 12 Nisan 1923'te çıkarılan 329 numaralı kanunla

³⁷ A.g.e., s.47.

³⁸ Türkan Başyigit, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Köy, Köy Sorunu Ve Köy Kanunu*, DEÜ Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1992, s. 176.

makine kullanan çiftçilere yakıt, yağ ve diğer tarımsal girdiler üzerindeki gümrük resminden muaf tutularak yükleri hafifletilmeye çalışıldı. Mustafa Kemal Atatürk tarımda makineleşmenin önemini pek çok konuşmasında vurgulamıştır: “Ben de çiftçi olduğumdan biliyorum, makinesiz tarım olmaz. El emeği güçtür. Birleşiniz! Birliklerle makine alırsınız. Yılda yüz dönüm çalışır, on misli eker, yüz misli elde edersiniz. Bir de toprağa sevdiği tohumu bulup atmalıdır. Memleketimiz, çiftçi memleketi olmaya henüz hak kazanmamıştır. Tarım memleketi olacağız, Bu da ancak makineli tarımla olur”³⁹. Atatürk 1923 yılında yaptığı bir başka konuşmasında da: “Memleketimiz çok geniştir., toprağımız çoktur, zamanımız da dardır. Bu geniş ve bereketli memleketi işletmek için, onun cevherlerini milletin mutluluğunu temin edecek bir servet haline koymak için, acele etmeye mecburuz. Onun için makinelerden yararlanacağız. Artık, yüzyıllardan beri kullanmakta olduğumuz eski sabanlarla, bu memleketin servet hazineleri gelişemez. Bütün çiftçilerimizin makine sahibi olması, makine kullanmasını bilmesi, makine yapacak kuruluşlara sahip olması gerekir. Bu da yeterli değildir efendiler! Eğer biz, bu çalışmanın ürünü tarlada, köyde, harmanda çürümeye bırakırsak, halkın çalışması ödüksüz kalır. Gerekir ki, bu ürünler dışarıya da iletilebilsin. Onun için de yollar gereklidir, çeşitli taşıt araçları gereklidir; demiryolu, otomobil ve diğerleri... Ne hazindir, efendiler! Konya, Eskişehir, şurası ve burası birer hazine olduğu halde araçsızlık yüzünden başka taraflara iletilemiyor. Gereksinmemiz olan bir kısım buğdayı dışarıdan getiriyoruz; böyle şey olur mu?”⁴⁰ demiştir.

1923 yılında İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’nde tarımda makineleşmeyle ilgili şu kararlar alınmıştır:

Madde 1 — Sulhtan sonra memleketimizin vesait-i nakliyesi müsait ve münasip bir mahallinde beynelmilel umumi bir ziraat altı ve makineleri sergisi ve müsabakası yapılarak Avrupa ve Amerika’daki ziraat ve sanayi-i ziraiye makineleri fabrikalarının ve yerli alat-ı ziraiye yapanların davet edilmesi ve umum alt ve makinelerin birer birer tecrübe ve tatbikleri mütehassıs bir heyet huzurunda icra edilerek memleketimizin arazisine elverişli ve iktisadi ahvale muvafık olanların seçilerek kararlaştırılması ve vilayetlerimizin her tarafından sergiye gelecek çiftçilere ameli olarak bu makinelerin gösterilmesi ve mezkur sergide memleketimizde yetişen

³⁹ Kocatürk, a.g.e., s. 401.

⁴⁰ A.g.e., s. 401-402.

ve imal edilen ziraat mamulat ve mahsulatının dahi teşhir edilerek mükafatlandırılması,

Madde 2 — Memleketimizde ziraat makinelerinin tamimine mani olan sebeplerin en birincisi makinelerin herhangi bir kısmı kırıldığında tamir edecek ustalar ve tamirhaneler bulunmaması olduğundan mevcut sanayi mekteplerinde demirciliğe ve tesviyeciliğe fazla ehemmiyet verilerek ziraat makinelerini tamir edebilecek ustalar yetiştirilmesi ve mühim merkezlerde eli çekiç tutar ve az çok demircilikten anlar ziraat makinistlerini yetiştirebilecek ameli makinist mekteplerinin açılması,

Madde 3 — Memleketimizin vesait-i nakliyesi ve mahrukatı müsait bir yerinde bir alt-ı ziraiye fabrikası açılarak şimdilik hiç olmazsa, sapan, pulluk, tırmık, merdane, çapa makinesi, tınaz makinesi vesaire gibi basit makinelerin bu fabrikada imal edilmesi ve fabrikanın gittikçe terakki ve tekemmül ettirilmesi,

Madde 4 — Zeytinburnu, Baruthane, Tophane ve sair imalat-ı harbiye fabrikalarında sulthan sonra mevcut alt-ı ziraiye ve diğer imalt-ı sınaîye şube ve tezgâhlarının askeri idaresinden alınarak yalnız levazım-ı harbiyenin ciheti askeriyece imali,

Madde 5 — Vilayet merkezlerinde olduğu gibi bazı mühim nahiye merkezlerinde dahi o mahallin ihtiyacıyla mütenasip ziraat alet ve edevatı ve makineleri depolarının açılması ve buralarda her nev'i altın yedek parçalarından fazla miktarda bulundurulması ve bunların yanında birer tamirhane vücuda getirilmesi,

Madde 6 — Alt-ı ziraiyenin gümrük resminden muafiyeti müddetinin devam ettirilmesi ve muafiyet listesine ziraat ve bahçıvanlık ve sanayi-i ziraiye alunda noksan kısımların ve bahçeler için lüzumlu olan dikenli tellerin de ithali,

Madde 7 — Traktörler için sarfi lazım gelen petrol ve benzin hususunda olduğu gibi her nev'i ziraat makineleri için lazım olan vakum vesaire gibi yağların gümrük resminden istisnası,

Madde 8 — Köylere gönderilen makinistlerin ve umum işçilerin hukukun tanınması ve mütekabil mukaveleler akdi⁴¹.

⁴¹ *A.g.e.*, s.s. 21-32

Hükümet makineleşme konusunda sağladığı desteği Aralık 1924 gün 535 no'lu karar, 1926 yılında 752 no'lu kanunla traktör, motorlu pulluk, biçerdöver, kamyon, kamyonet sahiplerine tarımda harcadıkları akaryakıt için 'mevad'ı müşteile rüsumu tazminatı' ödenmesi onaylandı ve 508 sayı ve Mayıs 1929 tarihli kararname ile genişletildi. Yıllarca süren savaşlarda genç erkek nüfusun çoğu ölmüştü ve bu da savaş sonrasında ülkede emek sıkıntısı yaşanmasına neden oldu. Bu nedenle insan gücü açığı makine ile kapatılmaya çalışıldı. Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki; cumhuriyetin ilk yıllarında tarımda makineleşmeye gidilmesi sadece çağdaşlaşma yönünde atılmış bir adım değil aynı zamanda gereksinimlerden kaynaklanan bir zorunluluktur. Hükümet 1923 yılında Amiral Chester'in başında bulunduğu Amerikalı işadamları grubuyla, Türkiye'nin araç-gereç, makine ihtiyaçlarının karşılanması için bir anlaşma imzaladı. Böylece Türkiye'de makineleşmenin tekeli Amerika'ya veriliyordu.

Kongre de alınan bu kararlar üzerine tarım makinelerinin aksamına ilişkin ithalat oranlarında da artış yaşanmıştır⁴²:

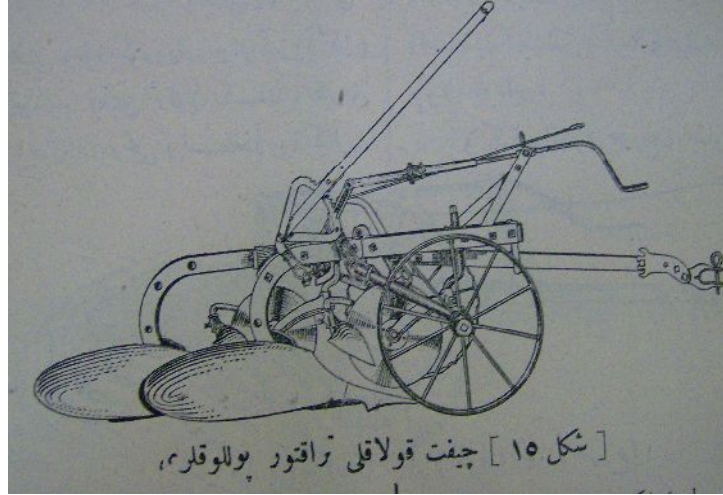
<u>Sene</u>	<u>Kilo</u>
1924	3.969.939
1925	5.261.142
1926	4.730.389
1927	4.749.584
1928	4.435.486
1929	3.040.636

Emval-i Metruke'den kalan ziraat aletleri Ziraat Bankası'na devredildi. Banka bu aletleri ihtiyacı olan çiftçilere veriyordu. Ayrıca devlet, Ziraat Bankası bütçesine birkaç yıl içinde dört milyon lira koyarak ihtiyacı olan köylülere uzun sürede ve faizsiz ödemek gibi kolaylıklar getirerek çift, çubuk, tohumluk ihtiyacını sağlamasına yardımcı oldu. Tarım teknolojisinin geliştirilmesi sadece üretimde makine kullanılması demek değildi. Mecliste yağılan bir tartışmada ziraatın yalnız toprağa

⁴² İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yay., İstanbul, 1990, s. 43.

tohum atıp ürün almak olmadığı hayvancılığa da önem verilmesi ve boş meralarda hayvan yetiştirilmesinin devlet tarafından desteklenmesi gerektiği belirtiliyordu⁴³.

Dönemin gazete ve dergilerinde tarım aletleriyle ilgili pek çok reklam göze çarpmaktadır.

Çift Kulaklı Bir Traktör Reklamı

Devletin tarımda yeni tekniklerin benimsenmesine ilişkin çabalarına karşın makineleşme beklenen oranda gerçekleşmedi. Bunun ekonomik ve sosyal birçok sebebi vardı. Köylü çoğu zaman ekeceği tohumlar için bile borç alır durumdayken yeni teknoloji için para bulamıyordu. Ayrıca makinelerin yedek parçaların şehirlerde bile bulmak oldukça zordu. Bunun yanı sıra el emeğinin ucuz olması, bilgisizlik ve geleneklere bağlı olma tarımda makineleşmenin önündeki en büyük engellerdi. Tarımda makineleşmeyle gelen üretimde artış da köylüyü cezp etmiyordu. Çünkü ulaşımın elverişsizliği nedeniyle üretimin fazlası diğer pazarlara ulaştırılamıyor ve ya çürüyor ya da atılıyordu. Makineli üretim teknolojisini kullanmakta en istekli olan bölgeler Ege ve Çukurova bölgeleriydi. Bu bölgede makineleşme daha 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştı. Cumhuriyet döneminde bu artarak devam etti. Büyük çiftliklerle köylüler arasındaki ilişki bu bölgelerde farklıydı. Bu bölgelerde köylü maraba ve ortakçı olmaktan çıkmış, tarım işçisi durumuna gelmişti.

1920'li yıllar boyunca devlet ekonomisini tarıma dayandırdığı için üretiminin, kalitenin ve karın artmasını sağlayacak her türlü adımı destekledi. Ancak 1929 yılında Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye'ye olan olumsuz etkisi ve

⁴³ A.g.e., s. 177.

makinelerin çalışmalarında kullanılan benzinin ithalindeki zorluklar sonucu 1930'lu yıllarda devlet bu politikasını değiştirmek zorunda kaldı⁴⁴.

3- Ziraat Bankası

Osmanlı Devleti'nde zirai kredi ihtiyacının bir kurum eliyle karşılanması konusunda ilk adım Mithat Paşa'nın Niş Valiliği sırasında Pirot kasabasında kurduğu Memleket Sandığı ile atılmıştır. Çiftçileri sarraf ve murabahacının zulmünden kurtarmayı düşünen Mithat Paşa'nın bu girişimi, dünyadaki benzerlerinin en tanınmış olan Raiffeisen'in Almanya'da kurduğu tasarruf ve kredi sandıkları ile aynı tarihlere denk gelmektedir. Mithat Paşa'nın fikri ve girişimi ile Niş Valiliği'nde başlayan ve gelişen *memleket sandıkları*;1863 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesi ile devlet mevzuatında yer alan kuruluşlar haline gelmişler ve hükümetçe bu kurumların bütün illerde kurulması valiliklere tebliğ edilmiştir⁴⁵.

İlk yıllarda sandıkların gelirlerini çiftçilerin imece yöntemiyle yaptıkları istihsalin bedeli teşkil etmekte iken imeceden varlıklı kimselerin kaçınması, adil bir şekilde tatbik edilememenin doğurduğu aksaklık yüzünden bundan vazgeçilmiş, her çift öküz başına toplanan yarım kilo zahirenin satış bedeli sermaye unsurunu teşkil etmiştir.

Memleket sandıklarının bu suretle teşekkül eden sermayesinden ihtiyaç sahibi çiftçilere 20 liralık azami had dâhilinde üç ay ile on iki ay vade ile ve ayda yüzde bir faizle para verilmiştir. Ayrıca para verilen kişilerden bir defaya mahsus olmak üzere 'kaydiye ücreti' namı altında masraf alınmıştır. Sandıkların idaresi kaza halkı tarafından seçilen ve fahri çalışan Sandık Eminleri tarafından yürütülmüştür. Kasım sonlarında kapanan hesap devresinin neticeleri, mahalli idare amirinin başkanlığında kaza idare heyeti, hâkim, mahallin ileri gelenleri ve Sandık Eminlerinin katıldığı heyetler tarafından tetkik olunmuştur. Ancak; sandıkların karları, sermayeye ilave edilmek yerine kaza ile ona bağlı yerlerin çeşme, köprü, okul, kaldırım ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmıştır⁴⁶.

⁴⁴ A.g.e., s. 182-183.

⁴⁵ *Ziraat Bankası (1923-1973)*, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yay. No:2, İstanbul, 1973, s. 51.

⁴⁶ A.g.e., s. 51.

Memleket sandıkları 15-20 yıl kuruluş amaçlarına uygun faydalı hizmetler yapmış fakat merkezi bir sisteme bağlı olmamaları, yerel örf ve adetler içerisinde özellikle sermaye hisselerinin tahsilâtı bakımından farklı şekillerde çalışmaları, mal sandıklarına emaneten yatırılan mahsul bedellerinin hazine ihtiyacı için sarf edilip sandıklara iade edilmemesi, borçlanma sisteminde başlangıçtaki samimi tutumun kısmen bırakılarak laubali davranışlara yer verilmesi gibi sebeplerden dolayı memleket sandıkları zayıflamış ve faydalı bir kurum olarak hizmete devamları olanaksız hale gelmiştir⁴⁷.

Sandıkların ıslah çaresi olarak sermaye sistemlerini bir düzene sokmak düşünülmüş, 1883 yılında sandıkların sermaye ihtiyacını karşılamak üzere aşar vergisine yüzde 10 oranında ‘Menafi Hissesi’ namı altında bir zam yapılmış ve sermaye hissesine verilen isme uygun olarak ‘*Menafi Sandıkları*’ denmiştir⁴⁸. Yeni kuruluşların geçmişin akıbetinden korunması için merkezi bir kontrol sistemi geliştirilmiş ve 21 Temmuz 1883 tarihli bir sadaret emriyle sandıkların İdare Meclislerince onaylı cetvellerinin Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilmesi emredilmiş, dipkoçanlı senetler ihdası suretiyle borçlandırmanın emniyetle cereyanının teminine çalışılmıştır.

Sermaye teşekkülü, kayıt sistemlerinin ıslahı ve hesaplarının bir nezaret tarafından tetkik edilmesini temin eden bu istihalenin sandıkların mahalli şartlar içerisinde ve müstakil hüviyetle etkinlik göstermelerinden ve merkezi bir sisteme bağlı bulunmaktan doğan sorunları önleyemediği görülmüştür. Bunun üzerine 15 Ağustos 1888 tarihinde bir nizamname ile Menafi Sandıkları, Ziraat Bankası olarak kurulan yeni bir bünyenin kuruluş üniteleri haline dönüştürülmüştür. Bu suretle Mithat Paşa tarafından dikilen fidan bugün Türkiye’nin en köklü ve en büyük mali kurumlarından biri olan Ziraat Bankası’nın ilk temel taşı oluşturmuştur. Ülkenin 331 yerinde kurulu sandıklar bu tarihten sonra Ziraat Bankası’nın yerel kuruluşları olarak çalışmaya başlamıştır⁴⁹.

23 Mart 1916’da bankanın hukuki bünyesinde bir değişiklik yapmamakla beraber, zirai kredi uygulamalarına teminat bakımından genişlik verilmiş alacaklarının süratle tahsiline imkân verecek hükümler getirilmiş ve Ziraat Bankası

⁴⁷ *A.g.e.*, s. 52.

⁴⁸ *A.g.e.*, s. 53.

⁴⁹ *A.g.e.*, s. 54.

uygulamalarının harç ve resimlerden muaf tutulması öngörülmüştür. Bunun yanı sıra karın dağıtılış şeklini yeniden tanzim eden bir kanun çıkarılmış ve buna istinaden 1917 tarihli Banka Nizamnamesi hazırlanmış ve 1924 yılına kadar mevzuatta değişiklik olmamıştır⁵⁰.

1923 yılında İzmir’de toplanan ve Cumhuriyet dönemi tarım ve ekonomisine yön veren İktisat Kongresi’nde Ziraat Bankasıyla ilgili şu kararlar alınmıştır:

Madde 1 — Hükümetin Ziraat Bankasından aldığı paraları mümkün mertebe suratla ve her bir borca tercihan iade etmesi ve bundan böyle ziraat bankası sermayesinin hükümet tarafından hiç bir sebep ve bahane ile bir diğer tarafa sarf edilmemesini temini,

Madde 2 — Ziraat Bankası hakkında çıkan yeni kanunun bir parça daha tadil ve ıslahıyla derhal tatbikata başlaması,

Madde 3 — Zürra’a kefalet-i müteselsile mukabilinde ikrazat (borçlanma) muamelesinin tevsii itibar-ı şahsi mukabilinde kısa müddetlerle ikrazat muamelesinin ihdası ve hususunun nizamnameye ilavesi,

Madde 4 — Ziraat Bankasının itibar-ı şahsi için talep edeceği mazbataların yeni nahiye meclisleri tarafından verilmesi.

Madde 5 — Ziraat Bankasının nezaret ve muavenetiyle teavün (yardımlaşma) şirketlerinin biran evvel tesisi ile menafi ve suret-i teşkil ve idaresi hakkında risaleler neşri,

Madde 6 — Seferberliğin bidayetinden (başlangıcından) beri çiftçiden alınmış olan her nev’i hayvanat, hububat ve iaşe zahiresi bedellerinin ve başka suretlerle vuku bulan her cins nakliyat ücretlerinin hükümetçe ödenmesi ve bunların teşekkül edecek olan teavün şirketlerine itasıyla mukabilinde alacaklı olan çiftçilere şirkete hisse senetlerinin verilmesi⁵¹.

1927 yılında Almanya’dan Umum Müdür olarak getirilen Kautz bankanın bir anonim şirket olması fikrini benimsetmiştir. 1923’ten sonra Ziraat Bankası’nın yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin ihtiyaçlarına uygun milli ekonominin kalkınmasında daha müessir bir kimlik içerisinde tanzimi için hazırlanan kanun Büyük Millet Meclisi’nin 19 Mart 1924 tarihli toplantısında kabul edilmiştir. Böylece bankaya zirai kredi

⁵⁰ *A.g.e.*, s. 55.

⁵¹ İnan, *a.g.e.*, s. 25.

yanında her türlü banka işlemlerini yapabilme yetkisi tanınmıştır⁵². Banka sermayesi 80 milyon lira civarındadır⁵³. 1925 yılı martından itibaren menafî hissesi 100 lirayı bulan herkese bir hisse senedi verilmesi kabul edilmiştir. 28 Temmuz 1926'da bu kanunun nizamnamesi çıkarılmıştır⁵⁴.

Ekonomik anlamda oldukça zor bir dönem geçiren çiftçiler Ziraat Bankası Umum Müdürü İsmet Paşa ile görüşerek çiftçilere maddi anlamda destek olunması için ricada bulunmuşlardır. İsmet Paşa bu görüşme üzerine çiftçilere sekiz yüz bin lira verileceğini açıkladı. Bu paranın tarımda kullanılan hayvanlara harcanacağı ve üç yıl içinde geri ödenmesine karar verildi⁵⁵.

Gazete haberlerine göre 1925 ve 1926 yıllarında da banka başka tütüncüler ve bağcılar olmak üzere tarımla uğraşan kesime para vermeye devam etti. Ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durum çiftçileri oldukça kötü etkilemişti. İşçi bulma, ürünleri sevk etme, ürünlerin paketlenmesi gibi konularda maddi anlamda yetersiz kalan köylüler bankadan aldıkları parayla işlerini döndürmeye çalıştılar⁵⁶.

Ziraat Bankası sadece çiftçilere kredi vermiyor aynı zamanda destekleme alımı da yapmaya başladı. Daha önce yüzde 5 komisyon aracılar yerine yüzde 1 komisyon alan banka çiftçilerin ürünlerini satacak ve köylülere parasını verecektir. Böylece çiftçiler aracılarla ödedikleri maddi yükten önemli ölçüde kurtulmuşlardır⁵⁷.

Ziraat Bankası köylerde Kredi Kooperatiflerinin kurulmasına da destek vermiştir. Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü Bey İzmir'e gelerek Kredi Kooperatiflerinin kurulduğu dönemde bizzat kendi de köyler de bulunmuştur⁵⁸.

Bu dönemde tarıma destek amacıyla Ziraat Bankası kurulduğu gibi ticaret ve sanayiye destek amacıyla da Türkiye İş Bankası kurulmuştur. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda bireylere girişimlerinde destek olma amacı taşıyan bu bankanın kuruluş amaçları arasında ziraate de destek olmak vardır. Ancak öncelikli amaç ticaret ve sanayiye destek olmaktır. Bu amaçla banka, 26

⁵² *Ahenk*, 20 Mart 1924; *Anadolu*, 20 Mart 1924.

⁵³ *Ahenk*, 2 Kanuni Sani 1923.

⁵⁴ *A.g.e.*, s. 59; *Anadolu*, 17 Kanuni Evvel 1925.

⁵⁵ *Ahenk*, 10 Mayıs 1924.

⁵⁶ *Anadolu*, 5 Haziran 1926.

⁵⁷ *Anadolu*, 26 Mayıs 1929.

⁵⁸ *Anadolu*, 23 Eylül 1929; *Anadolu*, 24 Eylül 1929.

Ağustos 1924'te sermayesi Hint Müslümanlarının Kurtuluş Savaşı sırasında gönderdiği yardımlardan arta kalan paradan oluşarak kurulmuştur⁵⁹.

4- Tarım ve Kredi Kooperatifleri

Tarım kredi kooperatiflerinin amacı, ortaklarına mümkün olduğu kadar ucuza ve yeter kredi sağlamaktır. Tarım kredi kooperatiflerinin ortakları genel olarak küçük çiftçilerdir. Küçük çiftçilerin yalnız başlarına bankalardan kredi temin etmeleri çok güç, hatta pek çok hallerde olanaksızdı. Bankalar daha ziyade tüccara, sanayiciye ve büyük çiftçilere kredi vermektedir. Küçük çiftçilerin bankalardan kredi alabilmek için ipotek yaptırabilecekleri toprakları da pek yoktur. Toprakları var olanların da toprakları ya tapusuz ya da tapusu itirazlı olduğu gibi Ziraat Bankası kıymet baremine göre çok düşük kıymete sahiptir.

Tarım kredi kooperatifleri, küçük çiftçilerin kredi ihtiyaçlarını en iyi şekilde giderebilecek tek örgüt olarak meydana çıktı. Yani tarım kredi kooperatifleri, kooperatif ortakları ile tasarruf sahipleri veya bankalar arasında aracılık yaparak küçük üreticinin tek başına alamadığı krediyi ona maliyeti fiyatına sağlıyordu⁶⁰.

Türkiye'de tarım kredi kooperatifçiliği 1863-1867 yılları arasında Mithat Paşa tarafından kurulan ve geliştirilen *Memleket Sandıkları* ile başlamıştır. Memleket sandıkları 1888'de bu sandıkları lağvedilerek yerine Ziraat Bankası kurulmuştur. 1929 yılına kadar çiftçilere kredi yalnız Ziraat Bankası tarafından verilmiş ve ancak 1929 yılından itibaren Türkiye'de bugünkü anlamıyla tarım kredi kooperatifleri kurulmaya başlanmıştır. Ancak Ziraat Bankası ilçe ve illerde kurulmuştu, bankanın bucak ve köylerde örgütü yoktu. Kredi almak isteyen köylüler kentlere gitmek zorundaydılar. Köylerle kentler arasındaki mesafe oldukça uzaktı. Bankalarda kredi alabilmek için saatlerce hatta günlerce yürüyerek kentlere giden köylüler maddi ve manevi çok zorlanmaktaydı. Daha öncede belirtildiği gibi çiftçilerin çoğunluğu küçük çiftçi grubuna giriyordu ve kredi almaları olanaksızdı. Ziraat Bankası bu olumsuzları ortadan kaldırmak için köylülerin bizzat köylerinde veya en yakın komşu köyde veya bucak merkezinde kredi alabilmelerini sağlamaya çalıştı. Bu amaca yönelik olarak Ziraat Bankasından ayrı olarak köylerde küçük kredi birlikleri

⁵⁹ *Cumhuriyetin 75 Yılı (1923-1953)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s.32.

⁶⁰ Ziya Gökalp Mülayim, *Atatürk'ten Bugüne Kooperatifçilik*, Yetkin Yay., Ankara, 1998, s. 42-43.

kurulması gerektiği sonucuna varılarak ilk olarak 1924 yılında *‘İtibari Zirai Birlikler’* kurulmasına karar verilmiş ve ilgili kanun çıkarılmıştır. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı bu birlikler gerektiği ölçüde faydalı olamamıştır⁶¹.

Türk tarımında tabandan örgütlenmenin ilk örneklerinden biri de *Tariş*’tir. *Tariş*, Türkiye’nin ekonomik gelişiminde önemli işlevler üstlenmiş olan bir kurumdur. Batı ekonomisinin temel ürünlerini oluşturan incir, üzüm, pamuk ve zeytinin üretim ve değerlendirme aşamalarında *Tariş*’in işlevi, Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan diğer tarım birliklerine de örnek olmuştur⁶².

I. Dünya Savaşı’na kadar uzanan süreçte, Batı Anadolu Bölgesinin en başta gelen tarım ürünleri olan kuru üzüm, kuru incir, pamuk, zeytin, palamut ve afyonun toplan ihracat içindeki payları; kuraklık salgın hastalık gibi etkenlerin yanı sıra, dünya piyasalarındaki dalgalanmalara, dış olaylara göre azalma ve yükselme eğilimi gösteriyordu. Bu nedenle ürünün çok bol olduğu bazı yıllarda talebin birden azalması fiyatların oldukça düşmesi sonucu, üretici çoğu kez masraflarını karşılamayıp, zarara uğrayarak aracı ve tefecilerin eline düşmesi gibi durumlar ortaya çıkabiliyordu. Örneğin ihracatta önemli bir payı olan kuru üzüm, Fransızların piyasadaki varlığı veya yokluğuna göre fiyatlandırılıyordu. Batı Anadolu bölgesinde gayri Müslim yerli işbirlikçilerin de katılımıyla, yabancı sermayeli tekeli zihniyete sahip büyük tarım şirketleri ve alıcı tröstler oluşmaya başladı. Bu şirketler mülkiyetine sahip oldukları topraklarda yetiştirilen ürünlerin, işlenmesinden, pazarlamasına kadar üretimin bütün aşamalarını denetimlerine aldılar. Böylece kendileri dışında kalan üretici ve tüccar unsurları kendilerine bağımlı kılmayı başardılar.

Bu tür şirketlerin en ünlülerinden biri The Smyrna Fig Packers Ltd. şirketi, Batı Anadolu’da incir üretim, işleme ve pazarlamasında hemen hemen tek söz sahibiydi. Bu şirketin tekeli etkinlikleri karşısında, gün geçtikçe zor duruma düşen Egeli incir üreticileri ve tüccarları aralarında birleşme ve kooperatifleşme düşüncesi oluşmaya başladı. 1908’den sonra İttihak ve Terakki Partisinin iktidara geldikten sonra izlemeye koyulduğu Milli İktisat yaklaşımı da bu oluşumun hızla hayata geçirilmesini sağladı. İttihatçılar Milli İktisat politikasıyla hem dünya kapitalizminin Osmanlı ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini görebileceklerini, hem de ülke içinde giderek palazlanan azınlık tüccarlara karşı bir milli burjuvazi

⁶¹ *A.g.e.*, s. 45-46.

⁶² Zeki Arıkan v.d., *Tariş Tarihi*, Tarih Vakfı Yay., İzmir, 1993, s. 13.

yaratabileceklerini düşünüyorlardı. Bu bağlamda, özellikle tarım ürünlerinde tek alıcı konumundaki tröstlere, sendikalara, işbirlikçi tüccarlara karşı, yerli üreticilerin katılımıyla gerçekleştirilecek olan üretim ve satış kooperatifleri oluşturma fikrini desteklemeye başladılar⁶³.

1913 yılına gelindiğinde Ege Bölgesindeki yerli incir üretici ve tüccarları bir araya gelerek *Osmanlı Anonim Aydın İncir ve Himaye-i Zırra* adıyla (yıllar sonra Tarih'in çekirdeğini oluşturacak olan) bir şirketi kurarak, Türkiye'de tarımda üreticilerin kendi aralarında örgütlenmesi öncülüğünü gerçekleştirdiler⁶⁴.

Bir tarım ülkesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında olumsuz koşulları aşabilmek için bu tür oluşumlar büyük bir önem taşımaktaydı. Atatürk döneminde bu konuda önemli adımların atıldığını görmek mümkündür. Atatürk, özel sektörün varlığını inkâr etmemekle birlikte ekonomi politikasında devlet sektörüne daha fazla önem vermiştir. 1919-1922 Kurtuluş Savaşı sonrası, ülkenin ekonomik yönden çok zayıf düştüğünü gören Atatürk büyük yatırımları için devlet sektörünün geliştirilmesini öngörmüştür. Atatürk'ün ekonomi politikasından bahsedilirken özel sektör-devlet sektörü ikilemesinden bahsedilir hâlbuki Atatürk'ün hayatı incelendiğinde, 1920'den ölümüne dek Atatürk'ün özel ve devlet sektöründen çok daha fazla önem verdiği diğer bir sektör görülmektedir. O da kooperatif sektörüdür. Atatürk ülkenin kalkınmasında bu üç sektörün bir arada bulunmasını ve tarımsal kalkınmada kooperatif sektörünün itici güç olmasını ve en başta gitmesini önermiştir⁶⁵.

Atatürk'ün kooperatifçilikle ilgisi Cumhuriyetin kuruluşundan da önceye rastlamaktadır. Nitekim 1920'de TBMM'ne sunulan Kooperatif Şirketler Kanunu Tasarısında Meclis Başkanı olarak Mustafa Kemal'in de imzası vardır. Ancak bu tasarı savaşa yönelik yoğun çabalardan dolayı tam olarak görüşülememiştir. Ancak üç yıl sonra 19 Mart 1923'te Atatürk'ün bilgi ve onayıyla o zamanki 'Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin çıkarttığı Kooperatif Şirketler adını taşıyan 24 numaralı yayın, Atatürk'ün ve o dönem yönetiminin karşı karşıya bulunduğu

⁶³ *A.g.e.*, s. 18.

⁶⁴ *A.g.e.*, s. 19.

⁶⁵ *A.g.e.*, s. 13-14.

yaşamsal sorunlar arasında bile kooperatifçiliğe verdiği büyük değeri açıkça belgelemektedir⁶⁶.

Cumhuriyetin ilk yılları, kooperatifçiliğin çeşitli yasalarda yer aldığı, bir örgütlenme biçimi olarak varlığını kabul ettirdiği yıllardır.

Kazalara ve Köylere Gideren Bir Tarım ve Kredi Kooperatifi Heyeti⁶⁷

1924 yılında İktisadi Zirai Birlikler Kanunu çıkarılmıştır. Aynı yıl, Ticareti Berriye Kanununa “İşbu 15.maddede mezkûr üç nevi şirketten maada kooperatif yani ortaklık şirketleri de ticari şirketlerdendir” diye bir fıkra eklenmiştir. 1925 yılında ise Atatürk’ün tüketim kooperatifçiliği ile özel olarak ilgilendiği görülmektedir. O yıl çıkarılan 24 Mart 1925 tarih ve 586 sayılı bir yasa ile Ankara Memurlar Tüketim Kooperatifi kurulmuş ve Atatürk ve İsmet Paşa bu kooperatifin bir ve iki numaralı üyeleri olmuşlardır. 1926 yılında, 856 sayılı Türk Ticaret Kanununda Kooperatiflerin de diğer şirketler arasında yer alması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Üreticinin en önemli sorunlarından biri de faizcilikti. Bu yöntem üreticinin elinde ne var ne yoksa alıp götürüyordu⁶⁸. Ziraat Bankası yeni düzenlemelerle 1926 yılında *tasarruf sandığı* oluşturma çalışmalarına başlamıştır⁶⁹. Ziraat Bankası başta tütün ve üzümçüler olmak üzere pek çok çiftçiye kredi vermiştir⁷⁰.

1929 yılında ise 1470 sayılı “Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu” kabul edilerek bir yılda 29.170 kişi 191 kooperatif içinde örgütlenmiştir. İzmir’de ilk

⁶⁶ *A.g.e.*, s. 14-15.

⁶⁷ *Anadolu*, 13 Teşrin Evvel 1929.

⁶⁸ *Anadolu*, 27 Mayıs 1929.

⁶⁹ *Yeni Gün*, 23 Şubat 1926.

⁷⁰ *Hizmet*, 17 Mayıs 1927.

kooperatifler Bornova, Torbalı, Çeşme ve Seydiköy’de açılmıştır⁷¹. Bunların dışında Seferihisar, Urla, Tire’de de bazı köylerde açılmıştır⁷². Köylüler böylece ağır faiz yükünden kurtulmuşlardır. 1470 sayılı yasanın çıkmasından ve hızlı örgütlenmeden memnun olan Atatürk, 1 Kasım 1929’da yaptığı TBMM açış söylevinde. “*Bu sene zirai kooperatif teşkilatına başlanmış olması bilhassa memnuniyetimizi mucip oluyor. Bu kooperatifleri memleketin her tarafından teşmil etmeyi ziyadesiyle iltizam ediyoruz.*” demiştir⁷³. Köylüler de kredi kooperatifleri hakkındaki memnuniyetlerini dile getirmişlerdir⁷⁴.

Tarım ve Kredi Kooperatifleri özellikle 1929 yılından sonra istenilen düzeyde, kanuni düzenlemelerle etkin bir hale gelmiştir⁷⁵. Kredi Kooperatiflerinin yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu ekonomik olumsuzlukları aşabilmek için yerli malı kullanımının teşviki için Yerli Malı Satış Kooperatifi kurulması çalışmalarına da Vali Kazım Paşa’nın öncülüğünde yine 1929 yılında başlanmıştır⁷⁶. İzmir’in on dört kazasında bu kooperatifin kuruluş çalışmalarına 1929 yılı içinde başlanmıştır⁷⁷.

Gazete haberlerine göre İzmir kentinde 1929 yılı Teşrinisanisine kadar 45 kredi kooperatifi kurulmuştur. Her kooperatifte ortalama 500 ortak vardır. Köylüler kooperatiften 40 lira ile 100 lira arasında değişen paralar almaktadırlar. Buna göre kredi kooperatifleri ilk taksit sonunda yarım milyon lira sermayeye sahip olmuşlardır. Ziraat Bankası bu paraya yüzde 7 faiz, bunu yüzde 9 faizle kooperatiflere, kooperatifler de yüzde 12 ile ortaklara devredeceklerdir⁷⁸.

5- İzmir Ticaret Odası

İzmir Ticaret Odası hakkında bilgi veren çeşitli kaynaklarda odanın kuruluşu konusunda kesin bir bilgi yoktur. İzmir’in geçirdiği 1922 yangınının İzmir Ticaret Odası’nı, dolayısıyla kuruluş dönemine ait belgeleri de beraberinde götürmesi ve

⁷¹ *Anadolu*, 24 Temmuz 1929.

⁷² *Hizmet*, 26 Eylül 1929.

⁷³ *A.g.e.*, s. 15-16.

⁷⁴ *Anadolu*, 9 Teşrin Evvel 1929; *Hizmet*, 25 Teşrin Evvel 1929; *Anadolu*, 11 Teşrin Sani 1929.

⁷⁵ *Anadolu*, 22 Eylül 1929.

⁷⁶ *Hizmet*, 7 Teşrin Evvel 1929.

⁷⁷ *Anadolu*, 7 Teşrin Evvel 1929.

⁷⁸ *Hizmet*, 15 Teşrin Evvel 1929.

diğer kaynakların konuyu aydınlatmakta yetersiz kalması kuruluş öyküsünün tam olarak ne olduğu konusunda bir sıkıntı yaratmaktadır.

İzmir’de bir Ticaret Odası kurulmasının İzmirli tüccarların isteği doğrultusunda değil de, Osmanlı Merkezi yönetiminin direktifi doğrultusunda gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Ziraat ve Ticaret Nezareti tarafından 2 Ağustos 1882’de gönderilen bir yazıda liva ve kazalarda birer ticaret odası açılması istenmekteydi. Yine 12 Nisan 1884’de Nafia Nezaretinden gönderilen bir diğer yazıda “*merkezi vilayetlerde 12, livada 8, kazalarda dörder nefer azadan mürekkeb olmak üzere birer ticaret odası küşadı*” isteği yinelenmekteydi⁷⁹. 1923 yılına ait İzmir Vilayeti İstatistiklerinde verilen 1 Ağustos tarihine bakarak, İzmir Ticaret Odası’nın kuruluşunun 1885 Ağustos ayının ilk haftası içinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz⁸⁰. Kuruluşundan sonra oda, ticarete ve tüccara yönelik pek çok girişimlerde bulunmuştur. Ancak Odanın ilk yıllardaki çalışma temposu aynı düzeyde devam etmemiştir. Odanın sonraki yıllarına ait çalışmaları hakkında basına yansıyan pek fazla bir şey olmaması bunun göstergesidir. 1891 yılında kuruluş çalışmalarına başlanan ve 1892’de etkinliğe başlayan İzmir Ticaret Borsası’nın kuruluş aşamasında İzmir Ticaret Odası’nın görünmemesi dikkat çekicidir⁸¹.

I. Dünya Savaşı’nın başlaması İzmir’de Türklerin ticari hayatta etkin rol almalarına hem olumlu hem de olumsuz etkilerde bulundu. Savaş Türk tüccarın daha fazla ön plana çıkarılması için bir vesile olmuştu. Fakat savaşın ilerleyen yıllarında ticareti yapılacak olan mal kalmayınca bu avantaj hiçbir işe yaramadı. 1914 yılında bazı ürünlerin ihracının yasaklanması ve 1916 yılında bu ürün çeşitlerinin daha da arttırılması tüccarı daha da zor durumda bıraktı⁸².

I. Dünya Savaşı yılları her ne kadar Türk tüccarının sınırlı gelişmesine olanak tanımışsa da İzmir Ticaret Odası’nın gelişmesine ve ticaret hayatı üzerinde etkili bir kurum olmasına izin vermemiştir. İktisadi hayatın savaş koşulları nedeniyle devlet kurumları tarafından yönlendirilmesi hiç kuşkusuz bunda önemli bir etmendir. Mütareke ve işgal yılları da bundan farklı değildir. İşgalle beraber Türkler hem oda

⁷⁹ 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi, İzmir Ticaret Odası Yay., İzmir, 2002, s. 33

⁸⁰ , Erkan Serçe (Yayına Hazırlayan), 1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği, 2.Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2001 s. 105.

⁸¹ Yetkin, Kuruluşundan Günümüze.., s. 51-52.

⁸² 19. Yüzyılda..., s. 57-58.

içinde hem de İzmir ticaretindeki etkinliklerini kaybetmişler ve yönetimde gayri Müslimler yeniden egemen olmuşlardı.

İzmir'in Türk ordusu tarafından ele geçirilmesi sonrasında ortaya çıkan yangın, İzmir'in hayati önem taşıyan birçok yeriyle birlikte Kordon'da bulunan İzmir Ticaret Odası binasını, odaya ait tüm belge ve kayıtlarla birlikte kül etti. Oda, ilk toplantısını 1 Kasım 1922 günü gerçekleştirdi. İzmir Ticaret Odası Meclis Karar Defteri'nin 1925 yılına kadarki bölümü incelendiğinde Ticaret Odası çalışmalarının büyük ölçüde kefalet onayları ve oda sicilinde kayıtlı olan tüccar ve ticarethanelerin sınıf değiştirilmesi kararlarının alınması ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Bunun dışında büyük bir yangın felaketi geçirmiş olan İzmir'in karşılaştığı ekonomik sorunlar konusunda çalışma yapmak, bu konuda birtakım önlemler almak, azalan ticareti eski haline getirecek adımlar atmak konusunda düşünce üretmekten öte eylemsel bir etkinlik içine girememişti. Tüm olumsuz koşullara rağmen İzmir Ticaret Odası, İzmir'in, İzmir tüccar ve sanayicilerinin sorunlarına çare arayışı içinde olmaya çalışmıştı. Örneğin İzmir Ticaret Odası'nın girişimi sonucunda, İzmir büyük yangınından zarar görenlere yardım için bir yardım heyeti kuruldu. 1923 yılı içinde özellikle incir üretici ve tüccarın sorunları üzerinde duran, bu amaçla sık sık toplantılar düzenleyen oda, incir tüccarının sıkıntı duyduğu kutu sorununun çözümlenmesinde önemli adımlar attı⁸³. Ancak 1923 yılına İzmir için olduğu kadar Türkiye ekonomisi için de damgasını vuran en önemli olay İzmir İktisat Kongresi'dir.

Kongre'de Ticaret ve Sanayi Odaları'nın alması gereken yeni şekil konusuna ilişkin kararlar, 1925'te kabul edilecek olan Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ve Nizamnamesi'nin ana hatlarını belirlemiştir. Bu kararlar kısaca şu şekildedir:

- *Ticaret Odalarının memleketin her tarafında kurulmaları ve bu hususta evvelce düzenlenip kanunlaşmayan kararnamenin incelenmesi ve bütün Ticaret ve Sanayi Odalarının bu konudaki düşüncelerinin alınması suretiyle acilen bir kanun düzenlenmesi,*

-*Ticaret Odaları seçimlerinin hükümet memurlarının müdahalelerine fazlaca maruz kaldığı cihetle tüccar bu teşkilatı kendi ruhundan kopmuş bir müessese*

⁸³ A.g.e., s. 63.

addetmediğinden Ticaret Odaları idare meclisine seçilerek azayı belirleyen seçim heyetinin doğrudan doğruya tüccarca seçilmesi,

-Ticaret Odalarının zahire, hububat ve saire borsaları ihdas edecek ve iktisadi neşriyat yapabilecek gelir kaynaklarına sahip olması,

-Bütün Ticaret ve Sanayi Odalarının delegelerinden oluşan her sene 'Umumi Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi' toplanmasının sağlanması,

-Ticaret ve Sanayi odalarının mahallerinde ticaret ve sanayi mektepleri kurması ve bunları himayeye çalışmaları kaydının herhalde kabulü,

-Ticaret ve Sanayi Odalarının katılımıyla memleketimizin önemli ticaret merkezlerinden dahili mahsulat mamulatımızın sergilenmesine mahsus umumi ve daimi sergiler açılması ve Ticaret Odaları ile İktisat vekaleti tarafından bu yolda ticari yayınlanıp dağıtılması ve çeşitli lisanlara da tercümesiyle dünyaya dağıtılmaları ve temsilcilerinin çağırılması⁸⁴.

İzmir İktisat Kongresi'nde Ticaret ve Sanayi Odaları hakkında atılması gereken ilk önemli adımın yeni bir kanun düzenlemesi son derece doğaldı. Osmanlı döneminde Ticaret ve Sanayi Odalarının çalışmalarını düzenleyen hukuki yapı, amacının tam tersine odaların önündeki en geniş sınırlandırmaları da beraberinde getirmişti. Bu nedenle ilk ele alınması gerekenin kanuni düzenleme olması kaçınılmaz olarak ortaya çıkıyordu⁸⁵.

Kurtuluş savaşı'nın ardından İzmir ve hinterlandının ekonomik yapısını belirleyen yeni etmenler ortaya çıkmıştı. Kentin pek çok ticari mekânını yok eden yangının yarattığı yıkım ile Ermeni ve Rum nüfusun bölgeyi terk etmesi, İzmir ticaretinin belirsizliğe yuvarlanmasına yol açtı. Yangının tam da iş mevsiminde ortaya çıkması ve bütün depoları silip süpürmesi ithalat ve ihracat olanaklarını tamamen yok etti⁸⁶.

Özellikle İzmir ticaretine yön veren ihraç ürünlerinden üzüm ve incir konusunda İzmir tüccarı önemli sıkıntılar çekmekteydi. İzmir Ticaret Odası Reisi Alaiyelizade Mahmut bu konularda sık sık gazetelere demeç vermekte, tüccarın sorunlarını dile getirmekte ve oda olarak birtakım girişimlerde bulduklarını

⁸⁴ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1982, s. 212-213.

⁸⁵ Yetkin, *a.g.e.*, s. 68.

⁸⁶ Kemal Arı, "*Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu*", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, Dokuz Eylül Üniversitesi AİTT Yay., İzmir, 1993, s.32.

belirtmekteydi. Örneğin, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası İzmir tüccarının içinde bulunduğu sıkıntılara dikkat çekerek üzüm ve incirlerin oktrova resminden muaf tutulması için girişimde bulunmuştur⁸⁷. Bunun yanı sıra oda, tüccarın kredi, depo, aracı veya pazarlama konularındaki sorunlara çareler bulmak için sık sık odada toplantılar düzenlemişlerdir⁸⁸. Yine Ticaret Odası, bölge ürünlerinin alıcı ülkelerde daha iyi tanıtılması ve pazarlanması için çalışmalar yürütüyordu. Örneğin Viyana Ticaret Odası ile bağlantı kurulmuş ve başta afyon, kitle, mazı, palamut, incir ve üzüm olmak üzere bölge ürünleri birer numune şeklinde bu ülkeye gönderilmişti⁸⁹.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın İzmir ve hinterlandının ürünlerine yeni pazarlar bulma çabası içinde olduğu da görülmektedir. Bu konuda o yıllarda en uygun ülkelerden biri Sovyetler Birliği idi. Sovyetler Birliği de Batılı devletlerin kendisine uyguladığı ekonomik ablukadan kurtulma arayışındaydı. 1924'te Oda reisi ile Sovyetler Birliği'nin İzmir Konsolosu Belat Yoldaş arasında ticari ve sınıfl ilişkiler kurulabilmesi için temaslar başlamıştı⁹⁰.

6- Ulaşım

Mustafa Kemal Atatürk, İzmir İktisat Kongresinin (17 Şubat–4 Mart 1923) açılış konuşmasında ekonominin hayatın her alanını içine alan bir kavram olduğunu ifade etmekle birlikte iktisadiyatın içinde tarımın, ticaretin ve iş gücünün bulunduğunu da dile getirmiştir. Çağdaş uygarlıkların sahip oldukları trenler ve yollarında dolaşan otomobillerine karşılık merkep ve kağnılar ile rekabet edebilmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ulaştırma ağına olan ihtiyacı ve çözüm yollarını da ifade etmektedir⁹¹. Bu yönde çalışmalara vakit kaybedilmeden başlanmıştır⁹².

19. yüzyılın ikinci yarısında, Batı Anadolu kıyılarındaki limanların işlem hacimlerindeki düşüşe karşılık, İzmir'in ticaret hacmindeki genişlemeyi gözden kaçırmayan İngilizler ve Fransızlar, iç bölgelere ulaşmayı hedefleyen yatırımlara

⁸⁷ *Anadolu*, 2 Temmuz 1924.

⁸⁸ *Anadolu*, 9 Temmuz 1924.

⁸⁹ *Anadolu*, 8 Teşrin-i Evvel 1924.

⁹⁰ *Ahenk*, 28 Teşrin Sani 1924.

⁹¹ İnan, *a.g.e.*, s. 67.

⁹² *Türkiye İktisad Mecmuası*, II/13 (17 Mart 1923), s.s. 299–301.

yöneldiler. Özellikle ulaşım ve haberleşme alanında gerçekleşen yabancı sermaye yatırımları, Batı Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısında köklü dönüşümlere yol açan gelişmelerin başlangıcını oluşturdu. İngiliz sermayeli İzmir-Aydın demiryolu 1860; Fransız sermayeli İzmir-Kasaba demiryolu 1866 tarihlerinde tamamlanarak işletmeye açıldılar. Daha sonra bu hatlar uzatılarak ya da yan hatlar açılarak, kılcal damarlar şeklinde bölgeyi sardılar. 1873'te İngiliz şirketi tarafından başlatılan, Fransız şirketi tarafından gerçekleştirilen ve büyük tonajlı gemilerin rahatça yanaşmasını amaçlayan İzmir Rıhtımı (Kordon) devreye girdi. Aynı süreçte İzmir-Menemen, İzmir-Çeşme-Sakız, İzmir –Aydın telgraf hatları da çekildi⁹³. Böylece, demiryolu-liman-haberleşme bütünlüğünün sağlanmasıyla, Gediz ve Menderes vadilerinin zengin ürünlerinin kolay ve ucuz bir biçimde taşınması, iç ve dış pazarlara sunulması sağlandı. Osmanlı Devleti'nin bir açık Pazar kenti kimliğine bürünen İzmir'in dünya ile olan ilişkileri en üst düzeye tırmandı.

Ülkenin bu dönemde her alanda yatırıma ve dolayısı ile kaynağa ihtiyacı vardır. Çeşitli kaynaklardan elde edilen gelirlerin harcanmasının bir öncelik sırası da oluşturulmuştur. Buna göre harcamalardaki öncelik sıralaması şu şekildedir:

1. Bayındırlık,
2. Tarım ve öncelikle sulama projeleri,
3. Tarımsal endüstri,
4. Ağır sanayi,
5. Hafif sanayi, ticaret ve hizmetler. Bu sıralamada ulaştırma alt yapısının

tesisine yönelik yatırımlar ise birinci sırada yer alan Bayındırlık hizmetleri içinde yer almaktadır⁹⁴.

Cumhuriyetin devraldığı ulaşım mirası incelediğimiz dönemde de büyük bir sorun olarak karşımıza çıkar. Osmanlı'nın son dönemlerinde yetersiz bir hal alan ulaştırma sistemleri işgal ve Milli Mücadele nedeniyle daha da kötüleşmişti. Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu döneminden devir alınan ulaştırma sistemleri kullanılmaya devam edildi⁸. “...Bu dönemde Pazar için üretim gelişmediğinden ülkenin bir bölümünde insanlar kıtlıktan ölürken diğer bölgede ürün

⁹³ Arıkan, v.d., a.g.e., s. 14.

⁹⁴ Mustafa A. Aysan, “Atatürk'ün Ekonomik Görüşü”, *Atatürk Yolu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, T. T. K. Basımevi, Ankara, 1987, s.85.

*fazlası yakılıyordu*⁹⁵. Buna karayollarının yetersizliği nedeni ile fazla ürünlerin bölgeler arasında taşınmaması da katkıda bulunmaktadır. Alt yapı yetersizliği, taşıma vasıtaları ve yük aktarma için kullanılan materyalin yanı sıra zaten yetersiz olan işgücünün, aynı zamanda diğer sektörlerin de işgücünü oluşturması gibi etkenler maliyeti, dolayısı ile ücretleri arttırıyordu. Sonuç olarak ürünlerin bir kısmı taşıma maliyetinin yüksekliğinden dolayı toplanmadan tarlalarda çürümeye terk ediliyordu⁹⁶.

Bölgenin tarımsal ürünlerinin pazarlanarak, buralardan elde edilecek gelirlerin alt yapı harcamalarına aktarılabilmesi için gerekli olan ulaşım vasıtalarında demiryolu ön planda idi. Karayolunun tren yolunu destekleyici bir şekilde yapılandırmanın incelediğimiz süreç içerisinde ön planda tutulduğu gözlenmektedir⁹⁷. İncelediğimiz dönem sonunda bu sektörde, dönem başına kıyasla önemli bir gelişmenin olduğu da söylenebilir⁹⁸. 1923–1938 yılları arasında karayollarındaki gelişimin en temel etkeni aşarın kaldırılmasından sonra yürürlüğe giren yol vergisidir. 1921 yılında kabul edilen "Tarik Bedeli Nakdisi" adlı vergi 4 iş günü yol çalışmasına katılmayı veya bedel ödemeyi gerektirmektedir. Bu verginin yerine 1925 yılında "Yol Mükellefiyeti Kanunu" ve 1929 yılında "Şose ve Vergiler Kanun"ları getirilmiştir. Yeni düzenlemeler gereğince 10 gün çalışma veya 8 Lira ödeme yapmak gerekmektedir. Bu sayede iş gücü ve nakit temininde nispi bir kolaylık sağlanmıştır. Yol yapımında coğrafi dağılımda öncelik Aydın, İzmir, İstanbul ve Trabzon gibi ekonomisi işlek bölgelere verilmekteydi⁹⁹.

Ancak bu vergiler zaten yüksek olan yaşam koşullarının yükselmesine de neden olmaktadır. Bir tüccarın kazancının yüzde otuz üçünü oluşturan vergilerin %3'ünü yol ve nakliyat vergisi oluşturmaktadır¹⁵. Bu hususta değişik dönemlerde haberlere rastlamak mümkündür. "...*Şehirde ekmek pahalı, hevayic-i zaruriye*

⁹⁵ Türkan Çetin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması", *ÇTTAD.*, II/4–5 (1994–1995), s.s.30–31.

⁹⁶ Bülent Durgun, , *Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi 1923–1938*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006, s.246.

⁹⁷ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923–1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.baskı, İstanbul, Eylül 1993, s.36.

⁹⁸ Tezel, *a.g.e.*, s.128.

⁹⁹ Keyder, *a.g.e.* , s.s. 41–42.

*öylesine, vesait-i nakliye öylesine, hane icar bedelleri gayr-i kabil-i tahammüldür...*¹⁰⁰.

Karayolu bulunmuyordu ve ilkel ulaşım vasıtaları kullanılmaktaydı. Mevcut yollar bizim şimdiki anlamda tanımladığımız yol kavramından çok uzaktı. Bunların çoğunluğu vadilerde, yaklaşma istikametlerinde yaya, kervan ve at arabalarının üzerinde gittikleri düzlüklerin zaman içerisinde uzun süreli kullanımın neticesinde sertleşmesi sonucu oluşan patikalardı¹⁰¹. Kurtuluş Savaşı yıllarında mevcut yollar içerisinde bakım durumları itibari ile Batı Anadolu'nun yolları diğer bölgelerin yollarına kıyasla daha iyi haldeydi. Bu yolların Doğu-Batı ve Kuzey-Güney güzergâhları da şu şekildedir¹⁰²:

1. İzmir (veya Kuşadası-Aydın-Nazilli-Sarayköy-Dinar-Afyonkarahisar)
2. İzmir-Manisa-Salihli-Uşak-Afyonkarahisar ve Uşak-Kütahya
3. Ayvalık (Dikili) - Balıkesir-Bursa-Eskişehir
4. Batı -Anadolu'yu Kuzey-Güney istikametinde kesen
5. İzmir-Bergama-Ayvalık-Edremit-Çanakkale
6. İzmir-Manisa-Balıkesir-Bandırma
7. Denizli-Uşak-Kütahya

1923 yılında Türkiye genelinde hava koşulları elverdiği takdirde motorlu ulaşımına müsait olan, yukarıda tanımladığımız şekilde, 14.000 km. karayolu mevcuttu. İstanbul-Ankara arasında karayolu ile 80 saatte gidilebilmekteydi. En büyük problem ise köprüsüzlüktü. 1924 yılı içinde sistemli bir yol yapımı projesi takip edilmemiştir. Hükümetin başlangıçta bütün enerjisini demiryolu yapımına ayırdığı gözlenmektedir.

1927 yılında İzmir'in yolları ile ilgili yapılan çalışmalar salname kayıtlarına şu şekilde geçmiştir: *“Muhterem ve faal valimiz Kazım paşa hazretlerinin mütemadi sayıları neticesi olarak yol hususunda dahi vilayetimiz diğer vilayete nispeten gerek kemiyet ve gerek keyfiyet itibariyle pek yüksek bir derece ve mevkedir. Meclisi umumimizin tasdik ve tasvibine dahi iktiran eden beş senelik programı mucibince 100 kilometre tulünde olan İzmir – Menemen – Bergama şosesi ile 84 kilometre*

¹⁰⁰ Durgun, a.g.e., s. 277.

¹⁰¹ Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, Milliyet Yayınları, Baha Matbaası, 1971, s.81.

¹⁰² Bülent Durgun, *“Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları”*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, V/13, 2006, s. 31.

tulünde olan İzmir – Çeşme ve keza 53 kilometre tulünde olan İzmir – Kemalpaşa şoselerinin hemen kısmı azami yeniden yapılarak ve taş ferşiyatı hakkında kabul ettiği cihanda yani 20 santime iblağ olunarak mükemmelen tamir edilmekte ve bir numaralı şose haline ifrağ edilmektedir. Diğer yollarımız için dahi mütemadi tamirat tahsisatı vazolunarak tamirleri mükemmelen yapılmıştır. Bunlardan başka ayrıca ehemmiyeti haiz yollarından Tire – Aydın 33 kilometresinden 25 kilometresinden yalnız 3 kilometresi inşa edilmemiştir.

...

*İzmir'den Seydiköyü'ne 12, Bornova'ya 5, Buca'ya 6x600, Kilizmana 18, Menemene 29, Kemalpaşa'ya 26, Torbalıya 40, Kilizman tarikiyle Seferihisar'a 40x800 Urla'ya 34, Bornova tarikiyle Manisa hududuna kadar 21x840 kilometre tulunda şose ile bağlıdır*¹⁰³.

İzmir iktisat Kongresine çiftçilerin dile getirdikleri ulaşım sorununun 1929 yılında halen devam ettiği görülmektedir. Yolların yetersizliği, üreticileri zarara uğratmaya devam etmektedir. Bununla ilgili olarak 1929 yılında İzmir mıntıka ticaret odaları kongresinde yapılan konuşmalar açıklayıcıdır. Örneğin Edremit murahhasının verdiği bilgiye göre “...kazamız nahiye olan Agunya şosesinin ikmal ve itimamı hususunda kongre mukarreratı müzakeresie ithali ile teşebbüsatta bulunulması, iş bu nahiye öteden beri tütün zeriya ile meşgul bir nahiye, yolsuzluktan serbest nakliyat yapılamaz. Mamafi tüccarın da fazla masraflar ihtiyarile oralar kadar gidip mübayaattan sarfınazar etmesi dolayısıyla biçare nahiye halkı meydana getirdiği 300.000 okkayı mütecaviz mahsulünü rayiç fiyatta satamaz zavallı halk yoksulluk içindedir”.

Benzer bir şikâyet Bayındır mıntıka odası kararında şöyle ifade edilmektedir:

“...İzmir-Bandırma-Tire-Ödemiş şosesinin otomobil işleyecek derecede tamir ve inşası... İncirin naklinde, vagonların beklenmesi kurdun başlıca menba'ı olduğundan bunun men'i veyahut incir otomobillerle nakle edilebilmek üzere yolların inşası...”.

Aynı kongre başkanlığına hazırlanan başka bir mazbatada da benzer şikâyetlere rastlanmaktadır. “*Bilhassa incir sevkiyatı zamanında mahsulün kurtlanmaması için incirlerin hiçbir suretle istasyonda beklememesinin temini ve*

¹⁰³ *İzmir Vilayeti Salnamesi 1927-1928*, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929, s.s. 36-37.

kumpanya nakliyatından kaybedilecek zamanı kazanmış olmak için İzmir-Aydın şosesinin nakliyata müsait bir şekle ifrağ edilmesi”¹⁰⁴.

1920’li yıllar boyunca devlet ekonomisini tarıma dayandırdığı için üretiminin, kalitenin ve karın artmasını sağlayacak her türlü adımı destekledi. Ancak 1929 yılında Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye’ye olan olumsuz etkisi ve makinelerin çalışmalarında kullanılan benzinin ithalindeki zorluklar sonucu 1930’lu yıllarda devlet bu politikasını değiştirmek zorunda kaldı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımı olumsuz etkileyen koşullardan biri de köylü pazara bağlayan yolların olmaması yani ulaşım sorunuydu. Dış pazarla girilen ilişkiler sonucunda kara, deniz ve demiryolu ulaşımı önem kazandı. Osmanlı dönemindeki demiryolu hatlarının tümünü yabancı şirketler inşa etmişti. Ayrıca bu şirketler, demiryolu çevresindeki alanlarda tarımsal üretimi destekleyerek, Osmanlı tarımının Dünya pazarlarıyla bütünleşmesini sağladı. Örneğin Batı Anadolu’da örülen demiryolu ağı, İzmir Limanından dış pazarlara aktarılırken, bu bölgedeki köylülerin yaşantısında etkisi oldu. Yetiştirdiği ürünün elinde kalması korkusu olmayan köylü, daha fazla ürün elde etmeyi, karı arttırmayı hedefledi ve daha rahat ekip biçmeye başladı¹⁰⁵. Cumhuriyet hükümetleri, ülkenin her bölgesine demiryolu ağını ulaştırmayı amaçladı ve maddi açıdan yaşanan olumsuzluklara rağmen bu konuda önemli bir aşama kaydetti. Kış aylarında pek çok köyün pazara giden yolları kapanıyordu. Devlet, dönemin koşulları içinde ilk önce kentleri birbirine bağlayan yolların yapımına öncelik verdi. Köy yollarının yapımı ise maddi olanaksızlık nedeniyle 442 sayılı Köy Kanunu ile köy tüzel kişilerine bırakılmıştı. Böylece halk kendi yolunu kendi yapmaya başladı. Daha sonraki dönemde ‘yol vergisi kanunu’ çıkarılarak, köyleri il ve ilçelere bağlayan yolların yapılması için köyün 8-60 yaş arası erkekleri görevlendirildi. Yol mükellefiyeti bedenen 6 gün çalışmak ya da senede 4 lira yol parası vermektir. Köylülerin çoğu fakir olduğu için para vermek yerine bedenen çalışıyordu¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Durgun, *a.g.m.*, s.32.

¹⁰⁵ Başyigit, *Cumhuriyetin İlk ...*, s. 184.

¹⁰⁶ *A.g.e.*, s.187.

II- DÜNYA EKONOMİK BUNALIMINA KADARKİ SÜREÇTE İZMİR'DE TARIMSAL ETKİNLİKLER

A- Yetiştirilen Ürünler

1- Tütün

a-Tütün Üretimi

İzmir kenti ile özdeşleşen, kalitesiyle dünyadaki pek çok ülke ile rekabet edebilen önemli ihraç ürünlerinden biri tütündür. Osmanlı Devleti'nden devralınan tütün mirası, Cumhuriyetin ilk yıllarında sorunlar yaşanmasına rağmen önemini arttırmıştır.

Günümüzde tarım, ticaret, sanayi sektörlerinde taşıdığı önem dolayısıyla Dünyanın bir numaralı ürünleri arasında yer alan tütün yarattığı yan sanayi ve çeşitli hizmetleri çok geniş kullanım alanı ve sigara tiryakileri ile önemini gelecek yıllarda da sürdürecektir.

Tütünün ana vatanının neresi olduğu konusu kesin olmamakla birlikte Amerika kaynaklı görüşler daha ağırlıklıdır. Anavatanı neresi olursa olsun, tütünün Dünyaca tanınması, Amerika Kıtasının keşfi ile Avrupa'ya getirilmesinden sonra olmuştur.

Tütün genel olarak her türlü toprakta yetiştirilebilir olsa da kaliteli, ihracata yönelik tütün üretimi her toprakta yapılamamaktadır. Fazla kurak toprakta tütünler sararmakta ve fidanlar zayıf kalmaktadır. Taban suyu çok olan fazla sulak yerlerde ise tütünlerin yaprakları kalın, damarları büyük olmaktadır. Ancak bu cins tütün de *adi* sınıfına girmektedir. Sert ve killi araziler de yaz aylarında çatladığından fazla ürün verememektedir. Bu tür arazileri sürmek zor olduğundan masraf da artmaktadır. Kaliteli tütün için en uygun toprak bahar ve yaz aylarında yağmur yağan yerlerdedir. Buralarda yetişen tütünler kokulu, kaliteli, ihracata yönelik ürünlerdir¹⁰⁷.

Amerika'da Yukatan Adasında yaşayan Mayalara ait tarihi taşlar üzerindeki resimlerde ve Kuzey Ohio bölgesindeki höyüklerdeki eserlerde tütünün kullanılma şekillerine ve pipo resimlerine sık sık rastlanmaktadır. Kristof Kolomb ve arkadaşları San Salvador adasına ayak bastığı zaman ada yerlilerinin ağız ve burunlarından dumanların çıktığını görmüşler ve bu dumanlarında kurutulmuş tütün yaprağı

¹⁰⁷ *Ziraat ve Ticaret Mecmuası*, Numara:3, (24 Kanuni Sani 1927).

olduğunu öğrenmişlerdir. Kolomb yerlilerin tütünü ağızda çiğneyerek, pipo içimine benzer bir sistemle tütürmek, buruna çekmek sureti ile kullandıklarını görmüştür.

Maya ve Aztek uygarlıklarında rahipler dinsel törenlerde ayinlerde tütün dumanını kullanmışlardır. Daha sonra tütünün keyif verici etkisine alışarak ayinler dışında da tütünü içmeye başlamışlar. Zaman içinde rahipler dışındaki insanlarda da alışkanlık yapmaya başlayan tütün Orta ve Kuzey Amerika'da yaygınlaşmıştır.

Mezopotamya ve Mısır'daki eski medeniyetlerde dinsel törenlerde tütün dumanı ve yakılan güzel kokulu maddelerin kullanıldığı bilinmektedir. Orta Amerika'da Meksika ve Antiller halkı arasında bu keyif verici duman yayılırken, o zamanın doktorları olan rahipler tütünden şifa umarak taze yapraklarını yaralar üzerine koyarlar, göğüs hastalıklarına karşı dumanını koklatıyorlar ve kokusunu baş ağrılarının tedavisinde kullanıyorlardı. Bu tarihte tütün henüz Avrupa'da tanınmıyordu. Kolomb kendisine hediye edilen kurutulmuş tütün yapraklarına önem vermemiştir. Kolomb yerlilerin tütün içtikleri saz borusunun adı olan "Tobacco"yu bitkiye vermiş. Böylece bilimsel deyimle "Nicotiana Tobaccum" un adı doğmuştur.

Daha sonra Amerika'ya seyahatlerde bulunan Vespucci, Macellan, Cortez ve ekibi yerliler gibi tütün içmişler ve uzun müddet kullanarak tiryakisi olmuşlardır. Dönüşlerinde de tütün bitkisini Avrupa'ya getirmişlerdir. Romano Pane adlı piskopos, tütün tohumu getirterek, 1518 de Şariken'e sunmuş ve bu tarihten itibaren de İspanya'da tütün üretimine başlanmıştır. Tütün hakkındaki ilk bilgi de Rahip Pane tarafından kaleme alınmıştır. Avrupa'ya gelen tütün önceleri süs bitkisi ve şifa bitkisi olarak kullanılmıştır.

Avrupa'da önce İspanya ve Portekiz'e gelen tütün daha sonra Brezilya'dan Fransa'ya gelmiştir. 1559 yılında Portekiz'de Fransa'nın elçisi olarak bulunan Jean Nicot, Lizbon'da gördüğü tütünü dikmiş ve bunun yapraklarının yakılıp, dumanının tütürülmesi, kurutulmuş yaprakların ufalanıp burna çekilmesinin öksürüğe, astıma, baş ağrısına, mide hastalıkları ve kadın hastalıklarına iyi geldiğinden bahisle Fransız Kraliçesine sunmuştur.

Kraliçenin tütüne gösterdiği ilgiden dolayı "Kraliçe otu" adı verilmiştir. Daha sonra Jean Nicot'un bu bitkiye gösterdiği ilgiye izafeten tütün bitkisine "Nicotiana" ve 1828'de bulunan tütündeki alkoloide de "Nicotin" ismi verilmiştir.

Fransa Ruhban Reisi İspanya'dan getirttiği tohumlarla tütün üretimini başlatmıştır. Böylece tütün üretimi Avrupa'da yayılmaya başlamıştır. Tütün tüketiminin giderek artış göstermesi İspanya, Portekiz, İngiltere ve Fransa'nın Amerika'daki sömürgelerde tütün üretimi yaparak, tütün ticaretinden gelir sağlamaları yoluna gitmişlerdir. Bu şekilde ihtiyaç olan tütünü Amerika'dan getirmenin yanında tütün üretimi Avrupa'nın güney doğusundaki ülkelerden iç ülkelere ve sahilden Akdeniz'e ve Kuzey Avrupa'ya doğru yayılmıştır. Macellan tütünü Filipin adalarına, Portekizliler Hindistan, Japonya ve Çin gibi doğu ülkelerine götürmüşlerdir.

Tütün önceleri ibadetlerde kullanılan bir bitki sonraları şifa verici bir ilaç, nihayet keyif verici ve alışkanlık yapıcı bir ihtiyaç maddesi olarak dünyaya yayılmıştır.

Tütünün keyif verici olarak kullanılmaya başlanmasından sonra tüketimi hızla artmıştır. Fuzuli bir harcama olarak kabul edilmesi ve sağlığa zararlı olduğu ileri sürülerek ülkelerde çeşitli yasaklar getirilmiştir. 1575'de İspanya ve Amerikan kiliselerinde tütün kullanılması yasaklanmış, 1603'de İngiltere'de Kral I. Jacque tütün içme aleyhinde mücadele etmiş, 1620'de Japonya'da tütün içme yasağı getirilmiş, 1652'de Almanya-Bavyera'da tütün kullanımı yasaklanmış, 1653'de Saksonya, Avusturya'da tütün içilmesi aleyhinde faaliyetler olmuş. 1634 yılında Rusya'da 1657 yılında İsviçre'de tütüne yasaklar konmuştur. Tütün kullanılmasına karşı konulan yasaklama ve ölüm cezaları çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuş, buna rağmen insanlar tütün kullanmaya devam etmiştir. Getirilen bütün yasaklar ve cezalara rağmen tütün kullanımının önü alınmamış. Devletlerin tütünden elde edecekleri geliri fark etmeleri ve bu gelirin önemli bir miktarda olması nedeniyle tütün kullanımı ve tarımı teşvik edilmiştir. Böylece devletler tütünden çeşitli vergiler, bandrol almaya imtiyaz ve tekeller kurmaya başlamışlardır.

Tütünün ilk kullanım şekli, kurutulmuş yaprakların ufalanarak bir boru ucunda yakılması ve borunun öteki ucundan çıkan dumanın çekilmesi şeklindeydi. Daha sonraları ilkel purolar şeklinde kullanılmıştır. Diğer bir içim şeklide pipo diyebileceğimiz lüle ve çubuklarla içilmesi şeklindeydi. Kıyılmış tütünlerin yine bir tütün yaprağına sarılarak "cigar" şeklinde ve kâğıda sarılarak içilmesi 18. Yüzyılda

Orta ve Güney Amerika’da başlamıştır. Enfiye şeklinde tüketim giderek azalmış, porselen pipolar içinde kullanılması giderek rağbet görmüştür.

Kıyılmış tütünlerin kâğıda sarılarak içilmesine 18. yüzyılda Güney Amerika’da başlanmıştır. Bu ilk sigaralar özellikle Brezilya’da çok rağbet görmüş bunlara “Papelitos” adı verilmiştir.

Avrupa’da sigara şeklinde tütün içme ilk defa İspanya’da olmuş, daha sonrada Fransa’ya geçmiştir. İlk sigaralar 1844 yılında Fransa’da yapılmış ve aynı yıl İtalya’da yapılan kâğıt purolar büyük ilgi görmüştür. Sigaranın yayılması 1856 Kırım harbinden sonra olmuştur. Kırım savaşı sırasında gazete kâğıdına sarılarak içilen tütünler Türk, İngiliz, Fransız ve yerli ordulara mensup askerler arasında büyük rağbet görmüştür. Harp koşullarının sigara kullanmayı artırması savaş sonrası yurtlarına dönen askerlerin bu alışkanlıklarını beraberinde götürerek oralarda devam ettirmesi sigara sanayinin temeli olmuştur.

Nihayet 1878 yılında saatte 3600 sigara yapabilen ilk sigara makinesi yapılmıştır. Sigara sanayinin bu şekilde gelişmeye başlamasıyla tütünün sigara şeklinde tüketilmesi, diğer tüketim şekillerine karşı üstünlük sağlamasına sebep olmuştur. Diğer tüketim şekilleri çok düşmüştür. Virginia purosusu 20. yüzyılın başlarına kadar önemini korumuştur.

Bugün enfiye ve çiğneme şeklinde tütün kullanımı yok gibidir. İlkel kullanım şekillerinden zaten vazgeçilmiştir. Çok az miktarda özellikle Ortadoğu ülkelerinde nargile şeklinde tüketilmektedir. Pipo şeklinde içilmesi nispeten daha fazladır ancak buda çok önemsizdir. Sigaradan sonra ikinci büyük kullanma puro şeklindedir. Tütünün en önemli kullanma şekli sigara olup, bu alanda önemli bir sanayi doğmuştur.

Tütün Türkiye’ye 1601-1605 yılları arasında İngiliz, Venedik ve İspanyol gemici ve tacirleri tarafından İstanbul yolu ile gelmiştir. Böylece tütün Avrupa’ya gelişinden 50 yıl sonra yurdumuzda kullanılmaya başlanmıştır. Ancak tütün tarımının ne zaman başladığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Tütün tohumu Rumelili tüccarlar tarafından Avrupa’dan getirilmiş ve ilk tütün tarımı Makedonya, Yenice, Kırcali de başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1633 yılına kadar tütün tarımı, ithalatı ve kullanımını konusunda herhangi bir yasaklama olmamış sadece ithalattan belirli bir gümrük vergisi alınmıştır.

Tütün kullanımının artması üzerine diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de lehte ve aleyhte fikirler ortaya çıkmıştır. Din adamları tütün içme âdetinin Kur'an-ı Kerime uygun olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine Sultan I. Ahmet tarafından tütün içme yasağı getirilmiştir.

Tütün imalatının yoğun olduğu Cibali'de izmarit yüzünden çıkan yangından sonra IV. Murat ağır cezalar getirmiştir. Tütüne getirilen yasaklamalar IV. Sultan Mehmet tarafından 1646'da kaldırılıncaya kadar devam etmiştir. Yasaklama döneminde tütün içme yasağı yüzünden enfiye kullanımı artmıştır. Nargile içilmesi de bu dönemde gelişme göstermiştir.

Tütün 1678 senesine kadar serbest bir şekilde ithal edildi. Daha sonra II. Süleyman zamanında Yenice ve Kırcalı'da üretilip İstanbul'a getirilen tütünlerden 8-10 akçe gümrük resmi alınmaya başlanmıştır. Daha sonra bu işler emaneten yaptırılmıştır. Bundan sonrada bu vergiler artırılmış, hem alandan, hem de satandan vergi alınmaya başlanmıştır. Satandan 12 akçe alandan 8 akçe gümrük resmi alınması kararlaştırılmıştır. 1686 yılında gümrük vergisinin dışında tütün satandan alınan resim duhan gümrüğü adı ile 16 akçeye çıkarılmıştır. Bu vergi alma işi 1698 yılında 55 yük akçe karşılığı ihale edilmiştir.

Tütün tarımı bu yıllarda serbestçe yapıldığından büyük ilgi görmüştür. Anadolu'da da tütün ekilmeye başlanmıştır. Anadolu ve Trakya'da geniş sahalar tütün ekimine ayrılmıştır. Tütün üretimini düzene sokmak ve devlet gelirini artırmak için bir nizamname çıkarılmış. Alıcı, satıcı ve tütün üreticilerinden tütün cinslerine göre vergiler alınmıştır. Gümrük resmi okkasında 20-50 akçe arasında değişen miktarlara çıkmıştır. Çıkarılan bu nizamnameye göre tütün ekenlerden, tütünleri tarlada iken dönümünden iki buçuk kuruş on ikişer para "duhanı dönüm resmi" alınmıştır. Bu nizamname Reji idaresinin kurulmasına kadar gitmiştir.

Ülkemizde üreilmeye başlanan tütünler iklim, toprak şartları ve ekicisinin mahareti nedeniyle üstün kaliteli olmuş böylece Avrupa'da ithal tütünlerin yerini aldığı gibi, ihraç edilir duruma gelmiştir. İhracat nedeniyle birçok şehirde tütün gümrüğü teşkilatları kurulmuştur. Bu gümrüklerden Rumeli'de 13 tane, Orta

Anadolu’da 11 tane, Doğu Anadolu, Arabistan ve Suriye’yi içine alan bölgede 6 tane olmak üzere 30 tane tütün gümrüğü kurulmuştur.

Osmanlı Devletinin yenilikçi Hükümdarı II. Mahmut kurduğu yeni asker ocağının masraflarını karşılamak için tütünden alınan vergileri yüzde yüz artırmıştır. 1826 yılında duhanı dönüm resminin geliri 3 bin keseden 6 bin keseye yani 3 milyon kuruşa çıkarılmıştır. 1840 yılında tütün ithalat ve ihracatından alınacak vergiler konusunda dost ülkeler ile bir ticaret anlaşması yapılmıştır. Kırım Savaşı nedeniyle hazineye gelen yükü azaltmak için 1855 yılında alınan vergiler artırılmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde tütünde en önemli gelişmeler 1861 yılında başlamış. Bu yıl ülkeye tütün ithali yasaklanmıştır. Tütünün inhisar şeklinde idaresi 1862 yılında çıkarılan bir nizamname ile kabul edilmiştir. Daha önceki uygulamalar kaldırılmıştır. Bu nizamnameye göre tütünlerden kalitesine göre vergi alınmaktaydı. Daha sonra bu düzenleme kaldırıldı. Tütünlerin kalitesine bakılmaksızın okkasından 12 kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştır. Çeşitli düzenleme ve değişikliklerle 1872 yılına gelinmiştir. 1872 yılında İlk Devlet inhisarı kurulmuş ve tütünlerin çıkış noktasından vergi alınması kararlaştırılmıştır. Tütün satmak ve inhisarı işletmek hakkı iki Rum bankerine 3.500 altın mukabilinde satılmış altı ay sonrada fesih edilerek 1873 yılında yeni bazı düzenlemelerde yapılarak “İdarei İnhisariyeyi Duhan” adıyla bir teşkilat kurulmuştur.

1874 yılında sigara ve paket tütün üretimi yapan fabrikalar kurulmuştur. Bu dönemde tütün tarımı serbest olarak devam ediyor ve tütün satış fiyatları kayıtlara tabiydi. 1883 yılında yapılan bir şartname ile tütün inhisarlarının işletilmesi hakkı 30 sene süreyle “Memaliki Osmaniye Duhanları Müşterekil menfaa Reji Şirketi” adlı Fransız Anonim Şirketine verilmiştir. Reji şirketi 13 Haziran 1921 tarihine kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bu tarihte şirketle, hükümet arasında yapılan bir anlaşmayla Reji idaresi tamamen devlete geçmiştir. Cumhuriyete kadar üretilen tütünlerde çeşitli miktarlarda vergiler alınmış, bu vergiler bazen kalitesine göre değişme, bazen kilo başına standart olarak, bazen yörelere göre değişik vergiler şeklinde olmuştur.

Cumhuriyet öncesi dönemde de tütün İzmir’in önemli tarım ürünlerinden biriydi ve tarımının yüzde 50’sini oluşturuyordu. 1907-1911 yılları arasındaki beş yıllık süreçte İzmir’de toplam 109.550 dönüm toprakta tütün yetiştirilmiştir. Bu dönemde toplam ürün 813.770 kilo, dönüm başına da 84 kilo tütün düşmekteydi.

Türkiye’de tütün İzmir’in dışında Samsun, Trabzon, İzmit ve Bursa civarlarında da üretilmekteydi¹⁰⁸. Bu dönemde Türkiye tütün üretiminde Amerika, Rusya ve Macaristan’ın ardından dünyada dördüncü sırada yer almaktaydı¹⁰⁹. Bu dönemde çiftçiler ağır vergi yükü altında ezilmekteydi. Örneğin Türkiye’de bir kilo tütünden alınan vergi 16,94 kuruş iken, tütün üretiminde dünya birincisi olan Amerika’da 5,57 kuruş, Almanya’da ise 4,36 kuruştur¹¹⁰.

1923 yılında I. İktisat Kongresinde Reji şirketinin kapatılması kararlaştırılmıştır. Reji şirketiyle ilgili şikâyetler son dönemde iyice artmıştır¹¹¹. Bu alınan önlemlerin yanında bir de 25 Kanuni Sani 1923 tarih ve 239 numaralı kanunla bir Tütün Kanunu çıkarılmış ve tütün üretimi ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır¹¹². 26 Şubat 1923 tarihli 558 sayılı Kanunla iç tüketim için tütün satın alınması, işletilmesi, sigara imali ve satılması tütüne ait işlerin kanunlarla hükümet tarafından yürütülmesi kabul edilmiştir. Bu kanun gereği İnhisarlar İdaresi 1 Mart 1923 ten itibaren Devlet İnhisarı şekline gelmiştir. 1923 de sigara fabrikaları Türkiye’de kurulmuştur. 26 Şubat 1926 da hükümete verilen yetki süresi uzatılmıştır. 1926 tarih ve 907 sayılı kanunla yabancı ülkelerden gelen yaprak sigara, kıyılmış tütün, sigara, enfiye, puro v.b ithali ve ülke içinde sattırılması Devlet İnhisarına geçmiştir. Böylece ülkemizde uzun yıllar sürecek tütünde devlet tekeli tamamen başlamıştır.

İzmir tütünleri 20. yüzyılın başından itibaren çoğalmaya başlamıştır. Bu çoğalma Milli Mücadele döneminden sonra da devam etmiş ve mübadele ile İzmir’e gelen göçmenlerin tütün konusundaki deneyimleriyle İzmir tütünü kalitesini ve önemini arttırmıştır. İzmir’de dört cins tütün yetişmekteydi:

- 1- Seydiköy ve Kavurköy taraflarında Ayasuluğ, Kuşadası, Akhisar ve Urla’da yetişen kalıp tütün,
- 2- Tire tarafında yetişen basma tütün,
- 3- Manisa ve kasaba mıntıkasında yetişen yerli tütün,
- 4- Bergama ve Denizli tarafında kalitesi daha düşük olan yerli tütün.

En çok rağbet gören kalıp tütündür. Bu tütünün yaprakları incedir. Bu suretle en çok rağbet gören tütün Seydiköy ve Kavurköy tütünleridir. Daha sonra Ayasuluğ

¹⁰⁸ *Tütün Mecmuaları*, Numara:1, Matbaa-ı İmare, İstanbul, 1341 (1922-1923), s. 62.

¹⁰⁹ *Aynı dergi*, s. 69.

¹¹⁰ *Aynı dergi*, s. 76.

¹¹¹ *Aynı dergi*, s. 77.

¹¹² *Aynı dergi*, numara:4, s. 3.

ve Kuşadası tütünleri gelmektedir. Akhisar ve Urla tütünleri bu tütünlere göre daha az bilinmektedir. Ancak bazı sıcak geçen yıllarda Urla tütünü de Kavurköy tütününe benzemekte ve kıymeti artmaktadır. Tütüne rağbetin artmasıyla kalıp tütünün okkası 80 kuruştan 100-150 hatta 200 kuruşa çıkmıştır. Büyük İzmir yangınından sonra ise Kavurköy tütünlerinin okkası 400-500 kuruşa kadar çıkmıştır¹¹³.

Kentin en önemi tarım ürünü olarak nitelendirilebilecek olan tütün Osmanlı son döneminden beri oldukça hareketli bir gösterge sergilemekteydi. Reji sorunu, sigara kâğıdı sorunu gibi bazı sorunlar yaşanmasına rağmen İzmir tütünü her zaman önemini korumuştur. İzmir tütünü kalitesiyle de tüm dünyada tercih edilen bir ürün olmuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra uygulanmaya çalışılan devletçilik politikası tütün üretiminde de kendini gösterdi. Tütün ihtiyaçtan ziyade bir ihraç ürünü olması bakımından önem arz etmekteydi. Bu nedenle tütüncülerin sorunlarına ayrı bir özen göstermek icap ediyordu. 1924 yılında İzmir’de Ticaret Odası tarafından bir *Tütüncüler Kongresi* düzenlendi. Kongreye Ticaret Odası Başkanı Balcızade Hakkı Bey başkanlık etmiş ve kongreye odanın üyeleri, kentin tütün tacirleri, İzmir mebuslarından İktisat Vekili Mahmud Esad Bey, İzmir Ticaret Mıntıkası Müdürü Selahaddin Bey katılmıştır¹¹⁴. Kongrede tütün konusu uzun bir dönemden beri ihmal edildiği ve tütün üretimi için ayrı bir bütçe oluşturularak gerekli önem verilmediği için hükümet sert bir şekilde eleştirilmiş ve tepki almıştır. Çünkü tütün üretimi, kent ve memleket için hayati önem arz eden ticari bir etkinlik olarak kabul edilmekteydi. Kongrede tütüncülerin sorunlarıyla ilgilenmesi ve devlet nezdinde gerekli girişimlerde bulunması amacıyla; Balcızade Hakkı Bey, Şark Tütün Şirketi Müdürü Osman Bey, Nalbandzade Hulusi Bey ile Ödemiş Kooperatif Şirketinden görevlendirilen bazı üyelerden oluşan bir heyet kuruldu¹¹⁵. Bu heyet yaşanan sorunları telgraf çekerek hükümete bildirerek çözüm isteyecekti. Sonraki yıllarda da yaşanan sorunların yoğunlaşması üzerine tütüncüler kongresi yapılması çağrısında bulunulduğunu gazete haberlerinde görmekteyiz¹¹⁶. Bu kongreler dışında da tütüncüler zaman zaman toplantılar yapmaktaydılar. 1927 yılı Ağustos ayında da

¹¹³ *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, IXL/1, (Kanuni Evvel 1923), s. 20.

¹¹⁴ *Ahenk*, 15 Teşrinievvel 1924.

¹¹⁵ *Ahenk*, 15 Teşrinievvel 1924.

¹¹⁶ *Anadolu*, 16 Teşrinisani 1928.

tütüncüler bir toplantı yapmışlar ve sorunlarını görüşerek toplantıdan sonra reji idaresinden bir memuru İstanbul'a göndermişlerdir¹¹⁷. Bu memur tütüncülerin şikâyetlerini ve isteklerini genel müdüre iletmiştir. Tütüncülerin yaşadığı sorunlardan biri tütünün sergiden kaldırılma merasimidir. Bu merasim nedeniyle yağmurlu günlerde ürün hasar görmekte ve üretici olumsuz etkilenmektedir. Şikâyet konusundan biri de tütün kaçakçılığıdır. Örneğin Tire'den bir tütün taciri Hamburg'a gönderilmek üzere on bin kilo kadar tütün yükletmiş ancak tütün İzmir'e gelene kadarki üç dört günlük sürede yüz kiloya yakın bir kayıp yaşanmıştır. Bu durum oldukça sık yaşanan bir durum olmakla birlikte bir türlü çözüm bulunamamış ve şikâyetler gittikçe artmıştır¹¹⁸.

Reji idaresi her yıl belirli dönemde tütün yetişen köylerde incelemelerde bulunduktan sonra tütünleri satın almaya başlamaktaydı. Reji idaresinin görevlendirdiği memurlar köylere giderek tütünleri incelemekte ve tütünlerde hastalık olmadığını anlaşılması üzerine ürünleri belirlenen bir fiyat üzerinden satın almaktaydı¹¹⁹. Gazetelerde bu incelemelere ilgili haberlere satın alma döneminde sık sık rastlanmaktadır. Haberlerde üreticinin Tütün İnhisar İdaresi'nden memnun olduğu da anlaşılmaktadır¹²⁰. Özellikle tütünlerin kendi depolarından bankanın deposuna oradan tekrar kendi deposuna taşımak zorunda kalan üretici bu uygulamanın inhisar idaresi tarafından değiştirilmesi ve ürünün üreticinin deposunda kalması uygulamasını başlatmasından oldukça memnun kalmıştır. Ürünler üreticinin deposunda kalacak ve bankanın nezaretinde işlenecek ve satılabilecektir¹²¹.

Tütün üretimi ve tütün inhisarı kentin hem iç hem dış konularında en önemli konu olarak görülmekteydi. Kentin yaşantısında oldukça önemli bir yer tutmaktaydı. Ancak işgal döneminde yabancı ortaklardan oluşan reji idaresinin sadece kendi ortaklarını zengin etmesi oldukça tepki çekmiştir. Reji, otuz beş yıl boyunca kentin ve ülkenin çıkarlarını değil kendi hissedarlarının çıkarlarını düşünmüştür. Bu nedenle Cumhuriyetin ilanından sonra Millet Meclisi reji idaresini feshetmiş ve idare bir yıl boyunca hükümete geçmiştir¹²². İdarenin hükümete geçmesi tütüncülüğü olumlu

¹¹⁷ *Anadolu*, 14 Ağustos 1927.

¹¹⁸ *Anadolu*, 14 Ağustos 1927.

¹¹⁹ *Hizmet*, 2 Kanunievvel 1928; *Anadolu*, 25 Kanunisanı 1929.

¹²⁰ *Anadolu*, 17 Haziran 1929.

¹²¹ *Anadolu*, 17 Haziran 1929.

¹²² *Anadolu*, 16 Eylül 1925.

etkilemiştir. Özellikle denetimlerin daha sıkı olması tütün kaçakçılığını nispeten azaltmıştır. Bunun dışında tütün fabrikalarında ‘sigara kâğıdı buhranı’ yaşanmaktaydı. Sigara paketlerinden eksik kâğıt çıkmakta bu da halkın tepkisini çekmekteydi. Bunun üzerine sigara paketlerine *bandrol* (denetim pulu) konulması gündeme getirilmiştir¹²³.

Reji idaresinin hükümete geçmesinden sonra hükümet fabrikalarda bazı düzenlemeler yapmış ve bazı işçileri işten çıkarmıştır¹²⁴. Bunun yanı sıra tütün piyasasının hareketliliği pek çok tüccarı cezp etmiş ve yeni şirketler kurulmaya başlamıştır. Örneğin 1925 yılında 250 bin lira sermaye ile Yaprak Tütün Ticareti Türk Anonim Şirketi bakanlıktan onay alarak kurulmuştur¹²⁵.

Reji idaresi bir yıllığına hükümete devredilmiş ve bu süre 1925’te üç yıllığına daha uzatılmıştır¹²⁶. Tütün reji idaresinin bu durumu Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanmaya çalışılan devletçilik politikasına da bir örnektir.

b- Tütün İhracatı

İzmir yöresinin, günümüzdeki geleneksel ihraç maddesi tütün, İzmir çevresinde, eskiden beri Manisa ve Bergama taafalarında az ölçüde yetiştirilirdi. 1870’lerde çevrede yetişen 120 bin okka tütün yanında 300 bin okka da dışardan İzmir’den 420 bin okka tütün ihraç edilmiştir¹²⁷. Fakat İzmir yöresinde tütün ziraatı asıl 1880’lerden sonra gelişti. Selçuk yöresinde denenmeye başlamış, Rumeli’de tütün yetiştiren Türklerin 1877’den sonra Batı Anadolu’ya göçmeleriyle gelişmiştir. 1900’lerden sonra önemli bir ihraç maddesi olmuş, 20. yüzyılın bütün senelerinde en önemli ihraç mallarından biri olmuştur. İzmir tütünü kalitesiyle dünyada tercih edilen bir ürün haline gelmiş ve zaman içinde gerek kentin gerek ülkenin ihracatında önemli bir yere sahip olmuştur.

Tütün inhisar idaresinin aldığı karara göre tütün üreticileri gerek rejiye gerek tüccara ürünlerini istedikleri fiyattan satabilmekteydiler. Ancak tüccar satın aldığı tütünleri sadece yaprak halinde ihraç edebiliyordu. İzmir ve Türk tütünlerini en çok

¹²³ *Anadolu*, 16 Eylül 1925.

¹²⁴ *Hizmet*, 20 Eylül 1925.

¹²⁵ *Anadolu*, 23 Teşrinievvel 1925.

¹²⁶ *Anadolu*, 10 Kanunievvel 1925.

¹²⁷ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001, s.138.

alan ülkeler Avusturya, İngiltere, Almanya, Amerika ve Mısır'dır¹²⁸. İzmir tütününün yanı sıra Trabzon ve Samsun tütünü de rağbet görmekteydi. Bu ülkelerle ticari ilişkiler zaman içinde oldukça gelişmiştir. 1926 yılında Mısır ile bir Tütün Anlaşması imzalanmış ve tütün ihracatında alınan vergi kaldırılmıştır¹²⁹. Bu dönemde Yunanlılar Girit'te Türk tütünlerine benzer tütünler üreterek Mısır'a satmaya başlamışlardı. Böyle bir dönemde verginin kaldırılması kaliteli tütün ihraç etmek isteyen tüccarları oldukça memnun etmiştir. Mısır ile imzalanan anlaşma bir telgrafla İskenderiye'ye de bildirilmiştir. Durumdan oldukça memnun olan tüccarlar gerekli mercilere giderek teşekkürlerini iletmişlerdir¹³⁰. Bu tür anlaşmalar hem devletlerin ikili ilişkilerinin gelişmesi hem de ülkenin ihracatına oldukça önemli katkılar sağlamaktaydı.

c- Tütün Üretiminde Karşılaşılan Zorluklar

1920'li yıllarda tam bir tarım ülkesi görünümünde olan Türkiye'de tarım işçileri özellikle maddi konularda ciddi sorunlar yaşamıştır. Devlet kontrolünde sorunların yaşanması, ağır vergi yükleri, kumpanyaların işi ucuza mal etmek için farklı uygulamalara başvurmaları gibi sebepler emeğin ve emekçinin zaman zaman açlıkla, sefaletle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır.

Cumhuriyetten önceki dönemde de önemli bir yeri olan tütünün merkezi otoritede yaşanan sorunlardan nasibini aldığını söyleyebiliriz. Denetim eksikliği ve merkezi otorite boşluğu tütün kaçakçılığının başlamasına ve artmasına yol açmıştır. Toplanan ürünlerle ambarlardaki ürünler arasında fark olmakta ve bu durum kaçakçılıkla açıklanmaktaydı. Zirai İdaresi bunun için bir güvenlik heyeti oluşturmuş ve 200 bin lira harcamıştır. Yılda birkaç yüz bin kiloyu bulan kaçakçılığın önlenmesi oldukça önemliydi¹³¹.

Batı Anadolu'nun genelinde olduğu gibi İzmir'de de özellikle tütün alanında birçok dul kadın, öksüz kız ve kendini bu işe adanmış erkekler işçi olarak çalışıyorlardı. Ancak ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşulların yanı sıra, bazı

¹²⁸ Aynı dergi, numara:1, s. 24.

¹²⁹ Hizmet, 9 Haziran 1926.

¹³⁰ Hizmet, 9 Haziran 1926.

¹³¹ Aynı dergi, s. 64.

kumpanyaların işi daha ucuza mal etmek için uyguladıkları yöntemler de işçileri zor durumda bırakıyordu. 1923 yılında tütün ihracatı yapan bazı kumpanyalar tütünleri toplandıktan sonra işlenmeden yani ‘ham’ olarak satmaya başladılar. Bu durum kadın-erkek binlerce tütün amelesinin işsiz kalmasına yol açtı. Bunun üzerine tütün ameleleri harekete geçerek Tütün İşçileri Cemiyeti vasıtasıyla durumu doğrudan doğruya Başvekil İsmet Paşa’ya bir telgrafla bildirdiler. Telgrafta, bazı tütün kumpanyalarının daha önce görülmemiş bir şekilde tütünleri ‘ham’ olarak ihraç etmeye başladıklarından, bu durumun da yaklaşık 20 bin tütün işçisini işsizlikle ve açlıkla karşı karşıya getirdiğinden bahsederek bu duruma derhal son verilmesi ve bu şekilde ihracın yasaklanmasını istiyorlardı. O güne kadar bile tek geçim kaynağı bu iş olan binlerce amele açlıkla, sefaletle karşı karşıya gelmişti. En azından bundan sonrası için ameleler ciddi bir önlem alınmasını talep ediyorlardı¹³². Bunun üzerine vali bey bu tütün kumpanyalarının müdürleriyle sorunu görüşmek ve çözmek için bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıya Ziraat Müdürü Yaşar Bey de katılmıştır. Toplantı sonunda kumpanyalar işçilere bütün sene işsiz kalmayacakları şekilde iş verileceği sözünü vermiştir. Bu kararın alınmasından sonra *Ahenk* gazetesinin bir muhabiri Tütün İşçileri Cemiyeti merkezine giderek bu kararı bildirmiş ve cemiyetteki tütün işçileri bu kararı memnuniyetle karşılamışlardır. Bunun üzerine cemiyet işçilerin bir yılda ihtiyaç duydukları iş miktarını, işçilerin sayısını ve tütüncülükteki yeteneklerini bir liste halinde hem valiye hem de kumpanyalara vereceklerini bildirmişlerdir. Kumpanya müdürleri kendi aralarında ayrı bir toplantı yaparak alacakları kararı bildireceklerini söylemişlerdir¹³³.

¹³² *Ahenk*, 10 Teşrinisani 1923.

¹³³ *Ahenk*, 11 Teşrinisani 1923.

Tütün Fabrikasında Çalışan İşçiler¹³⁴

Tütün işçilerinin yanı sıra rençperler de sorunlar yaşamaktaydı. Divan-ı Umumiye aşar memurluğunun toplanan aşar vergisinin bir kısmının iade edileceğini ilan etmesi üzerine rençperler haklarını istemişlerdir. İade edilen para komisyon ve tüccarlara ödenirken rençperler paylarını alamamışlar. Oysa rençperler bu parada komisyonun ve tüccarların haklarının olmadığını paranın kendilerine verilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bunun üzerine rençperler Divan-ı Umumiye başmüdüründen açıklama yapmasını istemişleridir. Başmüdür bu isteme yanıt olarak yaptığı açıklamada rençperleri doğrulamış ve bu paranın rençperlerin hakkı olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine tüccarlar da harekete geçerek bu parada sadece rençperlerin hakkı olmadığını ve paranın en azından bölünmesi gerektiğiyle ilgili görüş belirtmişlerdir¹³⁵.

Tütüncülükte yaşanan tek sorun ekonomik ve politik konularda değildir. Tütünlere dadanan ve zarar veren karıncalar da tütün üretimini zaman zaman olumsuz etkilemekteydi¹³⁶.

Tütün işlerinde kadın ve erkek ameleler birlikte çalışmaktaydılar. Ne yazık ki bir tarım ülkesine ve kentine yakışmayan ancak ekonominin içinde bulunduğu kötü durumdan dolayı oldukça düşük ücretle çalışmaktaydılar¹³⁷.

¹³⁴ Kaynak: İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi.

¹³⁵ *Anadolu*, 8 Mart 1925.

¹³⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Tütün İnhisarı İdaresi Mecmuayı Fenniyesi*, Numara:3, Hamid Matbaası, İstanbul (1928), s. 117.

¹³⁷ *Ticaret ve Ziraat Mecmuası*, Numara:6, (6 Ağustos 1925).

Tütün Paketleyen İşçiler¹³⁸

2- İncir

a- İncir Üretimi

Kentin önemli tarım ürünlerinden biri olan incir Cumhuriyetin ilk yıllarında da kalitesiyle diğer ülkelerin incirleriyle rekabet edebilen bir durumdaydı. Ancak pek çok üründe olduğu gibi incir üretiminde de sorunlar yaşanmaktaydı. İncir ve üzüm pek çok konuda benzerlik göstermekteydi.

İzmir 19. yüzyıldan itibaren, tarımsal bir ürün sayesinde dünya markası olarak tanınmaya başlamıştı. Antik çağlardan beri üretilen incirin dünyada en kaliteli ve bol olarak yetiştiği yöre Ege Bölgesiydi. İncir, eski dönemlerden itibaren dünya piyasalarında tanınmış, 'İzmir inciri' adıyla markalaşarak pek çok ülkede revaç görmekteydi.

19. yüzyılda Aydın vilayetinin en önemli tarımsal ürünü ve ticari teması olan incir, pek çok ülkede revaç görmekteydi. Bu ürünün en büyük pazarını Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere İngiltere, Almanya, Fransa ve Mısır gibi ülkeler oluşturmaktaydı. ABD'nin bu ürüne olan ihtiyaç ve ticaretinin tatlı geliri, birçok girişimcinin bu işin cazibesine kapılmaktan kendilerini alamamaları sonucunu ortaya çıkarmış ve Kaliforniya'da Ege inciri yetiştirme çabasına girişmişlerdir. Ancak pek çok sorun yaşamış ve istedikleri sonucu elde edememişlerdir. Amerikalıların diktikleri incir ağaçları sekiz on yıl sonra ürün vermeye başlamış,

¹³⁸ Kaynak: İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi.

ancak ürünün yaydığı koku tüm kuşların iştahını kabartmış ve incirlerin tümü kuşlar tarafından yenerek, yetişen incirlerden bir tanesi dahi Amerikalılara nasip olmamıştır. Uzun araştırmalar sonucunda bir yöntem geliştirdiler. Bütün incir ağaçlarını ve incir yetişen bahçeleri tek tek elektrikli tellerle çevirdiler. Bu yöntemle kuşlar elektrikli tellere dokunur dokunmaz öldüler. Ancak Amerikalılar istedikleri sonuca yine ulaşmadılar çünkü bu sefer de incirler bir türlü kurumak bilmiyor, yaş kalıyordu. Bu sefer incirleri kurutmanın yolunu aramaya başladılar. Çare olarak yüksek ısılı fırınlar sayesinde incir kurutulabileceği görüşü ağır bastı. Ancak ürünün şeker ve bal içermesinden dolayı fırına verilen incirler kömürleşiyordu. Bu kadar çaba ve para harcanması karşılığını vermiyordu. Sonuçta şevki kırılan Amerikalılar incir ağaçlarını sökerek, bunları odun olarak ocaklarda kullandı¹³⁹. Amerikalıların harcadıkları emek ve para düşünülecek olursa incirin ne derece önemli bir tarım ürünü olduğunu anlayabiliriz. Amerikalılar yine de pes etmemiş ve son derece güçlü sermayeye sahip yenir şirket daha kurarak, incir üretiminin yollarını araştırmaya başlamışlar ve amaca yönelik olarak, Kaliforniya Ziraat Okulu öğretmenlerinden Mösyö Reding'i Ege bölgesine göndermişlerdir. Yapılan uzun araştırmalar ve gözlemler sonucunda Kaliforniya'da İzmir incirlerine yakın kaliteli incirler yetiştirilmeye başlandı. Bunun üzerine Cezayir ve Yunanistan'da incir yetiştirme girişiminde bulduysa da incirlerinin kalitesi çok düşük kaldı¹⁴⁰.

Yemiş Çarşısındaki Bir İncir Hanı¹⁴¹

¹³⁹ Arıkan, v.d., *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴⁰ *A.g.e.*, s.s. 27-29.

¹⁴¹ *Anadolu*, 28 Ağustos 1929.

En kaliteli incirler Aydın'a bağlı Erbeyli, Umurlu, Kōşk, Nazilli, Bozdođan, Reşadiye, Karapınar, Sōke ve civarında yetiştirilmekteydi. İncir İzmir'de yetiştirilmemesine rağmen; işlenmesi, paketlenmesi, satışı ve diğer aktivitesinin burada gerçekleştirilmesi nedeniyle, İzmir adıyla markalaşmıştı.

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum nedeniyle diğer ürünler gibi incir üretiminde de zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların gerekli mevkilere iletilmesi ve çözümü için İzmir üzüm ve İncirciler Birliği kurulmuştur. Bu birlik incir ve üzüm isteyen yabancı ve yerli tüccarlar arasında da iletişimi sağlamaya çalışmıştır. 1924 yılında hükümet incir ve üzüm üreticilerinin yaşadığı sorunların çözümü için 1 milyon avans göndereceğini bildirmiş ancak gönderememiştir¹⁴².

İncir Hanından Bir Görünüm¹⁴³

İzmir incirlerinde zaman zaman mevsimle de ilgili olarak sinek ve kurt görülmekteydi. Bu nedenle aşılama yapılmaktaydı. Sinekler, incirlerin içinde yaşamakta nisan ayı gibi havaların ısınmasıyla incirin dışına çıkmaktaydılar. Bu sineklerin dişilerin her yıl 32-40 arasında yumurtlamaktaydılar. Çiftçiler bir yandan da bu sineklerle mücadele etmekteydiler¹⁴⁴.

¹⁴² *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, L/11, (Kanuni Sani 1924), s. 174.

¹⁴³ Kaynak: İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi.

¹⁴⁴ *Ziraat ve Ticaret Mecmuası*, Numara:1, (18 Haziran 1925).

Pek çok tarım ürünü üretiminde olduğu gibi incir üretiminde de karşılaşılan sorunlardan biri ürünlere zarar veren böceklerdir. İncirlere dadanan Ephestia Coux Ella adındaki bir haşere sert rüzgârlar sebebiyle yarılan incirlerin içlerine girip orda yumurtlamaktaydılar. Bu haşere kimi zamanda sergideki incirlerin içine girerek yumurtlamakta ve yumurtladıktan 8-10 gün sonra kurtlar çıkmaya başlamaktaydı. Bu da incirlere zarar vermekteydi. Bu nedenle bu haşereleden kurtulmak için üretici özellikle incir saklanan depoları, hanları çok iyi temizlemeye başlamıştır. Bu haşerelerin yanında kelebekler de sergilerdeki incirlere zarar vermekteydiler. Üreticiler bunlarla baş etmekte zorlanmaktaydılar. İncir ağaçlarına zarar verilmemesi için ağaçların gövdeleri kireçle boyanmaya başlamıştı¹⁴⁵.

Ancak alınan önlemlere rağmen kurtlanmalar engellenememiştir. Kurtlanan incirlerin incir üretiminin zaman zaman yüzde 10'undan fazla olduğunu Amerika'nın İzmir'den incir ithal ederken kurtlu incir miktarının yüzde 10'u geçmemesi şartı koymasından anlamak mümkündür¹⁴⁶. Bu kurtlanma olayları incir ihracatını olumsuz etkilemiştir. Ekonomik sıkıntıların yanı sıra bir de bu tür sorunlarla uğraşmak üreticiyi oldukça zor durumda bırakıyordu. Bu sorun diğer yıllarda da devam etmiş ve kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. İzmir incirinin en önemli alıcısı olan Amerika bu nedenle incir alımına bazı şartlar koymuş ve kısıtlamalara gitmiştir¹⁴⁷. Amerikalı tüccarlar bu konuyu Ticaret Odasıyla görüşmüş ve bir çözüm bulunması için düşüncelerini iletmişlerdir¹⁴⁸. Amerikalı bir doktor da İzmir ve çevresinde incir kurtlarıyla ilgili incelemelerde bulunmuş ve konuyla ilgili bir rapor sunmuştur. Bu Amerikalı Doktor Hegun Amerika'da pastacılıkla uğraşmakta ve incirli pasta işine girmek istediğinden bu konuyu yakından takip etmekteydi. Çünkü Amerika'da yetiştirilen incirlerle yapılan pastalar çabuk bozulurken İzmir incirleriyle yapılan pastalar uzun süre bozulmuyordu. Bu nedenle İzmir incirlerinin kurtlanma sorunuyla yakından ilgilenerek izlenimlerini direktörlere aktardı¹⁴⁹.

¹⁴⁵ *Anadolu*, 16 Eylül 1926.

¹⁴⁶ *Anadolu*, 21 Temmuz 1927; *Hizmet*, 22 Haziran 1927.

¹⁴⁷ *Anadolu*, 5 Mart 1928.

¹⁴⁸ *Anadolu*, 7 Mart 1928.

¹⁴⁹ *Anadolu*, 11 Haziran 1928; *Hizmet*, 10 Mayıs 1928.

İncir Hanında Çalışan İşçi Kadınlar¹⁵⁰

Bu konuyla ilgili olarak incir tüccarları da kendi aralarında bir toplantı yapmışlardır. Ticaret Odası'nda yapılan toplantıda kurtlanma olayının incir ihracatını olumsuz etkilediği ve konuyla ilgili kalıcı ve acil önlemler alınması gerektiği konuşulmuştur. Amerika bu konuyu da sebep olarak göstererek 1929 yılında incir ihracatından alınan vergiyi 2 sentten 14 sente çıkarma girişiminde bulunmuştur¹⁵¹. Bu olaylar üzerine incir hanları ve depoları daha sıkı denetimlerden geçirilmeye başlanmıştır. Hanların nasıl çalıştığı ve temizliğiyle ilgili denetimler bu yıllardan sonra daha da artmıştır¹⁵².

b- İncir İhracatı

İncir kentin önemli ihraç ürünlerinden biri olmasına rağmen dönemin temel sorunlarından kendini sıyıramamış ve o da olumsuz koşullardan etkilenmişti. Buna rağmen Osmanlı son döneminden itibaren gittikçe artan bir ilgiyle İzmir incirleri dünyada özellikle aranan bir ürün haline geldi.

Sanayi Devrimi sonrasında Batı dünyası yüksek kalorili gıdalara ihtiyaç duymaktaydı. İçindeki yüksek glikoz oranından ötürü besleyici ve enerji kaynağı olması nedeniyle İzmir incirlerine olağanüstü bir rağbet olmuştu. 1880'li yıllarda yaklaşık 12 bin ton incir üretilirken, 1900'lerde ise 36 bin tona yükselmişti. Üretilen

¹⁵⁰ Kaynak: İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi.

¹⁵¹ *Anadolu*, 8 Şubat 1929.

¹⁵² *Anadolu*, 28 Ağustos 1929; *Hizmet*, 6 Eylül 1929; *Anadolu*, 9 Eylül 1929.

incirin tamamına yakını İzmir Limanı'ndan ihraç edilmekteydi. Dönemin liman kayıtlarına baktığımızda, 1878'de incir ticaretinden 241.314 altın lira gelir elde edilirken, bu rakam 1900'de 571.738 altın liraya yükselmişti. Rakamlardaki büyüme, incire olan rağbeti yansıtmaktadır.

İncir ticaretinin önem kazandığı yıllarda, yüksek kazancın cazibesine kapılan birçok ülke 19. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren incir üretmeye karar verdiler. Çok nazik ve belirli bir iklim kuşağında yetişen incir için yabancı ülkelerin ziraat uzmanları Ege Bölgesi'nde uzun çalışmalar yaptıktan sonra, ABD Kaliforniya'da, Fransızlar Cezayir'de, İngilizler Kıbrıs'ta İzmir inciri üretip, dünya piyasalarına egemen olmayı hedeflediler. Özellikle Amerikalılar bu iş için çok ciddi yatırımlar yapmaktan geri kalmadılar. 1868 yılından itibaren ABD'li uzmanlar Ege Bölgesi'nden incir fidanlarını ülkelere götürmüşlerdi. Yabancıların incir fidanlarını yurtdışına çıkartması üzerine Osmanlı hükümeti önlem alarak, incir fidanlarının yabancılara satılmasını yasaklamıştı. Dönemin gazeteleri de bu yolda yayın yaparak, bölgenin en önemli geçim kaynağının yabancılara kaptırılmaması yolunda sürekli yayın yapmıştı. Kaliforniya'ya dikilen incir ağaçları tutmuş, meyve vermiş, ama doğal nedenlerden ötürü istenilen sonuca ulaşamamıştı. Amerikalılar birkaç girişimde daha bulunmuş, büyük paralar harcamışlarsa da bu konuda başarılı olamamışlar ve sonuçta İzmir incirlerine muhtaç kalmışlardır.

İncir ticaretinin en önemli merkezi olan Yemiş Çarşısı'na incir üç grup tarafından sevk edilirdi: üretici, deveci ve tüccar. Yemiş çarşısına doğrudan mal gönderen üreticilerdir. Bunların da ancak bir bölümü İzmir çarşısı ile aracısız ilişkide bulunurdu. Küçük üreticiler, az olan ürünlerini çarşıya kendi olanaklarıyla taşımak ya da aracılardan sundukları olanaklardan yararlanmak zorunluluğunda bulunuyorlardı. Onlar bir taşıma aracına ihtiyaç duyuyorlardı; bu araç da deve idi. Deveci ise, İzmir komisyoncuları ile küçük üreticiler arasında aracı rolünün üstlenen zümreydi. İhracatçı komisyoncu binlerce küçük üretici hesabını takip etmesi, üreticiye verilen avanslar geri ödenmediğinde yasal işlemde bulunmak kolay değildi. Tüm işlemleri bir aracı sayesinde sürdürmek işleri son derece kolaylaştırmaktaydı. Deveciler, köyde az çok malı bulunan ve aynı zamanda köyde sözü geçen kimselerdi. Bunlar, İzmir'deki ihracatçı komisyoncudan aldıkları toplu avansı küçük üreticilere dağıtır ve ürün zamanında da bunların incirlerini işbirliğinde oldukları

komisyoncuların mağazasına getirip sattırmaya aracılık ederlerdi. Örneğin Aydın Kooperatif İncir müstahsilleri Anonim Şirketi kurulmadan önce, deveci bir kantar incirde yedi kuruş altın para almırdı¹⁵³.

İzmir ve art bölgesindeki tarım ve ticaret hayatında etkin bir işleve sahip olan deveciler, I. Dünya Savaşı'na kadar yaşamıştır. Deveciliğin ortadan kalkmasına sebep olan savaşın iki etkisi olmuştur; birincisi moratoryum ilanının krediyi ortadan kaldırması, ikincisi de savaş nedeniyle ihracat ihtimali olmadığından, yemiş çarşının satılıp, satılmayacağı belli olmayan bir ürün için hiç kimsenin avans vermeye cesaret edememesidir¹⁵⁴.

Ege Bölgesine özgün bir ürün olan incirin tamamı yurtdışına İzmir'den ihraç edilmekteydi. İzmir'deki güçlü tüccarlar, üreticinin malını yok pahasına kapatmak için elinden gelen çabayı göstermekteydi. Böylesine üretici aleyhine bir anlayışın sonuçları, İzmir Yemiş çarşısında son derece belirgin bir şekilde yaşanmaktaydı¹⁵⁵. İzmir'de incir ticareti, incirin halk arasındaki yaygın ismi olan "yemiş" ile anılan çarşıda gerçekleştirilirdi. Yemiş Çarşısı, Kemeraltı Camii'nin karşısındaki sokaktaydı. Yemiş Çarşısı parke taşlarla döşenmiş olup, sokağın her iki tarafında incir tüccarlarının dükkânları ve işleme hanları yer alırdı. İncir, demiryolu hatları tamamlanmadan önce Yemiş Çarşısı'na deve kervanları tarafından sevk edilirdi. Demiryolları tamamlandıktan sonra incirler bahçelerden istasyonlara deveyle taşınır, vagonlarla gara gelen incirler buradan yine develere yüklenerek yemiş çarşısına getirilirdi.

İncirin İzmir'e nakli döneminde taşımacılık hareketlenir, deveciler bu altın dönemde iyi para kazanırlardı. İncir mevsimi yaklaştığında İzmir'de büyük bir canlılık yaşanır, işletmeler binalarını hazırlayıp, mevsimlik çalıştırdıkları işçilerini toplar, mağazalar üreticilerle bağlantılarını kurar, işçiler çalışmaya hazırlanırdı. İncir, Ege bölgesinin önemli bir iktisadi faaliyetiydi. İncirden ilk etapta üretici ve tarım işçileri geçimlerini sağlardı. İncirin nakliyatını gerçekleştiren deveci, demiryolu kumpanyası ve daha sonra sırasıyla, hamallar, komisyoncular, simsarlar, tüccarlar, incir işçileri, kutucular, tartıcılar, at arabacıları, gümrükleme sayesinde devlet hazinesi, sigorta ve gemi kumpanyaları bu eşsiz üründen kazanç elde ederlerdi.

¹⁵³ Arıkan v.d., *a.g.e.*, s.s. 30.

¹⁵⁴ *A.g.e.*, s.s. 31.

¹⁵⁵ *A.g.e.*, s.s. 34.

İzmir'deki yabancı tüccarlar kazançlarını arttırmak ve üreticinin karşısına tek alıcı çıkma gayretiyle 1912 yılında birleşerek "incir tröstü" kurmuşlardı. Yabancıların bu girişimi ise İzmir'de "güç birliği" fikrini ateşlemiş, "milli iktisat" düşüncesini oluşturmuş ve Türkiye'de milli sermayeli ilk tarım satış kooperatifi ve banka, incir sayesinde kurulmuştu.

İncir üretiminde kentteki sorunlardan biri, depo sorunuydu. İncirler, toplandıktan sonra alıcılarını bulana kadar ki süreçte bekletilecek yer sıkıntısı yaşanmaktaydı. Kentte incir ihracatı yapan yerli tüccarın sayısı gittikçe artmaktaydı. Bu işe yeni başlayacak olan bazı kişiler ilk yıllarda üzüm ihracatından fazla para kazanamamalarına rağmen depo kiralari oldukça yüksekti. Bu da incir ihraç etmek isteyen tacirleri oldukça zor bir durumda bırakıyordu. 1923 yılında inciri işleyip ihraç eden üreticiler düşündüklerinin oldukça üzerinde para kazanmışlardı bu nedenle o yıldan sonra üreticiler arasındaki rekabette kızışmaya başladı¹⁵⁶.

İncir ihraç edilen ülkelerin başında Amerika gelmekteydi. Zaman zaman Amerika ile incir ihracatı konusunda sorunlar da yaşanmıştır. Amerikalı ithalatçılar kendi ülkelerinde incir üretilmesine rağmen İzmir'den incir ithal etmekte ve daha ucuza mal etmekteydiler. Bunun üzerine Kaliforniyalı incir üreticileri hükümetlerinden yabancı devletlerin incirlerinden alınan verginin ağırlaştırılmasını istediler. İzmir Ticaret Odası ve yerel gazeteler durumu oldukça yakından takip ederek konu hakkındaki gelişmeleri ayrıntılarıyla aktardılar. Hatta İzmir Ticaret Odası durumu araştırmak için memur görevlendirmiştir. Kaliforniyalı incir üreticileri üretim masraflarının çok fazla olduğundan yakınıyorlar ve bu nedenle fiyatlarını yüksek tutmak zorunda olduklarını savunuyorlardı. Hâlbuki odanın görevlendirdiği memurların araştırmalarına göre İzmir'de bir okka incir 18 kuruşa mal olurken Kaliforniya'da 14 kuruşa mal olmaktadır¹⁵⁷. Buradan anlaşılacağı üzere Kaliforniyalı incir üreticileri söyledikleri gibi üretimin maliyeti fazla olduğu için değil kar oranlarını yüksek tuttukları için satış fiyatlarını yükseltmektedirler. Bu durum oda tarafından Amerikalı yetkililere de bildirilmiştir. Teksas incirlerinde de aynı durum söz konusudur.

Benzer durum New Yorklu kuru incir ihracatçıları ile de yaşanmıştır. Bu konuda ile ilgili de bir araştırma yapılmış ve sonuçlar Amerikalı yetkililere

¹⁵⁶ *Anadolu*, 7 Temmuz 1924.

¹⁵⁷ *Anadolu*, 6 Mayıs 1929.

bildirilmiştir. Yetkililer odanın araştırma sonuçlarını onaylayan görüş bildirmişlerdir¹⁵⁸.

c- İncir Bayramları

Cumhuriyetin ilk yıllarında '*kentin en mübarek mahsulü*' olarak nitelendirilen incirin, yılın ilk ürünlerinin kente getirilmesi etkinliklerle bir bayram havasında kutlanırdı. Bu alışkanlık 1880'li yıllarda bir gelenek halini aldı ve *İncir Bayramı* adı ile her yıl ağustos ayının ortalarında çeşitli etkinliklerle kutlanmaya başlandı¹⁵⁹.

İzmir'de İncir Bayramı 1906¹⁶⁰

İncir, üretimden ihracatına kadar olan süreçte pek çok iş kolu yaratmış ve bölge insanı için temel geçim kaynaklarından biri haline gelmişti. Bu yüzden ilk incir yüklerinin İzmir'e indirildiği gün bir bayram havası içinde törenlerle kutlanırdı. İncir ameleleri ilk gelen ürünün önüne geçerek davul ve zurna eşliğinde çarşıları ve

¹⁵⁸ *Anadolu*, 6 Mayıs 1924.

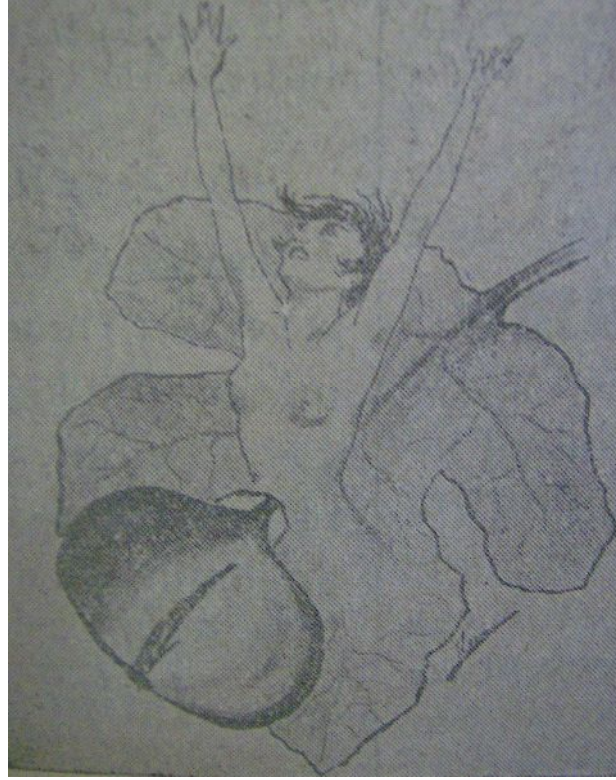
¹⁵⁹ A. Nedim Atilla, *İzmir Demiryolları*, İBB Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2002, s. 25

¹⁶⁰ *A.g.e.*, s. 26.

mağazaları dolaşır, kendiliğinden bir kortej oluşur ve böylelikle bayram kutlanırdı. İncir Bayramı Cumhuriyet'in ilk yıllarında ciddi bir haline dönüştürülmüştü. Oluşturulacak kortejde bayraklarla, dallarla, süslenmiş yemiş çuvallarıyla yüklü 70 - 80 araba, deve kervanları ve bunların önünde de 400 incir işçisiyle birlikte davul zurna ekipleri bulunacaktı. Kortej yürüyüşüne ilk incirlerin indirildiği Alsancak Garı'ndan başlar, Kordonboyu'nu geçtikten sonra Yemiş Çarşısı'nda sona ererdi. Her sene düzenlenen incir bayramları çok şenlikli geçer, halkın da katılımıyla kortej birkaç bin kişiye ulaşırdı.

20 Ağustos 1926'da yayımlanan bir habere göre o yılın ilk ürünleri 26 Ağustos akşamı İzmir'e gelecek ve ertesi gün de piyasaya sürülecektir. Bu nedenle bayramın kutlanması gerekiyordu ancak o yıl İzmir Ticaret Odası İncir Bayramının kutlanmayacağını duyurmuş ve ameleler ve halk başta olmak üzere toplumun pek çok kesimi gelenekselleşen bu bayramın kutlanmamasına tepki göstermiş ve bu karara şaşırılmışlardır. Gazetenin haberine göre odanın başkanı da incir ticareti yapan önemli tacirlerden biridir. Bu nedenle bu karar herkeste şaşkınlık ve hayret uyandırmıştır. Ancak bu karara rağmen halk İncir Bayramını kutlama kararı almış ve 19 Ağustos günü öğleden başlayarak akşama kadar Yemiş Çarşısında davul ve zurnalarla eğlendikleri gibi 20 Ağustos ve 21 Ağustosta da bu kutlamaları devam ettirmişlerdir¹⁶¹. Bu olay İncir Bayramlarının halk için önemini ortaya koyması açısından oldukça anlamlıdır.

¹⁶¹ *Hizmet*, 20 Ağustos 1926.

İncir Bayramı

1928 yılında İzmir Bayramı 18 Ağustosta kutlanmıştır. O yıl incir fiyatlarında da önemli artış olmuş ve üreticinin yüzü gülmüştür. Sıkı denetimlerle bazı üreticilerin piyasaya fazla ürün sürerek fiyatları düşürmesi engellenmiştir. Bu olumlu havada bayram daha da coşkuyla kutlanmıştır. Bayram etkinliklerine; Vali Kazım Paşa, Belediye Başkanı Doktor Hulusi, Belediye azasından Eczacıbaşı Ferid, Kars Mebusu Halid, Ticaret Odası Başkanı Balcızade Hakkı, Polis Müdürü Umur Bey, Amerika Konsolosu Mister Hovalis, Yunan, İngiliz ve Slovak Konsoloslar gibi kentin üst düzey bürokratları katılmıştır¹⁶². Bu da İncir Bayramlarının kent için ne kadar önemli olduğunu gösteren bir başka noktadır.

1929 yılında ise bayram 24 Ağustos Cuma günü kutlanmıştır. Binlerce halk, Alsancak'ta İstasyon civarında ve İncir alayının geçeceği Birinci Kordon'da toplanmıştır. Cuma günü özel trenle gelen incirler 10.118 çuvaldı. İncirler hazırlanmış olan arabalara yüklenmiş ve incir bayramı sebebiyle alaya katılmak için bayraklarla, defne dallarıyla süslenmiş bir şekilde Alsancak İstasyonu civarında yürüyüşe hazır bir şekilde beklemiştir. İncir Bayramı töreni saat on sekiz otuzda

¹⁶² *Anadolu*, 19 Ağustos 1928.

başlamıştır. Törene Vali Kazım Paşa, Belediye Başkan Vekili Ferit, mebuslardan Halit, Cumhuriyet Halk Fırkası idare heyeti azasından Sabri, Giritli Raşit, polis müdürü Ömer, ticaret müdürü Ziya, sanayi ve mesai müdürü Naci Beylerle Ticaret Odası Başkanı, kâtabi umumi, tüccarlardan Şerif Remzi, Kınnapcızade Mehmet ve daha birçok kişi katılmıştır.

1929 Yılı İncir Bayramında Vali Kazım Paşa'nın Konsoloslarla Bir Görünümü¹⁶³

Tören Alsancak'taki istasyonun önünde yapılmıştır. Kâtabi Umumi Turgut Bey kısa bir konuşma yapmış ve o yılın ilk incirlerinden bir kutuyu Vali Kazım Paşa'ya ve Belediye Başkan Vekili Ferit Bey'e vermiştir. Daha sonra Vali Kazım Paşa da kısa bir konuşma yapmıştır. Vali konuşmasında Amerika General Konsolosu Mister Korigan'a incir ihracatında gösterdiği yardımlarından teşekkür etmiş ve ardından konsoloslara yıldızlı kutular içinde yılın ilk ürünlerinden vermiştir. Daha sonra önde askeri mızıkla ile halk ve belediye erkânı yürüyüşe geçmiştir. Arkalarından da incir taşıyan arabalar geçmiştir. Alay Birinci Kordon'dan geçtiği sırada ameleler alkışlarıyla, limandaki vapurlar da düdükleleriyle yürüyüşe renk ve coşku katmışlardır. Alay, Kemeraltı'ndan mağazalar önünden geçerek yemiş çarşısına gitmiş ve orada dağılmıştır. Bu coşkulu alayı ve töreni İzmir Ticaret

¹⁶³ *Anadolu*, 25 Ağustos 1929.

Odası'ndan Zeki Bey, Nuri Bey, Muhsin Osman, Hulusi Mehmet, Ulvi ve Fazılı Beyler düzenlemişlerdir¹⁶⁴.

3- Üzüm

a- Bağcılık

Üzüm, İzmir için geçmişten günümüze hala önemini koruyan bir tarım ürünüdür. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde farklı niteliklerde üzüm çeşitleri yetiştirilmektedir. İzmir'de bu önemli kentlerden biridir. Yaşanan olumsuzluklara rağmen kent hem kendi ihtiyacını karşılamakta hem de bu ürünü çeşitli ülkelere ihraç etmekteydi. Üzüm üreticileri ve tacirler incir üreticileriyle aynı sorunları yaşamaktaydı.

1923 yılı üzüm üretimi 640 bin kantar iken 1924 yılında üretim 700 bin kantarı bulmuştur. Ancak ekonomik sıkıntılardan dolayı bağcılar ve aracılık eden tüccar para ihtiyacı dolayısıyla satışta acele etmekteydi ve bu durumu önleyecek bir kredi sistemi ne yazık ki bulunmamaktaydı. Bu durumu İzmir Ticaret Odası Başkanı Alaiyelizade Mahmut Bey de zaman zaman dile getirmekteydi¹⁶⁵. Bunun yanı sıra kentte depo sorunu ardı. Üzümler, toplandıktan sonra alıcılarını bulana kadar ki süreçte bekletilecek yer sıkıntısı yaşanmaktaydı. Kentte üzüm ihracatı yapan yerli tüccarın sayısı azdı. Bu işe yeni başlayacak olan bazı kişiler olmakla birlikte ilk yıllarda üzüm ihracatından fazla para kazanamamalarına rağmen depo kiralari oldukça yüksekti. Bu da üzüm ihraç etmek isteyen tacirleri oldukça zor bir durumda bırakıyordu. Daha önce 300 liraya kiralanan üzüm mağazaları 1924 yılında birden 20 bin liraya fırladı. Bu nedenle üzüm ihracatı sınırlı bir kesimin elinde kalmıştır¹⁶⁶. Duyun-u Umumiye İdaresi'nin uygulamaları da tacirleri olumsuz etkiliyordu. Ticaret Odası'nın bazı girişimleri olduysa da bunlardan sonuç alınamadı. Özellikle oşür vergisinin gümrük idaresinde alınmasını istemişler de Duyun-u Umumiye idaresi bunu kabul etmemiştir. Bu vergi alınmasa bile hükümet karda olacağı halde bu yük çiftçinin sırtına bindirilmişti.

¹⁶⁴ *Anadolu*, 25 Ağustos 1929.

¹⁶⁵ *Anadolu*, 7 Temmuz 1924.

¹⁶⁶ *Anadolu*, 7 Temmuz 1924.

Türk Sesi gazetesi kendilerine gönderilen mektuplar üzerine üzüm konusunu pek çok defa ele almıştır. Özellikle şaraplık ve siyah üzümle misket üzümünde oldukça sıkıntı yaşanmaktaydı. Bu üzümleri işleyen kişilerin az olması, men-i müskirat kanunu ve rekoltenin (yıllık ürün, toplam ürün)düşüklüğü bağcılar açısından çok büyük sorunlar yaşıyordu. Çiftçi Necati bir köşe yazısında bu konuyu ele almış ve bağcılara bu üzümlerde gelecek olduğunu söyleyerek onlardan bir süre daha fedakârlık yapmalarını istemiştir. Bunun yanında hükümete de çağrı yaparak özellikle kuru üzümleri hükümetin ordu için alabileceğini söylemiştir. Çünkü kuru üzüm besleyici yönden oldukça kuvvetlidir ve o dönemde Almanya başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde ordu mensuplarına kuru üzüm yediriliyordu¹⁶⁷. Çiftçi Necati ayrıca hükümetten pekmez yapımına izin verdiği gibi şarap ve ispiroto yapımına da izin vermesi gerektiğini vurgulamış ve bu tür önlemlerin bağcıları zor durumdan bir nebze olsun kurtarabileceğini yazmıştır. Eğer hükümet bunlara izin verirse siyah, misket üzüm yetiştiricileri ellerindeki üzümleri kurutup değerlendirebileceklerdir. Çiftçi Necati yazısında yabancı tüccarlara da seslenerek bu zor dönemde bağcılara yardımcı olmalarını istemiştir. Özellikle çuval, bavul, navlun, vagon meselelerinde bağcılara yardım edebileceklerini vurgulamış ve onlardan bağcıların dostları olduklarını göstermelerini istemiştir¹⁶⁸.

Çiftçi Necati ‘Bizi Kurtaracak Ziraattır’ başlıklı diğer bir yazısında da ekonomide yaşanan olumsuzluklardan kurtulmanın tek yolu olarak *tarımı* işaret etmiştir. İzmir’deki işsizliği ve yabancıların çoğu iş sektörünü ellerine geçirdiğini vurgulayan Çiftçi Necati, bu durumdan yalnızca tarımsal etkinliklere ağırlık vererek kurtulacakları düşüncesindedir. Çiftçi Necati’ye göre ihtiyaç duyulan mallar gümrüksüz ucuza alınmalı, Türkiye’de, İzmir’de yetiştirilen ve ihtiyaç fazlası olan mallar da aynı şekilde ihtiyacı olan yerlere gönderilmelidir. Bir diğer önerdiği çözüm de ekmek fiyatının düşürülmesidir. Bunun yanında hükümet köylüye asayiş, yol, hayvan, para, tohum gibi hayati konularda yardım etmeli ve vergileri düşük tutmalıdır. Ayrıca Avrupa’da konusunda uzman kişilerin ülkenin çeşitli bölgelerine giderek köylülere yol gösterdiğini, onlara yardım ettiğini ve bu sistemin Türkiye’de de uygulanabileceğini vurgulamıştır¹⁶⁹.

¹⁶⁷ *Türk İli*, 15 Ağustos, 1923.

¹⁶⁸ *Türk İli*, 15 Ağustos, 1923.

¹⁶⁹ *Türk Sesi*, 22 Ağustos 1923.

Üzüm İşçileri¹⁷⁰

Çiftçi Necati o dönemde yazdığı yazılarla, ele aldığı konularla çiftçilere çok büyük destek olmuştur. Bir yazısında “Bugün bir doktorun, bir mühendisin, bir tüccarın, bir sanatkârın, bir askerinin, bir hukukşinasın yurdun ilerlemesinde, memleketin unvanında, şevkinde ne kadar hissesi var ise tabii bir çiftçinin de o kadar hissesi vardır.” diyerek çiftçilere verdiği önemi açık bir şekilde göstermiştir¹⁷¹. Mustafa Kemal Atatürk de 1922 yılında yaptığı bir konuşmada aynı konuya vurgu yapmıştır: “Türkiye’nin gerçek sahibi ve efendisi gerçek üretici olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, mutluluk ve servete hak kazanmış ve layık olan köylüdür. Diyebilirim ki, bugünkü felaket ve yoksulluğun tek sebebi bu gerçeği görememiş olmamızdır. Gerçekten, yedi yüzyıldan beri dünyanın çeşitli taraflarına göndererek kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi yüz yıldan beri emeklerini ellerinden alıp savurganlık ettiğimiz ve bunun karşılığında daima küçük ve hor görerek karşılık verdiğimiz ve bunda özveri ve iyiliklerine karşı nankörlük, küstahlık, zorbalıkla uşak derecesine indirmek istediğimiz bu gerçek sahibin huzurunda tam bir utanç ve saygı ile gerçek yerimizi alalım. Efendiler! Milletimiz çiftçidir. Milletinin çiftçilikte çalışmasını yeni ekonomik son dereceye

¹⁷⁰ Kaynak: İBB Ahmet Pirıştina Kent Arşivi ve Müzesi.

¹⁷¹ Yanık Yurt, 15 Eylül 1925.

eriştirmeliyiz. Köylünün çalışmasının sonuçları ve verimlerini, kendi yararı lehine son dereceye çıkarmak, ekonomik siyasetimizin temel ruhudur.”¹⁷²

Mevsimsel olumsuzluklar nedeniyle bazı yıllarda üzüm üretiminde sıkıntılar yaşanmaktaydı. Örneğin 1925 yılının kurak geçmesinden dolayı rekolte bir önceki yıla göre yüzde 20-25 oranında azalmıştır¹⁷³.

b- Üzüm İhracatı

Kentin önemli bir tarım ürünü olan üzüm kent halkının ihtiyacını karşıladığı gibi olumsuzlara rağmen bazı yabancı ülkelere de ihraç edilmekteydi.

Daha önce değindiğimiz depo ve kredi sorunları yüzünden üzümler bekletilmekte bu da üzümün bozulmasına ve kalitesinin düşmesine sebep olmaktaydı. Bu sorunlar çözüldüğünde İzmir üzümü diğer ülkelerin üzümleriyle rekabet edebilecek derecede kaliteliydi. Üzümler başta İngiltere olmak üzere, Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa, İtalya ve Avrupa'nın her tarafına ihraç ediliyordu¹⁷⁴. 1923 yılında mevsimsel durumlar nedeniyle Almanya başta hiç üzüm ithal etmezken daha sonra fazlasıyla ithal etmiştir. 1924 yılında Almanya ekonomik bir bunalım geçirmekteydi. Buna rağmen Avrupa'nın bazı yerlerinde daha önce İzmir'den ithal edilmiş ve kalmış olan eski ürünleri Hollanda ve Belçika gibi ülkelerin verdiği fiyattan daha yüksek bir fiyata almıştır.

1923 yılında üzüm ihracatı 10.6 milyon lira, 1924 yılında ise 18.2 milyon liradır¹⁷⁵.

4- Diğer Bazı Ürünler

İzmir'de yetiştirilen önemli tarım ürünlerinden biri de Akdeniz coğrafyasının tipik ürünü olan zeytindir. Yemeklik zeytinin yanı sıra zeytinyağı da İzmir kentiyile özdeşleşen ve aranan bir ürün olmuştur. İzmir ve çevresinde pek çok yörede asırlık zeytinlik ağaçları bunun en açık göstergesidir.

¹⁷² Kocatürk, *a.g.e.*, s.399.

¹⁷³ *Ziraat ve Ticaret Mecmuası*, Numara:1, (18 Haziran 1925).

¹⁷⁴ *Anadolu*, 7 Temmuz 1924.

¹⁷⁵ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980, s. 21.

Zeytin ve zeytinyağı konusunda kentin önemli bölgesi Urla'dır. Zeytin, asırlar boyu kutsal sayılmıştır. Ağacı, dalları, meyvesi, dinde, tıpta, ritüellerde kullanılmıştır. Her ne kadar zeytin ağacının varlığı, Yunanistan'da 4 bin yıl öncesine kadar uzanıyorsa da Anadolu'da 10 bin yıl önce de zeytin vardır. Bu nedenle, zeytinin anayurdu, Akdeniz olarak kabul edilmektedir..

Urla İskelesi yakınındaki bir tarlada Ege Üniversitesi'nden Arkeolog Prof. Dr. Güven Bakır'ın başkanlığında yapılan kazılarda, 2500 yıl öncesine ait bir zeytinyağı işliğı günışığına çıkartılmıştır. Anadolu'da ele geçen bu en eski ve tek zeytinyağı işliğinde, zeytin kırma değirmenin yapısı ve hidrolik bilimin ulaştığı düzey belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Kazılarda yapılan incelemelerde, zeytinin hamur haline getirilmesinde, insan gücüyle çalışan taş merdanelerin kullanıldığı, havuzlarda bileşik kaplar esasına dayanarak, baskı ile gelen yağ ile kara su karışımının başka bir kuyuya boşaldığı ve burada zeytinyağının yüzeye çıkarak, kara su ile tortunun dibe çöktüğü saptanmıştır. Bu arada, kara su ve tortu dipteki delikten başka bir kuyuya geçerken, bir önceki kuyuda biriken zeytinyağı da kepçelerle başka bir kuyuya aktararak dinlenmeye bırakılmaktadır.

Ana kayaya oyulduğundan, korunarak günümüze kadar gelen, M.Ö. 6. yüzyıla ait işliğin, açığa çıkarılan ilk zeytinyağı üretimi yapan fabrika niteliğine ulaşmış işlik olduğu belirtiliyor. Şimdi, bu zeytinyağı işliğı, aslına uygun olarak ayağa kaldırılmaya çalışılmaktadır.

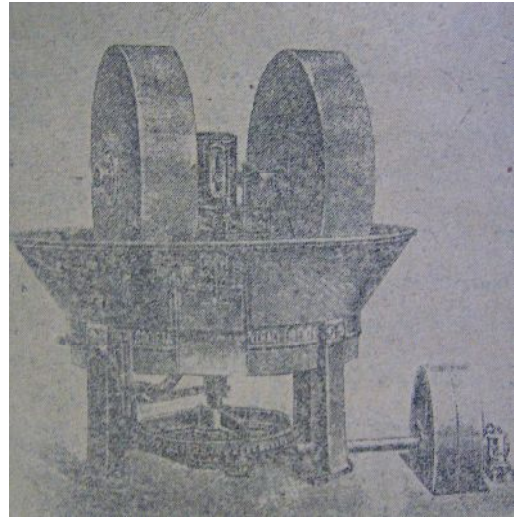
Zeytin son derece önemli bir ürün olmasına rağmen dönemin kaynaklarında sayısal verilerine rastlanılmamaktadır. Bir gazete haberinde bununla ilgili olarak yeterli derecede olduğu hatta ihtiyaçtan çok olduğu belirtilmekle beraber bir rakam verilememiştir¹⁷⁶. Aynı haberde Karaburun, Kuşadası, Seferihisar, Söke, Ödemiş gibi İzmir ve çevresindeki hemen her yerde zeytin yetiştirildiğinden bahsedilmiş ve Ayvalık bir *zeytin cenneti* olarak nitelendirilmiştir. Zeytinin kentin merkezi dâhil her yerde varken Suriye'den ve Yunanistan'dan ithal edilmesi zeytinciliğın diğer tarım ürünlerine göre daha geç atılım yapmasına sebep olan en önemli etmenlerden biridir. Yabancı ülkelerden zeytin alınması yerli zeytincileri zeytinyağı üretimine itmiştir. Zeytinlerine alıcı bulamayan zeytinciler topladıkları zeytinleri yakınlarında fabrika

¹⁷⁶ *Ahenk*, 21 Şubat 1927.

varsa oraya götürerek yoksa da kendilere döverek ya da ezerek zeytinyağı üretmeye başlamışlardır¹⁷⁷.

Bu olumsuz tablo ne yazık ki tepkilere rağmen bunu takip eden yıllarda da devam etmiştir. Bu konuda yazılar yazan Mehmet Şevki bir yazısında zeytincileri de eleştirerek onların kolay yolu tercih ettiğini ve zeytinlerini fabrikaların önüne yığarak zeytinyağından para kazanmayı kendilerine iş edindiklerini hâlbuki zeytinciliğin bir sanat olduğunu ve bununla yetinmemeleri gerektiğini belirtmiştir¹⁷⁸.

Bir başka habere göre de zeytinciler zeytinleri tasnif ederken özen göstermiyorlar. Örneğin Bulgarlar özellikle ufak ve siyah zeytin istedikleri için İzmir zeytinlerinin tasnifini beğenmemişlerdir. Aynı şekilde zeytinyağında da dört asitten fazlasını istememektedirler. 1923 yılında Bulgaristan yaklaşık 500 bin ton zeytinyağı almıştır¹⁷⁹.

Gazetelerdeki Zeytinyağı Makinesi Reklamlarından¹⁸⁰

İzmir ve çevresi zeytinyağı konusunda ilerleme kaydetmiş ve 1928 yılı rekoltesi 80 bin tona ulaşmıştır. Aynı yıl rekolte İtalya'da 225 bin ton, İspanya'da 200 bin ton, Yunanistan'da 110 bin ton, Tunus'ta 60 bin ton, Cezayir'de 15 bin ton, Fransa ise 7 bin tondur¹⁸¹. İzmir ve çevresinde zeytincilikle ilgili yatırımlar ve

¹⁷⁷ *Ahenk*, 21 Şubat 1927

¹⁷⁸ *Ahenk*, 6 Birinci Kanun 1928.

¹⁷⁹ *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, XL/5, (Teşrini Evvel 1924), s. 548.

¹⁸⁰ *Anadolu*, 30 Mart 1926; *Anadolu*, 21 Nisan 1926.

¹⁸¹ *Ahenk*, 4 Mart 1929.

girişimler olmadığı halde bu ülkelerle yarışır durumda olması olayın vahim boyutunu ortaya koymaktadır. O dönemde özellikle İspanya zeytinyağı konusunda büyük bir atılım yaptı. Eğer hükümet zeytinciliği desteklese ve ağaç sahiplerine tapu verip, ağaçları aşlatma gibi ciddi girişimlerde bulunursa Türkiye'nin bu ülkeleri çok kolay geçebileceği açıktır¹⁸².

Anadolu eskiden beri birçok tıbbi ilaçların yapımında kullanılan bitkilerin yetişme yeri olmuştur. Bu bitkilerden biri de haşhaştır. Haşhaş bitkisi daha ziyade sütünden elde edilen afyon sayesinde büyük rağbet ve şöhret kazanmıştır. 19. yüzyıl ihracat değerleri açısından en önemli Osmanlı tarım malları sıralamasında tütün, buğday, arpa, kuru üzüm, incir ve ham ipekten sonra yedinci sırada afyon gelmektedir¹⁸³.

Parlak renklerde çiçekler açan güzel yapraklı bu bitkiden çok çeşitli şekillerde faydalanılmaktadır. Tohumların yüzde 44-54 yağ içerdiğinden haşhaş yağı çıkarılır. Bu yağ yemeklik olarak kullanılır. Yağı çıkarıldıktan sonra kalan küspesi değerli bir hayvan yemidir. Haşhaş sapları özellikle uyuşturucu olarak kullanılmaya elverişlidir. Bunlardan ayrı olarak bitkinin esas önemi ağrı kesici ve uyuşturucu olarak kullanılan eski bir ilaç olmasıdır. Öksürük kesici, spazmları giderici etkisi vardır. Bugün afyondan elde edilen morfin, kodain ve papaverin gibi alkaloidler tıpta kullanılmaktadır. Afyon tıbbi saha dışında içmek veya yutmak suretiyle keyif verici madde olarak da kullanılmaktadır. Afyon iyi ve kötü karakterleri bir arada bulundurduğundan, haşhaş bitkisi iyilerin ve kötülerin bitkisi olarak nitelendirilmiştir¹⁸⁴.

Türk afyonları yabancı ülkelerde daha ziyade İzmir afyonu ve İstanbul afyonu adlarıyla tanınmıştır. İzmir afyonlarının görünüşü yumuşak ve rengi sarıya çalar, parlak esmerdir. Kokusu keskin ve tadı acımsıdır. İstanbul afyonlarının rengi İzmir'e göre daha koyu olmakla beraber genel özellikleri aynıdır. Afyon, halkın ihtiyaçlarına cevap veren bir ürün olmaktan çok ihracata yönelik yetiştirilen bir üründür. 19. yüzyıl süresince Osmanlı Devleti'nin en önemli sekiz ihraç maddesi arasında yer

¹⁸² *Ahenk*, 26 Mayıs 1929.

¹⁸³ *Quartatert, a.g.m.*, s. 1556.

¹⁸⁴ Filiz Çolak, "*İzmir Ticaretinden Afyonun Yeri ve Önemi*", Osmanlı Ansiklopedisi, c.3, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 1999, s. 528.

almıştır. 19. yüzyılda afyonların en büyük müşterisi İngiltere'ydi. Türkiye afyonunun yüzde 80'i İngiltere'ye gidiyordu. Bu oran bazı yıllar yüzde 90'ı buluyordu¹⁸⁵.

Afyon üretimi ve ihracı Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam etmiştir. 1928 yılında İzmir'de 1.200 hektar haşhaş ekilmiş ve 26 ton haşhaş elde edilmiştir. 1929 yılında ise 800 hektar haşhaş ekilmiş, 16 sakız ton, 152 ton haşhaş elde edilmiştir¹⁸⁶. Cumhuriyetin ilk yıllarında 1925-1933 arasında İzmir Limanı'ndan yapılan ticarete afyon İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika'nın yanı sıra Japonya, Danimarka, Çin, Lehistan gibi ülkelere de ihraç edilmiştir¹⁸⁷.

Osmanlı devleti zamanında İzmir Limanı'nda önemli bir yer tutan afyon ticareti İstanbul Limanı'nın önem kazanmasıyla önemi biraz gerileyerek de olsa Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam etmiştir. İzmir Limanı'na her yıl ihracat için gelen binlerce develik büyük kervanların yerini, çevreden gelen küçük kervanlar almıştır¹⁸⁸. 1930'ların sonralarına doğru afyonun ekimi ve ticareti ile ilgili hükümet tarafından yeni kararlar alınması afyon ticaretini olumsuz yönde etkileyecektir¹⁸⁹.

Dünya ekonomik bunalımı öncesinde İzmir'de yetiştirilen bazı ürünlerin sayısal verileri şöyledir¹⁹⁰:

Ürün	1928	1929
Soğan	200 hektar-820 ton	200 hektar- 1.720 ton
Susam	1.900 hektar-1.671 ton	1.300 hektar- 1.297 ton
Pamuk	5.600 hektar-5.214 ton	6.000 hektar- 8.844 ton
Patates	200 hektar-1.500 ton	700 hektar-2.043 ton
Burçak	2.500 hektar-1.683 ton	600 hektar-994 ton
Börülce	300 hektar-994 ton	300 hektar-307 ton
Fasulye	300 hektar-173 ton	100 hektar-152 ton
Nohut	1.400 hektar-1.370 ton	500 hektar-517 ton
Bakla	6.100 hektar-4.898 ton	12.900 hektar-4.046 ton
Mısır	5.600 hektar-7.062 ton	3.200 hektar-6.045 ton
Darı	3.100 hektar-4.319 ton	1.900 hektar-3.218 ton

¹⁸⁵ A.g.m., s. 528.

¹⁸⁶ *Tarım İstatistikleri*, Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın No:78, s. 104.

¹⁸⁷ A.g.m., s. 530.

¹⁸⁸ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Akademi Yay., İzmir, 1974, s. 99.

¹⁸⁹ A.g.m., s. 530.

¹⁹⁰ *Aynı İstatistik*, s.s. 12-120.

Çavdar	3.000 hektar-3.171 ton	5.500 hektar-4.391 ton
Yulaf	3.100 hektar-853 ton	1.600 hektar-2.145 ton
Arpa	46.900 hektar-35.680 ton	46.000hektar-28.314 ton
Buğday	51.000hektar-77.408 ton	43.800 hektar-32.340 ton

5- Hayvancılık

1923 yılında İzmir’de toplanan ve Cumhuriyet dönemi tarım ve ekonomisine yön veren kararların alındığı İzmir İktisat Kongresi’nde tarımda kullanılacak hayvanlarla ilgili alınan kararlar şu şekildedir:

Madde 1 — Memleketimiz her nev’i ehli hayvanlar yetiştirmeğe müsait olduğu halde damızlık seçmek ve bunları çoğaltmak yolunu bilmediğimizden “Fenn-i Mevâşi” bilgisinin bir sanat olarak kabulü ve İktisat Vekâletince merbut ve müstakil olmak üzere bir müdüriyet teşkil edilerek her cins ehli hayvanlarımızın ıslahı ve çoğaltılması,

Madde 2 — Hayvanlarımızı sık sık çıkıp öldüren veba-i bakari ve diğer sari hastalıklardan muhafaza için memleketin her tarafında baktriyojiheneler tesisi ve her nev’i aşilar hazırlanarak ve mücadele heyetleri teşkil edilerek fen dairesinde hastalıkların önüne geçilmesi,

Madde 3 — Hayvanlarımızın cinslerinin ıslahı ve kabiliyetlerinin tayini müzakere edilmek üzere hayvanat mütehassıslarından müteşekkil bir kongrenin akdedilmesi,

Madde 4 — Damızlık hayvanların kat’iyen kesilmemesi ve harice çıkarılmaması ve dışarıdan geleceklere bil resim ithali,

Madde 5 — Köylü ve çiftçilerimize hayvan hastalıkları ve cinslerinin ıslahı ve çoğaltılması ve himayelerine dair açık ibareli risalelerle malumat verilmesi,

Madde 6 — Tali mekteplerde okutulan hayvanat programının iktisadiyat-ı hayvanı esası üzerine öğretilmesi,

Madde 7 — Mazarratı pek ziyade görülmüş olan boyunduruk kağrı arabalarının fenni surette ıslahı,

Madde 8 — Memleketimizde cins hayvan yetiştirmeği heveslendirmek için memleketin birçok yerlerinde her sene hayvan ve mahsulat-ı hayvaniye ve ziraiye sergi ve müsabaka koşuları yapılarak nakdi mükafat ve madalyalar verilmesi,

Madde 9 — Hayvanların sayımlarının mahal ve iklime göre Mart başlangıcından Mayıs'a kadar yapılıp bitirilmesi ve esasen nispet kabul etmeyecek derecede fahiş olan ağnam resminin Mart içinde tipi vesaire fena hava dolayısıyla telef olan hayvanlar vergisinin inzimamıyla köylünün mağdur edilmemesi,

Madde 10 — Burgu kuyularının açılması ve su bulunmayan yerlerde bu suretle çayır ve otlakiyeler yapılması,

Madde 11 — Tiftik keçileri inkirazda bulunduğundan bunların çoğaltılması ve muhafazası için damızlığa elverişli olanların kestirilmemesi ve muvakkat bir zaman için resimden affı ve diğer ağnam resminin münasip surette tenzili,

Madde 12 — Eskişehir Harasının ihyası ile yeniden haralar ve numune ağılları tesis olunması.

Madde 11— Münasip mahallerden hükümet marifetiyle hayvan celp edilerek köylere ve çiftlik sahiplerine bedelleri taksitle alınmak üzere tevzi edilmesi,

Madde 14 — Memleketimizde fenni tavukçuluğun tamimi ve kümes hayvanatının çoğaltılması ve tavukçuluk mektepleri ve numunelik tavuk çiftlikleri ve damızlık cinsi tavuklar için depolar küşadı ve tavukçuluğun terakkisi ile yumurta alınmasının tezyidi için mükafatlı müsabakalar ihdası,

Madde 15 — Tavuklarda san ve mühlik hastalıkların hemen karantinaya tabi hastalıklar arasına ithal edilmesi,

Madde 16 — Himaye-i Hayvanat Cemiyetlerine hükümetçe müzaheret edilmesi,

Madde 17 — Ağnam resminin diğer vergiler gibi taksitle tahsilinin,

Madde 18 — Erkek damızlık hayvanlar celp edilerek damızlığa elverişli olmayanların ihsası.

1929 yılına gelindiğinde İzmir'de 398.289 koyun, 308.611 kıl keçi, 921 tiftik keçi, 5.495 manda, 112.174, öküz, 4.932 deve, 25.878 at, 39.029 eşek vardır¹⁹¹.

¹⁹¹ *Türkiye İstatistik Enstitüsü Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944*, Yayın no:225, s.s. 25-30.

B- Bornova Ziraat Mektebi

Cumhuriyet Türkiye'si'nin Osmanlı'dan devraldığı mirasta tarım eğitimi de vardı. 20. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı'nın dünya ekonomisiyle ilişkileri derinleştikçe yönetimin ilgisi daha somutlaştı. Buna bağlı olarak da tarımsal gelişme programları daha ayrıntılı ve daha başarılı olmaya başladı. 1870'lerde, Fransa'da tarım eğitimi görmüş olan bir Osmanlı Ermenisi, tarımı özendirici Osmanlı devlet programlarının direktörlüğüne atandı. Onun gözetiminde genç Osmanlı memurları Avrupa tarım okullarına, yeni bilimsel teknikleri öğrenmeye gönderildi. Sonuçta, sürekli genişleyen, birkaç düzine tarım uzmanından oluşan bir grup, devlet hizmetinde çalışmaya başladı. 1892'de, yönetimin gelişme programlarından sorumlu Ziraat Heyet-i Fenniyesi kuruldu. Bu kurul, birkaç ay sonra oluşturulan Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti emrine verildi. Bundan sonra tarım alanında gereken eğitim ve uzmanlığa sahip görevlilerce yürütülen bir devlet programı, tarımsal değişim sürecini belirlemeye başladı. Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde kurulan yapılar, Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girişine dek yürürlükte kaldı. Örneğin, tarım teori ve pratiğinde çağdaş eğitime sahip öğrenciler yetiştirmek üzere, İstanbul Halkalı'da, Bursa'da ve Selanik'te Devlet Tarım Mektepleri açıldı¹⁹².

1- Mektebin Etkinlikleri

a- Ziraat Sergileri

Bornova Ziraat Mektebi öğrencilere ziraat eğitimi vermenin yanı sıra çeşitli etkinlikler de düzenlemekteydi. Ziraat Sergisi, Hayvan Sergisi, garden parti bunlardan bazılarıdır.

Bu etkinliklerden biri de düzenlenen 'Ziraat Sergisi'dir. Bu sergilerde yetiştirilen tarım ürünlerinin yanı sıra çeşitli yarışmalarda ödül almış olan hayvanlar ve saksı çiçekleri de sergilenmekteydi. 1923 yılındaki sergi 19 Temmuz'da başlamış ve on gün sürmüştür. Sergi başlamadan gazetelerde sergiye ilgili bilgi veren haberler

¹⁹² Quataert, *a.g.m.*, s. 1562.

çıkılmıştır. Haberlerde hem serginin içeriği hakkında bilgiler verilmiş hem de çiftçiler, bağcılar ve hayvan sahiplerine çağrıda bulunarak sergiye katılmaları istenmiştir¹⁹³.

1923 yılı sergisinde sebzelerden bamyaya, patlıcan, domates, biber, fasulye, soğan, patates, hıyar, kavun ve karpuz; meyvelerden; kayısı, erik, kiraz, vişne, armut, şeftali, üzüm ve saksı çiçekleri sergilenmiştir. Bunları yanı sıra daha önce yapılmış olan yarışmalarda dereceye girmiş olan hayvan sahiplerine ödülleri vermek için de bir tören düzenlenmiştir. Ayrıca yoğurt, tereyağı, beyaz teneke peyniri, kaşar peyniri, tulum peyniri gibi süttten elde edilen ürünler de sergilenmiştir. Çok yumurtlayan ve çok et veren tavuklar da sergide yer bulmuşlardır. Bunların yanı sıra yerli pulluklar, tırmıklar gibi bazı tarım aletleri de sergilenmiştir. Anlaşıldığı üzere, Ziraat Sergisinin içeriği oldukça geniştir. Sergi boyunca da gazetelerde halkın sergiyi gezmesi için duyurular yapılmıştır¹⁹⁴.

Bornova Ziraat Mektebi kentin önemli bir görevini üstlenmiş bir kurum görünümündedir. 1926 yılı Haziran ayında Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir kentini ziyareti sırasında mektebin bahçesinde bir '*garden parti*' verilmiştir¹⁹⁵. Belediye tarafından düzenlenen bu partiye Mustafa Kemal eşi ile katılmıştır. Vali Kazım Paşa, Moskova Büyükelçisi Zekai Paşa ve Kâtip Tevfik Bey partiye katılanlar arasındadır. Partide Ödemiş'ten gelen bir grup ile İzmirli Zeybek oyununu oynamış ve Mustafa Kemal büyük bir dikkatle ve beğeniyle bu oyunu izlemiştir.

1928 yılında mektepte bir Hayvan Sergisi açılmıştır. Sergi de aynı zamanda hayvanlar arasında bir yarışma yapılmıştır. Oluşturulan jüri sergi açık kaldığı sürece sergideki hayvanları incelemiş ve serginin son günü birinci ve ikincilik derecesini alan hayvan sahiplerine 5 bin liralık ödül verilmiştir¹⁹⁶.

¹⁹³ *Ahenk*, 4 Temmuz 1923; *Ahenk*, 5 Temmuz 1923; *Anadolu*, 16 Temmuz 1923.

¹⁹⁴ *Ahenk*, 24 Temmuz 1923.

¹⁹⁵ *Anadolu*, 19 Haziran 1926.

¹⁹⁶ *Anadolu*, 4 Teşrinievvel 1928.

b- Ziraat Kongresi

Bornova'daki Ziraat Mektebi'nde 1923 yılı sonlarında Batı Anadolu Ziraat Müdürlüğü ile Ziraat Mektebi üyelerinden oluşan küçük bir kongre toplanmıştır¹⁹⁷.

Kongrede 1923 yılının üzüm, incir ve tütün üretim ve pazarlamasında şanssız bir yıl olmasından dolayı, alınması gereken önlemler üzerinde durulmuştur. Bunların dışında gülcülük, arıcılık, işportacılık, hayvanların durumu, Ticaret Odası gibi konular da ele alınmıştır¹⁹⁸. Kongrede gelecek olan mübadil göçmenlerin tarım işinden anlayanların İzmir ve çevresine yerleştirilmesinin faydalı olacağı belirtilmiştir. Genel amaç, bilinçli ve teknik donanımı olan Türk çiftçisi yaratmak olduğundan Bursa, Manisa ve özellikle de İzmir gibi terk edilmiş bağların çokça bulunduğu yerlerde göçmenlerin budama, ilaçlama, üzüm kurutma gibi konularda eğitilmesi gerektiği ve göçmenlerin bir an önce üretime katılımlarının sağlanması gerektiği vurgulanmıştır¹⁹⁹.

Kongrede bazı ürünler ayrı ayrı ele alınarak üzerinde durulması gereken konular saptanmıştır. Örneğin sulak yerlerde yetişen tütünlerin kokulu ve daha kaliteli olduğu vurgulanmış bu nedenle piyasadaki ürün 'nefis' olarak nitelendirilmiştir. Tütünün bu şekilde yetiştirilmesine bundan sonrada özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır²⁰⁰. Tütünün dizilmesi, toplanması gibi konularda muhacirlerden yararlanılabileceği vurgulanmıştır. Böylece muhacirler de üretici konuma getirilmiş olacaktır.

Bağcılık da kongrede ayrıca ele alınan bir konudur. Kongrede bağcılığın İzmir ve çevresinde çok yaygın olduğu bu nedenle bu konuya ayrı bir önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bağlarda karşılaşılan hastalıklarla mücadelede kükürt yönteminin kullanılması gerektiği ayrıca belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Bornova Ziraat Mektebi'nde de bağcılıkla ilgili ayrı bir bölüm kurulması gerektiği belirtilmiştir²⁰¹.

¹⁹⁷ *Ahenk*, 25 Kanunievvel 1923.

¹⁹⁸ *Ahenk*, 25 Kanunievvel 1923.

¹⁹⁹ *Ahenk*, 26 Kanunievvel 1923; *Sada-yı Hak* 27 Kanunievvel 1923.

²⁰⁰ *Ahenk*, 27 Kanunievvel 1923.

²⁰¹ *Ahenk*, 27 Kanunievvel 1923.

C- Mübadele İle İzmir'e Yerleştirilen Göçmenlerin Üretici Duruma Getirilmeleri

1- Göçmenlerin Tarım Hayatına Katılımlarının Sağlanması

Lozan'da 30 Ocak 1923 tarihinde, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol, bu sürecin önemli bir halkasıdır. Bu sözleşme, İstanbul dışındaki Türkiye topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks Türk uyrukları ile Batı Trakya dışındaki Yunanistan topraklarında yerleşmiş Müslüman Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923'ten başlayarak, zorunlu mübadelesini içeriyordu. Bu yerlerden biri de İzmir'di.

Bu, demografik oluşum, Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısında ortaya çıkan boşluğun doldurulmasında etkili oldu. Geçmiş dönemlerde azınlıkların, özellikle de Rumların ticaret, sanayi ve hizmet sektöründe ne denli önemli yer tuttukları biliniyordu. Bu aşamada, üretime ilişkin konularda kazanılmış teknik bilgi, birikim ve deneyimler, ekonomik kalkınma yarışına katılacak Türkiye için gerçekten önemliydi. Yunanistan'dan çok sayıda Türk göçmenin getirilişi bu açıdan olumlu katkılarda bulundu. Anadolu köylüsüne oranla teknik konularda daha çok bilgi sahibi oluşları, tarım ürünlerinin türleri ve nitelikleri konusunda ise bilinç düzeylerinin yüksek oluşu Türkiye için bir kazançtı²⁰². Yunanistan'dan gelen Türkler, yeni tarım tekniklerini Türkiye'ye aktardılar.

Göçmenler Türkiye'ye yerleştirilirken ekonomik koşulları, geçim kaynakları göz önünde bulunduruldu. Buradan yola çıkarak tütün üretimiyle geçimlerini sağlayan ve gerçekten iyi tütüncüler olarak bilinen Drama, Kavala, Girit ile adalar ve kıyı Yunanistan'dan gelen 4 bini tütüncü, 20 bini çiftçi-bağcı, 40 bini zeytinci olmak üzere 64 bin kişi Manisa, İzmir, Menşe, Denizli ve havalisine yerleştirildi²⁰³.

1923 yılının sonlarına doğru Bornova Ziraat Mektebi'nde bir kongre düzenlenmiş ve kongrede gelecek olan mübadil göçmenlerin tarım işinden anlayanların İzmir ve çevresine yerleştirilmesinin faydalı olacağı belirtilmiştir. Genel amaç, bilinçli ve teknik donanımlı olan Türk çiftçisi yaratmak olduğundan Bursa, Manisa ve özellikle de İzmir gibi terk edilmiş bağların çokça bulunduğu yerlerde göçmenlerin budama, ilaçlama, üzüm kurutma gibi konularda eğitilmesi gerektiği ve

²⁰² Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, s. 2.

²⁰³ *A.g.e.*, s. 53.

göçmenlerin bir an önce üretime katılımlarının sağlanması gerektiği vurgulanmıştır²⁰⁴.

Göçmenlerin yeni ülkelerine gelmeleri gibi geldikleri yerde ev bulmaları ve geçimlerini sağlamaları uzun bir süre sorun olmuştur. Terk edilmiş bağlar, bahçeler ve evlerle ilgili sorunlar gazete haberlerinde çok sık görülmektedir. Bunun yanı sıra evine oturmuş, bağını, bahçesinin işlemeye başlamış kimi göçmenler de sorunlar yaşıyorlardı. Bazı fırsatçı ve zorba kişiler, değişik yöntemlere başvurarak, oturmakta oldukları evden ya da işledikleri bir terk edilmiş bağdan bu tür aileleri çıkmaya zorlamaktaydılar. Göçmenler gelmeden önce büyük ölçüde ortaya çıkmış konut sorunu, göçmenler gelmeye başladıktan sonra da bütün ağırlığıyla sürmüştü; güncel yaşamda görülen işsizlik ve pahalılık gibi sorunlarla bütünleşerek büyük kentlerde yaşamı ağırlaştırmıştı²⁰⁵.

Göçmenleri üretici duruma getirmek için hükümetin gerçekleştireceği girişimler, bir anlamda onları Türkiye'ye getirmek bile önemliydi. Bu aşamada yapılması gerekenler, onları üretim araçlarına kavuşturmak, parası olmayan göçmen ailelerine işkollarıyla ilgili kredi vermek, teknik bilgi ve donanımlarını sağlayacak örgütlenmeyi ve bilgi akışını gerçekleştirmek, tarım okulları açmak, teknik elemanlarla tarımsal bilgi aktarmak ve göçmenin ürettiği ürüne Pazar bulmak, ürünü pazara taşıyacak olanakları sağlamaktı.

a-Toprak Dağıtımı

Mübadele göçmenlerini bir an önce üretici duruma getirmek için, üretim araçlarının dağıtımında önemli adımlar atmak gerekiyordu. Henüz tarım mevsimi geçmeden, tarımla uğraşan çiftçi göçmenleri üretime sokma gerekliliği, ister istemez hükümeti elde bulunan olanakları gözden geçirmeye zorladı. Türkiye'den ayrılan Rumların bıraktığı tarla, bağ, bahçe, değirmen, fabrika ve taşınır türden tohumluk, tarım araç-gereci atölye tezgâhları v.b. bu aşamada göçmenler için gerekliydi. Tarımla uğraşan ve Türkiye'de bunu devam ettirmesi gereken çiftçi göçmenlere tarım arazisi dağıtılması, gelen göçmenlerin neredeyse yüzde 90'ının çiftçilikle

²⁰⁴ *Ahenk*, 26 Kanunievvel 1923.

²⁰⁵ *Ahenk*, 4 Eylül 1924.

uğraşmasından dolayı, kent kökenli göçmenlerin üretim araç-gereçlerine kavuşturulmasından daha önemli ve kapsamlı bir işti.

Dağıtılacak tarım topraklarının, gelen mübadele göçmenleri arasında paylaşılmasında önemli sorunların çıkacağını tahmin etmek zor değildi. Türkiye'den ayrılan Rumlar Türkiye'ye gelen mübadele göçmenlerinden sayıca iki kat fazlaydı. Oysa bırakılan taşınmaz açısından, aynı oranı yakalamak mümkün olmadı. Bunun nedeni, Türkiye'ye gelenlerin içinde tarımla uğraşanların oranı yüzde 90'a varırken, Türkiye'den ayrılan göçmen Rumların yüzde 30 kadarının tarımla uğraşmakta oluşuydu²⁰⁶.

Türkiye, Lozan Barış Anlaşması'nı imzaladıktan sonra, kendi inisiyatifi ile mübadele konusu üzerinde samimi olarak durmuş ve terk edilen toprakları, büyük çoğunluğu tarımsal kökenli göçmenlerin yerleştirilmesi için hazır bir kaynak olarak düşünmüştü. Bununla birlikte öyle ya da böyle bu toprakların önemli bir kısmı güçlü toprak sahiplerinin ve fırsatçı, açık göz kişilerin eline geçti. Bu durum ise, savaşın bitimine yakın ivmesi yükselen, yasal boşluktan doğmuş fiili bir işgal olayıydı. Yani, terk edilen topraklara, güçlü kişilerin sahip çıkışıydı. Bu duruma son vermeye dönük önemli girişimler sonucunda bazı sonuçlar alındı ancak rüşvet, suiistimal, kayırma gibi olumsuz tavırlar yaşandı. Toprak dağıtımının ardından, göçmenleri yerleştirmeye ilgili önemli yanlışlar nedeniyle, göçmenlerin bir kısmı yerleşim hakkından vazgeçerek topraklarını terk ettiler ve bu topraklara da bir süre sonra güçlü toprak sahipleri el koydu²⁰⁷. Örneğin Selçuk'ta muhacirlere dağıtılan yaklaşık 10 bin incir ağacının 6 bin 5 yüzünün sadece bir kişiye verilmesi muhacirleri oldukça zor durumda bırakmıştır. Ahenk gazetesi bu olayı haber yaparak gerekli mercilerin duruma el koymasını istemiştir²⁰⁸.

Göçmenlerin gelmesiyle birlikte, ev konusunda yaşanan büyük boyutlu bunalımın, terk edilmiş tarlalar, bağlar ve bahçeler yönünden de yaşandığı görülmektedir. Bu malların da önemli bir kısmı, Maliye Vekâleti tarafından, belli bir zaman süresince kiraya verildi. Bu yolla büyük oranda malın korunmuş olması ve geliştirilmesi de, yadsınamaz bir gerçektir. Çünkü bu dönemde, doğal görülebilecek bir öç alma duygusuyla, Rumlardan geriye kalan terk edilmiş taşınmazlar büyük

²⁰⁶ Keyder, *a.g.e.*, s.71.

²⁰⁷ Arı, *a.g.e.*, s.132.

²⁰⁸ *Ahenk*, 8 Kanuni Evvel, 1925.

çapta halkın saldırısına ve yıkımına uğramıştır. Pek çok yerde bağların bozulmuş, bahçeler yakılmış, tarlalardaki ürünler yok edilmişti. Özellikle bağlarda, bahçelerde ve tarlalarda kalan ürün, hasat zamanında bu kiraya verme sayesinde toplanabilmişti²⁰⁹.

Torak dağıtımında bazı eksiklik ve yanlışlıklar da yapılmıştır. Örneğin uğraşısı çiftçilik olan bir göçmen ailesi, ev var diye kente, zeytincilikle uğraşan birisi hemen hiç zeytini olmayan yerlere yerleştirilmiştir. Doğal olarak buralarda oturmak onlar için *ölmek demektir*. Bu tür sorunlara kalıcı ve kesin çözümler bulunamadığı için 1924 yılı sonlarında kentteki yığılmanın ve işsizliğin büyük etkisiyle dilencilik artmıştı²¹⁰.

Sınırları ilgili komisyonlarca çizilen topraklar göçmenlere dağıtılmadan önce, bulunduğu yöre ve verimlilik gücüne göre belirlendikten sonra, sınırları belirli toprak parçasının, kaç evden, ne kadar nüfusu besleyebileceğinin hesabı yapılmıştır. Her yöre için, yörenin tarım uzmanlarının düşünceleri alınarak, bir aileye her türden ne kadar arazi düşeceği belirlendi. Herhangi bir yöreye yerleştirilmiş göçmenlerin, hangi topraklara sahip olacağının belirlenmesi için de, nitelikli ve büyüklükleri belirlenen toprakların kura yöntemine göre dağıtımı gerçekleştirildi. Ekim 1924'ten itibaren İzmir'de göçmenlere emlak ve arazi dağıtımı başladı. Özellikle metruk malların önceden ilgisiz kişiler tarafından işgal edilmiş olması karşılaşılan en önemli sorun oldu ve bu durum düzensizliğe, haksızlıklara sebep oldu²¹¹. Ortalama beş nüfustan oluşan bir çiftçi göçmen ailesine verilecek arazi ve yemiş veren ağaçlar türüne ve değerine göre dağıtılmıştır. Araziler verimliliklerine göre yüksek, orta ve düşük olarak sınıflandırılarak dağıtımları yapılmıştır. İzmir'de tütün yetiştirilen topraklardan en az 15 en fazla 20 dönümlük pay dağıtılmıştır. Birinci derecede üzümün yetiştiği bir kent olan İzmir'de en az 6, en çok 10 dönümlük paylar dağıtılmıştır. Zeytinlikler ise 100 ile 200 arasında değişen sayılarda zeytin ağacı dağıtılarak paylaştırılmıştır²¹². Dağıtımlar sonunda İzmir'de mübadele kapsamında

²⁰⁹ *Ahenk*, 3 Ağustos 1924.

²¹⁰ Kemal Arı, *1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Göçmenler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1998, s. 108-109.

²¹¹ *A.g.e.*, s.104.

²¹² *A.g.e.*, s. 136.

gelen göçmenlere ve onların dışındakilere 3.815 dönüm bahçe, 59.015 dönüm bağ, 280.599 dönüm tarla, 433.305 adet zeytin ağacı paylaştırılmıştır²¹³.

b- Araç-Gereç Dağıtımı ile Sermaye Edindirme

Toprak dağıtılmasının ardından, göçmenlerin üretime girebilmeleri için, araç gereç yardımı ile sermaye ve kredi olanakları da gerekiyordu.

Bahar aylarında göçmenlerin üretici konuma geçmelerini sağlamak için dağıtılan terk edilmiş toprakların bir an önce işlenmesi gerekiyordu. Yerel mülki ve idari yöneticilerin de önyak olmasıyla, bu toprakların önemli ölçüde yerli köylüler tarafından 'imece' yöntemiyle sürülüp ekildiğine tanık olunmaktaydı. Bu aşamada toprak verilen göçmen ailelerine, tohumluk tahıl da veriliyordu. İskân Kanununun öngördüğü biçimde, yerleştirilen göçmenlerden yardıma gereksinecek derecede yoksul olanların üretime geçiş süreçlerini hızlandırmak için, çift sürmeyi kolaylaştıracak malzeme dağıtılmıştı. Bu tür ailelerden çift hayvanı bulunmayanlara, her aile için bir ya da iki baş büyükbaş hayvanla, gereksinim derecelerine ve tarım yapılacak arazinin büyüklüğüne göre 'aynen ya da bedelen' tarım araçları ile tohumluk ya da bunların parasal karşılığı dağıtılmaktaydı. Bu göçmen ailelerinden, verilen malzemeleri satmayacaklarına ve ellerindeki toprağı ekip biçme dışında başka bir amaç için kullanmayacaklarına ilişkin, içinde yer aldıkları yeni topluluğun ihtiyar heyetlerinin önünde ve onların onayıyla birer 'kefaletname' alınıyordu. Bu malların alınması, göçmenlere dağıtılması, para yardımında bulunulması işinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, özellikle Ziraat Bankası'ndan yararlanıyordu. Banka şubeleri aracılığıyla göçmenlere kredi verilmekteydi ve bu yöntem gazetelere ilanlar verilerek halka duyurulmaya çalışılıyordu²¹⁴.

İzmir'de 1924-1926 yılları arasında göçmenlere dağıtılan tarım araçları, çift hububatı ve tohumluk oranının sayısal dökümü şöyledir: 169.177 kıyye arpa, 6.034 kıyye yulaf, 4.763 kıyye burçak, 935 kıyye susam, 611 kıyye pamuk çekirdeği, 818 adet pulluk, 448 baş çift hayvanı²¹⁵.

²¹³ *A.g.e.*, s.137.

²¹⁴ *Ahenk*, 24 Mart 1924.

²¹⁵ *A.g.e.*, s. 146.

Yapılan bu yardımların türü kredi olarak belirlenmişti. Verilen parayı ya da araç-gerecin parasal karşılığını göçmen bir sene sonra başlamak üzere üç senede ve altı aylık dilimlerden oluşan altı taksitte Ziraat Bankası'na ödemekle yükümlü kılınmışlardı²¹⁶.

Göçmenler yerleştikleri yerlerde uyum süreci yaşamalarının yanı sıra zorluklar ve haksızlıklarla da başa çıkmak zorunda kalmışlardır. Örneğin Şirince'ye yerleştirilen mübadillere verilen incir bahçelerinin bazılarının icarları müzayede yoluyla satışa çıkarılması üzerine şikâyet mektupları yağmıştır. Bazı nüfuzlu kimselerin de hakları olmayan bahçeleri almaları şikâyetlerin arasında yer almıştır²¹⁷.

2- Göçmenlerin İzmir Tarımına Etkileri

Giden Rum kitlelerle, gelen Türk kitlelerin ekonomik uğraşlarında, oransal yönden büyük fark bulunmaktaydı. Bu farkı nitelik açısından da görmek mümkündür. Gerçekte ise, bu farklılık, yalnız karşılıklı olarak göç eden kitleler için değil, Türkiye'yi terk eden Rum nüfus onların yüzyıllar boyu birlikte yaşadığı Türk nüfus açısından da bulunmaktaydı. Mübadele uygulamasının başladığı 1923 tarihine dek, Anadolu'nun hemen hemen bütününde Türkler, özellikle tarımla uğraşmaktaydılar. Tütün, pamuk, üzüm, incir, zeytin ve benzeri ürünlerin üretiminde Türkler küçük parçalardan oluşan topraklarında tarım işçisi niteliğini sürdürmüşlerdir. Üstelik söz konusu tarımsal sektörde geleneksel yöntemler ve kalıplar aşılamamış, örneğin bir sermaye birikimi yaratılamamıştı. Genel olarak, belli bir kapalı ekonomi aşılp da kent pazarlarına pek inilmemiş, dolayısıyla da buna yönelik bir ürün yetiştirme geleneği oluşmamıştı. Örneğin Foça'da üzüm, tütün, buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı, ama bu ürünlerin yanında, sebze ve meyve gibi türlerin yetiştirilmesine fazla önem verilmemişti. Çoğu zaman, bu kapalı ekonominin koşullarını paylaşan kırsal kökenli aileler, kendi gereksinimlerini sağlayacak ortamı yaratmaktan bile aciz kalmışlardır²¹⁸.

Türkiye ekonomisinin ve tarımının ulusal nitelik kazanmasında, mübadele göç menlerinin küçümsenemez katkıları olmuştur. Tarımsal çabalar içinde, en çok

²¹⁶ *Ahali*, 9 Haziran 1924.

²¹⁷ *Anadolu*, 16 Şubat 1928.

²¹⁸ *A.g.e.*, s.175.

tütüncülükte aktif katılımı ve önemli rekolte artışlarını görmek olanaklıdır. Örneğin, Makedonya'da önemli ölçüde tütüncülükle uğraşan göçmenlerin Edirne'ye yerleştirilmesinden sonra, bu kentin tütüncülük tarımında önemli gelişmeler gözlemlenebilmiştir. 1923 yılında bütün Türkiye'de tütün üretimi 23 milyon kilo iken, bunun 2-2,5 milyon kilosu Edirne'de yetiştirilmiştir. Oysa aynı kentin bir yıl önceki tütün rekoltesi 1 milyon kilo kadardı. Tütüncülüğü iyi bilen bir kitlenin, kentin ekonomisinin canlanışında önemli etkisi olmuştur.

Tütüncü göçmenlerin yerleştirildiği yerlerdeki kimi yerli gruplar, göçmenlerden görmüş oldukları tarımsal uğraşıya heves etmişler ve bu ürünün tarımına başlamışlardı. Öyle ki, tütüncülüğe daha önce Hıristiyanlar tarafından ilgi gösterilmiş, ancak savaşı izleyen dönemde, yalnızca Bayındır kazasında yerli ve göçmen gruplar tarafından 1923 yılında 250 bin, 1924 yılında da 600 bin kıyye tütün yetiştirildiği belirtilmektedir. Foça'ya yerleştirilen Pirveşte göçmenlerinin eskiden beri tütüncü oldukları için, çok iyi tütün yetiştirdikleri ve arazinin tütün yetiştirmeye pek uygun olduğunu söyledikleri dile getirilmektedir. Böylece bu bölgelerde tütüncülük Yunanistan'dan gelen göçmenler tarafından yaygınlaştırılmıştır²¹⁹.

Türün ve pamukta mübadil göçmenlerin İzmir'e yerleşmelerinden bir canlanma ve gelişme gözlenirken kentin önemli ihraç ürünlerinden olan incir ve kuru üzüm de bu durum tam tersi şekilde olmuş ve bu ürünlerin önemi azalmıştır. Bu iki ürünün hem uzun dönemde kar getirebilecek bir sermaye yatırımı gerektirmesi hem de bu ürünlerin üretim ve pazarlamasında tekeli elinde tutan Rumların nüfus mübadelesiyle Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmaları bu ürünleri olumsuz etkilemiştir²²⁰.

²¹⁹ *A.g.e.*, s. 181.

²²⁰ Keyder, *a.g.e.*, s. 62-63.

SONUÇ

Osmanlı son döneminde hareketli bir tarım ve liman kenti görünümdeki İzmir, uzun süren savaşların ardından devraldığı mirasla Cumhuriyet Türkiye'sinde yeniden hayat bulmaya çalıştı. Emek sıkıntısı, aşar yükü, sermaye-kredi bulma zorluğu, ulaşım, gübre sıkıntısı, hastalık gibi pek çok sorunla başa çıkmaya çalışan çiftçi, uygulanan politikalarla zaman zaman rahatlamış kimi zaman da daha çok sıkıntıya düşmüştü.

Bu dönemde aşarın kaldırılması, tarım ve kredi kooperatiflerinin kurulması, Ticaret Odası'nın açılması, Bornova'da bir Ziraat Mektebi'nin eğitim ve öğretime başlaması tarımla ilgili önemli adımlar olarak nitelendirilebilir. Bunlara ek olarak; tarım ürünlerinin ihracının artması, tarımda kullanılan aletlerdeki teknolojik gelişmeler de bu dönemde tarım alanında olumlu gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Yeni kurulan devletin içinde bulunduğu ekonomik olumsuzlukların yanı sıra yaşanan kaçakçılık olayları ise sektöre darbe vuran gelişmelerdir. Tarım sektörü, halk ve kentler alınan önlemler, uygulanan politikalarla toparlanmaya çalışırken 1929 yılı Dünya Ekonomik Krizi ne yazık ki giderek yaklaşmakta ve yaşanan olumlu gelişmeleri silip süpürecekti. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1929 yılında patlak veren borsa krizi 20. yüzyılda dünyanın gördüğü en önemli iktisadi krize, bilinen adıyla Büyük Buhran'a yol açtı.

İzmirliiler 1929 krizini gazete ve radyolardan ilk kez işittiklerinde büyük bir olasılıkla bu olayın kendilerinin nasıl derinden etkileyebileceğini sezememişlerdir. Ancak kriz ve onunla birlikte gelen iktisadi durgunluk gelişmiş ülkeleri çok sert bir biçimde vurdu. Bu ülkeler ticaret duvarlarını yükselterek bu duruma karşılık verdiler. Sonuçta uluslar arası ticaret hacmi önemli ölçüde düştü. Ticaret hacmindeki bu daralma çevre ülkelerini ve özellikle de uluslar arası ticaretin birincil öneme sahip olduğu bölgeleri olumsuz etkiledi. Türkiye için Ege Bölgesi ve onun ana dışsatım limanı olan İzmir bu duruma iyi bir örnektir.

İzmir, Ege Bölgesi'nin çoğu tarımsal ürünlerinden oluşan dışsatım mallarının çıkış kapısıydı. Bu gerçek aynı zamanda bölgedeki nüfusun %76.3'ünün o tarihlerde neden tarım sektöründe çalıştığını da açıklamaktadır. Bölgenin ana ihraç malları olan

tütün, pamuk, incir, afyon, halı, zeytin ve zeytinyağı gibi ürünler İzmir çıkışlı toplam dışsatımında %92'sini oluşturmaktaydı²²¹.

1929 Büyük Buhranı ile birlikte dışa dönük bölgesel büyüme modeli açısından artık deniz tükenmişti. Büyük Buhran nedeniyle dış bağlantılarını kaybeden İzmir yönünü Anadolu'ya çevirmek durumunda kalacak ancak Anadolu'da iktisadi kalkınmanın tetiklenebilmesi için de çok daha bütüncül bir yaklaşıma gerek olduğu kısa zamanda anlaşılacaktır. Bu döneme kadar Türkiye İzmirsiz yapamazken Büyük Buhran ile İzmir Türkiyesiz yapamaz hale gelecektir.

²²¹ Eyüp Özveren, “İktisat Kongresi'nden Büyük Buhran'a İzmir: Bir Liman Kenti Üzerine Gözlemler ve Düşünceler”, Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi, İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yay., İzmir, 2007, s. 56.

KAYNAKÇA

A-Sürelî Yayınlar

1-Gazeteler

Ahali
Ahenk
Anadolu
Hizmet
Sada-yı Hak
Türk İli
Türk Sesi
Yanık Yurt
Yeni Gün

2-Dergiler

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası
Tütün Mecmuaları
Türkiye Cumhuriyeti Tütün İnhisarı İdaresi Mecmuayı
Fenniyesi
Ziraat ve Ticaret Mecmuası

B- İstatistikler

İzmir Vilayeti Salnamesi 1927–1928, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929.

1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği, Serçe, Erkan (Yayına Hazırlayan), 2.Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2001.

Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944, Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın no:225 .

Tarım İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın No:78.

C-Makale ve İncele Yapıtlar

Arı, Kemal, “*Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu*”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, Dokuz Eylül Üniversitesi AİTT Yay., İzmir, 1993.

Arı, Kemal, *1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Göçmenler*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1998.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.

Arıkan, Zeki v.d., *Tariş Tarihi*, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Yay., İzmir, 1993.

Atilla, A.Nedim, *İzmir Demiryolları*, İBB Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2002.

Aysan, Mustafa A., “Atatürk'ün Ekonomik Görüşü”, *Atatürk Yolu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, T. T. K. Basımevi, Ankara, 1987.

Başığit, Türkan, “*Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları*”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.17, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Başığit Türkan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Köy, Köy Sorunu Ve Köy Kanunu*, DEÜ Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1992.

Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978), Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980.

Cumhuriyetin 75 Yılı (1923-1953), c.1, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999.

Çavdar, Tefik, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, Milliyet Yayınları, Baha Matbaası, 1971.

Çetin, Türkan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması”, *ÇTTAD.* , II/4-5 (1994-1995).

Çolak, Filiz, “*İzmir Ticaretinden Afyonun Yeri ve Önemi*”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.3, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 1999.

Durgun, Bülent, *Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi 1923-1938*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006.

Durgun, Bülent, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, V/13, 2006.

Erkun, Vecdet, “Atatürk Dönemi Tarım Politikası”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.XIV, Ankara, 1988.

İnan, Afet, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)*, TTK Basımevi, Ankara, 1982.

Karabulut, Umut, *Ticari Açıldan İzmir Limanı (1923-1929)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2003.

Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923–1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.baskı, İstanbul, Eylül 1993.

Kırkpınar, Kenan, “Aşar Vergisinin Kaldırılışı”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, cilt 1, sayı 2, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1992.

Kocabaş, Özlem Yıldırım, *Türkiye’de Kooperatifçilik Düşüncesinin Evrimi ve Tarımsal Kooperatifçilik*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2002.

Kocatürk, Utgan, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005.

Kütükoğlu, Mübahat, “İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti”, Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri, (Yay. Haz.: Tuncer Baykara), İzmir, 1994.

Mülayim, Ziya Gökalp, *Atatürk’ten Bugüne Kooperatifçilik*, Yetkin Yay., Ankara, 1998.

Osmanlı’dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri, TC Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara, 2004.

Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1982.

Quartaer, Donald, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Gelişme”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.6, İletişim Yay., İstanbul, 1985.

Serçe; Erkan; Yılmaz, Fikret; Yetkin, Sabri, *Küllerinden Doğan Şehir*, İBB Kültür Yay., İzmir, 2003.

Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994.

Toprak, Zafer; Pamuk, Şevket, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yay., Ankara, 1988.

Tökin Hüsrev, İsmail, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yay., İstanbul, 1990.

Özveren, Eyüp, “*İktisat Kongresi’nden Büyük Buhran’a İzmir: Bir Liman Kenti Üzerine Gözlemler ve Düşünceler*”, Düünden Bugüne İzmir’in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi, İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yay., İzmir, 2007.

Varlık, Bülent, “*İzmir Ticaret Odası’nın Yüzyılı*”, 1885-1985 Türkiye Ekonomisi’nin Yüzyılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir, 1986.

Yetkin Sabri, “*II.Meşrutiyet Sonrası Milli İktisat’ın Oluşum Sürecine Liman Kent (İZMİR/EGE) Perspektifinden Bakış*”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.3, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

Yetkin Sabri, Serçe Erkan, *Kuruluştan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi*, İzmir, 1998.

Yetkin Sabri, “*Ege Bölgesi’nde İlk İncirciler (Ziraat) Kongresi ve Türkiye’de Tarım Satış Kooperatiflerinin Doğuşu*”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.2, sayı: 4-5, 1995.

Yıldırım, Özlem, *İzmir’de Kooperatifçilik*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994.

Ziraat Bankası (1923-1973), Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yay. No:2, İstanbul, 1973.